

Χρήστου Γιανναρά
'Ορθοδοξία και Δύση
στη Νεώτερη Ελλάδα

Πρώτη έκδοση, Άπρίλιος 1992
Πρώτη επανέκδοση, Νοέμβριος 1992
Δεύτερη επανέκδοση, Μάιος 1996
Τρίτη (παρούσα) επανέκδοση, Οκτώβριος 1999

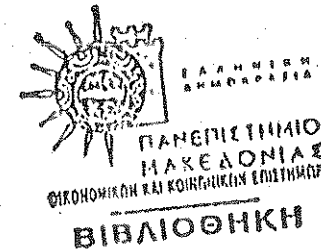
ISBN 960-7217-54-3

© Christos Yannaras, 84 Plastira St., 171 21 Nea Smyrni, Athens
© Για την ελληνική γλώσσα: Έκδόσεις Δόμος

Στοιχειοθεσία και εκτύπωση:
Τυπογραφικό εργαστήριο «Δόμος»

Χρήστου Γιανναρά

ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ ΚΑΙ ΔΥΣΗ ΣΤΗ ΝΕΩΤΕΡΗ ΕΛΛΑΔΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΟΜΟΣ
Μαυρομιχάλη 16, 106 80 Άθήνα, Τηλ. 360 55 32, Φακ 36 37 304
Καστριτσίου 10, 546 23 Θεσσαλονίκη, Τηλ. 240 431, Φακ 287 622
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ
ΠΡΟΧΟΡΟΣ Α.Ε., Μαυρομιχάλη 64, 106 80 Άθήνα

παρελθόν στην πνευματική μας Ιστορία διαγράφεται με μιὰ φοβερή γιὰ τις συνέπειές της μονοκοντυλιά. Ἀφήνοντας τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα διασκελλίζομε βιαστικά καὶ με συγκατάβαση δέκα αἰῶνες βυζαντινῆς Ιστορίας καὶ ἀποστρέφοντας τὸ πρόσωπο με συναίσθημα πικρίας ἀπὸ τοὺς χρόνους τῆς Φραγκοκρατίας καὶ τῆς Τουρκοκρατίας, προσπαθοῦμε νὰ ξαναβροῦμε τὸν μετὰ τὸ Εἰκοσιένα ἐλεύθερο ἑαυτὸ μας μέσα ἀπὸ τὴν ἰταλική, τὴν ἀγγλική, τὴ γαλλική καὶ τὴ γερμανική Ἐπιστήμη καὶ Φιλοσοφία τῶν τετρακοσίων τελευταίων ἐτῶν. Νὰ ξανακολλήσομε στὴν Εὐρώπη γίνεται ἡ ἔγνοια μας καὶ ἀγωνιζόμαστε νὰ ἀνακουφίσομε τὸν πληγωμένο ἔθνικὸ μας ἔγωισμὸ με τὴν προσπάθεια νὰ ἀποδείξομε, ὅτι οἱ προχωρημένοι στὸν πολιτισμὸ Εὐρωπαῖοι ὀφείλουν τὰ φῶτα τους στοὺς ἀρχαίους μας προγόνους. Πῶς δημιουργήθηκε, καὶ ἰδίως πῶς διαδόθηκε καὶ ἐπίασε αὐτὸς ὁ μύθος πῶς ἡ ἐλεύθερη μετὰ τὴν ἔθνικὴ ἀποκατάσταση πατρίδα ἔπεσε σ' αὐτὴ τὴ θανάσιμη πλάνη καὶ ἔκανε τὴν ἀσύγγνωστη ἀδικία νὰ σκίσει με τὰ ἴδια της τὰ χέρια τόσες ἑκατοντάδες λαμπρῶν σελίδων, με ἀποτέλεσμα νὰ ἀκρωτηριάσει τὴν πνευματικὴ της Ιστορία. Ἐνα πάντως εἶναι βέβαιο: ὅτι τὸ κακὸ ἔγινε, ὅτι ἡ πλάνη ἐξακολουθεῖ σὲ πολλοὺς νὰ ὑπάρχει». (Νεοελληνικὴ Φιλοσοφία, Ἀθήναι—Βασικὴ Βιβλιοθήκη τόμος 35—Εἰσαγωγή, σελ. 7 καὶ 8).

Ζήσιμος ΛΟΡΕΝΤΖΑΤΟΣ: «Συνεχίζομε τὸ ἔνομα ἐνὸς ἄνισου τόπου, ποὺ ὑπάρχει πολὺ περισσότερο στὸ χρόνο παρά στὸ χωρὸ, καὶ γι' αὐτὸ ἡ μοῖρα μας δὲν καταλαβαίνει τὴ μοῖρα τῶν λαῶν τοῦ χωρῶ, ἀλλὰ κλωθεταί ὁλοένα τριγύρω στὸ ἄλυτο πρόβλημα τῶν δυὸ διαστάσεων. Εἴμαστε οἱ μνηστῆρες τοῦ χρόνου καὶ οἱ καταδικασμένοι τοῦ χωρῶ. Σήμερα περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη φορὰ δὲν ἔχομε νὰ περιμένουμε τίποτε ἀπὸ τὴν ἔκτασή μας. Σήμερα περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη φορὰ θὰ πρέπει νὰ συλλογιστοῦμε μήπως μέσα στὴν ἐποχὴ ποὺ μπαίνουμε δὲ μᾶς ἀπομένει ἄλλο ἐμπόρευμα ἀπὸ τὴν πνευματικὴ ἐπίδοσή μας ... Ἡ δικὴ μας ὀρθόδοξη παράδοση τῆς Ἀνατολῆς—ἄμεσα ἢ ἔμμεσα— ἔδωσε στὴ Δύση ὅ,τι βαρύτερο ἀκριβῶς ἔχει νὰ παρουσιάσει ἐκεῖνη πνευματικά. Καὶ ὅταν λέμε δικὴ μας δὲν ἔννοοῦμε πῶς ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες δώσαμε στοὺς ἄλλους τίποτα ἢ πῶς ἡ ὀρθόδοξη παράδοση ἀνήκει σὲ μᾶς, εἶναι ἔθνικὴ ἢ φυλετικὴ, ἀλλὰ πῶς ἐμεῖς ἀνήκομε σὲ αὐτὴ κατὰ τὸ ποσοστὸ ποὺ γινόμαστε ἡμεῖς, λαὸς ἅγιος Χριστοῦ, καθὼς ἔγραφε ὁ Φώτιος ἀπὸ τὴν ἔξορία (Ἐπιστολὴ 126), καὶ μόνο κατὰ τὸ ποσοστὸ αὐτὸ, ὅσο τὴν ἔχομε ἢ τὴν ἀκολουθοῦμε, μποροῦμε τὴν ὀρθόδοξη παράδοση νὰ τὴ λέμε δικὴ μας ποτὲ ἔθνικα ἢ φυλετικά». (Μελέτες, Ἀθήνα, Ἐκδ. «Γαλαξίας» 1967, σελ. 17 καὶ 160).

2. Η ΓΕΝΕΣΗ ΤΗΣ «ΔΥΣΗΣ»

Νὰ ξαναγυρίσομε στὸ ὀρόσημο ποὺ εἶναι ὁ Δημήτριος Κυδώνης—οἱ πρῶτες ἑλληνικὲς μεταφράσεις τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτη. Μιλᾶμε γιὰ ἀπαρχὴ ἀλλοτρίωσης τῆς ἱστορικῆς καὶ πολιτισμικῆς αὐτοσυνειδησίας τῶν Ἑλλήνων, καὶ πρέπει νὰ φωτίσομε, ὅσο εἶναι δυνατό ἐδῶ, αὐτὴ τὴν ἀπαρχή.

Ἄν ἀλλοτρίωση σημαίνει ἀπώλεια τῆς ἰδιοπροσωπίας γιὰ χάρη τοῦ μιμητισμοῦ ξένων προτύπων, τότε ἀφετηρία τοῦ φαινομένου πρέπει νὰ εἶναι ἡ αὐτοὑποτίμηση καὶ ὁ ἀπεριόριστος θαυμασμὸς γιὰ τὰ ξένα πρότυπα. Καὶ ἀπορεῖ κανεὶς, πῶς εἶναι δυνατό τέτοια συμπτώματα νὰ ἐμφανίζονται εἰδικὰ στὴν Κωνσταντινούπολη τοῦ 14ου αἰῶνα—δηλαδή, ὄχι σὲ περίοδο πολιτισμικῆς κάμψης καὶ παρακμῆς, ἀλλὰ μέσα σὲ μιὰν ἐκπληκτικὴ (καὶ τελευταία) ἀνθηση τῆς ἑλληνικῆς σκέψης καὶ τῆς ἑλληνικῆς τέχνης.

Ὁ Κυδώνης μεταφράζει τὰ ἔργα τοῦ Ἀκινάτη καὶ ἀγωνίζεται νὰ πείσει γιὰ τὴ φιλοσοφικὴ καὶ θεολογικὴ ὑπεροχὴ τους, σὲ ἐποχὴ ὅπου στὸ ἄμεσο κοινωνικὸ του περιβάλλον προσφέρονται δεξιόματα ἑλληνικῆς φιλοσοφικῆς καὶ θεολογικῆς σκέψης συντριπτικὰ γιὰ τὴν ἀξιολόγηση τῶν νοσησιαρχικῶν μηχανευμάτων τοῦ Θωμᾶ. Εἶναι σὰν νὰ μὴν ἀντιλαμβάνεται ὁ Κυδώνης τί πραγματικὰ συμβαίνει γύρω του: τί ἀντιπροσωπεύουν τὰ κείμενα ποὺ γράφει τὴν ἴδια ἐκεῖνη ἐποχὴ ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς—στὴν κοινὴ γενέθλια πόλη τους, τὴ Θεσσαλονίκη—ποιὸν ἐκπληκτικὸ φωτισμὸ τῶν αἰνιγμάτων τῆς ὑπαρξῆς καὶ τῆς ζωῆς κομίζει ὁ Παλαμᾶς, τί μέγεθος ἀντιπροσωπεύει γιὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς τῆς ἀναγέννησης τῆς ἑλληνικῆς σκέψης.

ποιά κορυφώματα για την παγκόσμια Ιστορία της Τέχνης φτά-
νουν οι Έλληνες αγιογράφοι, όχι μόνο στον Μυστρά ή στη Θεσσα-
λονίκη, αλλά μέσα στην ίδια την Κωνσταντινούπολη όπου κι ο
Γάιος ζει — στην ανυπέβραστη Μονή της Χώρας.

Πρέπει να συμπληρωθεί και να συμπληρωθεί «φιλολογία» ή
«λατινική» της εποχής δεν έχουν ούτε τις γνώσεις, ούτε και
τά κριτήρια για να αντιληφθούν τι ακριβώς αντιπροσωπεύει ή
εκπαικτική άγνοια της ελληνικής σκέψης και της ελληνικής
τέχνης στον 14ο αιώνα — ή κορυφαία αυτή σκέψη και γόνιμη
παράδοση δεκα αιώνων. Ζουν στην εποχή του Ιηρώδου Παλαμά
και όμως γοητεύονται από τη σκέψη του Θωμά Ακινάτη — αν να
ζούσαν στην εποχή του Πατρίκα και να εκστασιαζόταν με
κάποιους ελάχιστους σοφιστές. Σε οποιοδήποτε επίπεδο κι αν έκα-
ναν τη συγκρίση — στη φιλοσοφία, στη ζωγραφική, στην αρχιτε-
κτονική, στους πολιτικούς θεσμούς, στις κοινωνικές δομές, στο
μορφωτικό επίπεδο των πληθυσμών — πόση ή ιστορική πραγματι-
κότητα της Δύσης έκεινη την εποχή άκουσε για να κριθεί συντρι-
πτικά εις βάρος της ή αντιπαράθεση.

Μάλιστα πάντα για τον 14ο αιώνα. Και θα μπορούσαμε να στα-
θούμε τουλάχιστον στο κεντρικό, αν όχι και κριατικό σύμπαν της
του κοινωνικού βίου της Δύσης, που οι άφητοι του άπληστούν
πρέπει να μην έφθναν και στην ελληνική «Βασιλεύουσα», άρα και
στον κύκλον των φιλοδουτικών και λατινοφώνων.

Η λέξη «σχολαστική» διάδοση (οι scolastici, καθήγητές
της scola, του τύπου εκείνου των διδασκάλων που άναπτύχθηκαν
στη δυτική Ευρώπη τον 12ο και 13ο αιώνα και έλεγγονταν άσφ-
κτικά από τη Ρωμαϊκή Εκκλησία) — άντικείμενο θυσια-
σμού των φιλοδουτικών Έλλήνων — ήταν ο άποφασιστικός παρά-
γων για τη μεσαεπική της θρησκευτικής πίστης σε κυρίαρχη ιδεο-
λογία, και της κυρίαρχης ιδεολογίας σε άνοστη καθορισμένη
κοσμοαντίληψη και σε καθολικά επιβεβλημένη μεθοδολογία θεω-
ρίας και πρακτικής. Η νοσηριαρχική άποδεικτική μεθοδος των
εξολογιακών έξαγορών την άληθεια από τη συλλογιστική όφθο-
ρη, και τη συλλογιστική όφθορη από τη σκεπτική κατοχύρωση
των θεσμών με συστηματική άναίρεση των αντίθετων.

Αυτή ή «τεχνολογία της άληθείας», βασισμένη άποκαλυπτικά
στη νοητική ή καθόλητα του ύποκειμένου και στην άποδεικτική
δυναμική του βίου: Μετρο για να συγκριθούν οι θεωρητι-
κές «ζουμάδες» (Summae), να άρθωθεί το λογικό άρχιτεκτονι-
κά, να κατοχυρωθεί ή πυραμίδα της κοινωνικής ήραρχίας, οι έξουσι-
αστικές δομές πειθαρχίας του κοινωνικού σώματος. Σε κάθε
περίπτωση που υποτίθεται να αναλογιστεί «συστημα» στατικής
ισορροπίας θεσμών και αντίθετων, για «τεχνολογία» άποκαλει-
σμού κάθε άπιφθορίας ή άντιρήσης ή και άτομικής διακινδύνευσης.
Όλα έλεγγονταν με έναν όλοκληρωτικό που συσπείρα με όλοδο
θεσίας και πρακτικής. Και το άποδεικτικό: Ένας καθολικός πρό-
πος βίου ή πολιτισμός δεσπεύει στην πλάση νοσηριαρχικού
αποικοτοπιτισμού και έξουσιαστικής άποκαλυπτικής — ένας
πολιτισμός με άντιστοιχία τους ελληνικούς όρους, ούτε ή
παράκληση ή ύποψη για τον έλληνα «κοινό λόγο», την ταύτιση του
«άληθείας» με το «κοινωνία», την κοινωνία — έπιπερικη έπαλη-
θεση και θεσίας και πρακτικής.

πού ή φήμη τους δέν μπορεί νά μὴν εἶχε φτάσει καί στήν ἑλληνική Ἀνατολή τὸν 14ο αἰώνα:

Ὁ περίφημος ἀγώνας «περὶ περιβολῆς» (investitura) — ἡ διαμάχη παπῶν καί βασιλέων τῆς Δύσης γιὰ τὸ πρωτεῖο ἐξουσίας—εἶχε πιά καταλήξει στήν ὑλοποίηση τοῦ θεοκρατικοῦ ὁράματος κοσμοκρατορίας τοῦ παπισμοῦ, στὴ συγκέντρωση κάθε ἐξουσίας πολιτικῆς, πνευματικῆς, νομοθετικῆς καί δικαστικῆς (plenitudo potestatis) στὰ χέρια τοῦ ρωμαίου ποντίφηκα.

Μὲ τὴ *Summa Theologiae* (1266-1272) ὁ Θωμᾶς Ἀκινάτης εἶχε εἰσαγάγει στήν ἀνθρώπινη Ἱστορία, μαζὶ καί μὲ ἄλλες ἐκρηκτικὲς καινοτομίες, τὸ ἀξίωμα τῆς ἀλάθητης ἡγεσίας — τὴν ἀρχὴ τοῦ παπικοῦ ἀλαθήτου, τὴν ὁρατὴ ἐκπροσώπηση τῆς αὐθεντίας τοῦ δόγματος πού δέν ἐπιδέχεται λογικὴ ἀμφισβήτηση.

Νωρίτερα, τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1233, ὁ πάπας Γρηγόριος Θ' εἶχε ἰδρύσει τὸν θεσμό τῆς Ἱερῆς Ἐξέτασης (Inquisitio), πού ἔστειλε στὰ βασανιστήρια καί στήν πυρὰ τόσες χιλιάδες ἀντιφρονούντων ἢ καί ὑποθετικῶν ἀντιπάλων τῆς κυρίαρχης ἰδεολογίας. Καί τὸ 1252 ὁ πάπας Ἰννοκέντιος Δ' εἶχε μὲ «βούλα» καθιερώσει τὰ βασανιστήρια ὡς ἀνακριτικὴ μέθοδο στὶς δίκες τῶν αἰρετικῶν, ὀλοκληρώνοντας τὸ πρότυπο ὄλων τῶν μεταγενέστερων ὀλοκληρωτισμῶν γιὰ τὴν ἐξουδετέρωση τῶν διαφωνούντων.

Ἀλλὰ πέρα ἀπὸ τοὺς ἀπόηχους τῶν ἐσωτερικῶν στὴ Δύση συμπτωμάτων, ἡ ἑλληνικὴ Ἀνατολή εἶχε καί ἄμεση ἐμπειρία τοῦ πολιτιστικοῦ ἐπιπέδου καί τοῦ συνακόλουθου ἥθους τῶν Δυτικῶν: Τὸ 1354, πού ὁ Δημήτριος Κυδώνης μετέφραζε τὴ *Summa Theologiae* τοῦ Ἀκινάτη, συμπληρώνονταν ἀκριβῶς ἑκατὸν πενήντα χρόνια ἀπὸ τότε (1204) πού οἱ ὀρδές τῆς Τέταρτης Σταυροφορίας εἶχαν πετύχει τὸν ἀνομολόγητο, ἀλλὰ καί μᾶλλον μοναδικὸ σκοπὸ τῶν Σταυροφοριῶν: τὴν κατάληψη τῆς Κωνσταντινούπολης καί τὴν κατάλυση τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἡ φρίκη πού γνώρισε ἡ Κωνσταντινούπολη μὲ τὴν κατάληψή της ἀπὸ τοὺς δυτικούς (χριστιανούς) Σταυροφόρους, δέν τὴν γνώρισε οὔτε ἡ Ἱερουσαλήμ, ὅταν τὴν εἶχαν καταλάβει οἱ Σαρακηνοί, οὔτε ἡ Ἱδία ἡ Κωνσταντινούπολη δύο μισοὶ αἰῶνες ἀργότερα, ὅταν ὑπέκυπτε στὰ στίφη τῶν Ὀθωμανῶν Τούρκων. Ἡ θηριωδία τῶν Σαρακηνῶν καί τῶν Τούρκων δέν συγκρίνεται μὲ τὴν κτηνώδη μανία τῶν Σταυροφόρων. Οἱ ἴδιοι οἱ δυτικοὶ ἱστορικοὶ ὁμολογοῦν ὅτι «ἡ βιαιότητα τῶν Δυτικῶν, ἵπποτῶν καί στρατιωτικῶν, πού ἔδιναν ἐπιτέλους διέξοδο στήν ἐνδόμυχη ζήλεια καί τὸ μίσος τους γιὰ τοὺς Ἕλληνας, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα μιὰ σκόπιμη καί μονιμότερη καταστροφή... Ἡ ἀσέλγεια καί ἡ διαρπαγὴ ἦταν στήν ἡμερήσια διάταξη. Οἱ ἀρχαιολογικοὶ θησαυροὶ καί τὰ μνημεῖα πού εἶχαν διατηρηθεῖ ἀνέπαφα, προστατευμένα ἀπὸ τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινούπολης γιὰ ἐννέα αἰῶνες, σωριάστηκαν σὲ ἐρείπια, μεταφέρθηκαν σὲ ἄλλα μέρη ἢ ἐλίωσαν στὴ φωτιά. Ἰδιωτικὰ σπείτια, μοναστήρια καί ἐκκλησίες λεηλατήθηκαν. Δισκοπότηρα, ἀπογυμνωμένα ἀπὸ τὰ πετράδια τους, ἔγιναν κρασοπότηρα, εἰκόνες μετατράπηκαν σὲ τάβλες παιχιδιῶν καί τραπέζια. Καλόγριες βιάστηκαν μέσα στὰ μοναστήρια τους καί ληστεύθηκαν. Στὴν Ἁγία-Σοφιά οἱ στρατιῶτες ξέσκισαν τὸ παραπέτασμα τοῦ ἱεροῦ καί κατέστρεψαν τὰ χρυσὰ καί ἀργυρὰ σκαλισματα τοῦ βωμοῦ καί τοῦ ἄμβωνα. Ἄλογα καί μουλάρια πού πάνω τους στίβαζαν τὰ τρόπαια γλίστησαν κι ἔπεσαν, καί τὸ αἷμα τους κύλησε στὸ μαρμάρينو δάπεδο. Μιὰ πόρνη κάθισε στὸ θρόνο τοῦ Πατριάρχη τραγουδώντας πρόστυχα γαλλικὰ τραγούδια... Ὁ πάπας Ἰννοκέντιος Γ' ἐξέφρασε ὑπέρμετρη χαρὰ γι' αὐτὴ τὴν κατάληψη πού ἔμοιαζε μὲ ἀπρόσμενο θαῦμα...»¹.

Ἡ μνήμη αὐτῆς τῆς ἀνατριχιαστικῆς ἀσέλγειας καί κτηνωδίας δέν πρέπει νὰ εἶχε σβῆσει στήν Κωνσταντινούπολη τοῦ 14ου αἰώ-

να. Κι όμως τα σημάδια των βανδαλισμών, τα άδεια βάρια των κατεστραμμένων ἀριστοκρατών της κάσικης ἀρχαιότητος, οι τάφοι των χιλιάδων σφαγιασμένων ἀπὸ τοὺς Ζταυροφόρους, δὲν ἐμπόδιζαν τὸν Δημήτριον Κυνὸν καὶ τοὺς οὐρόφους του νὰ εἶναι κυριαρχικὰ ἐκστρασιασμένοι ἀπὸ τὸν καινούργιο πολιτισμὸ τοῦ «ἀνθίζε» στὴν εὐρωπαϊκὴ Ἄβυσσιν.

Ἰσως τὸ μόνο ἐλαφρυντικὸ γιὰ τοὺς φιλοσυνωμιστὲς ἢ λατινόφρονες τῶν τελευταίων Χρόνων τοῦ ἐλληνικοῦ μεσαιῶνα, νὰ εἶναι ἡ δυοκοιλία πρόσβασης ἐκείνῃ τὴν ἐποχὴν τὴν ιστορικὴν ἀρηροφόρησιν. Κι αὐτὴ ἡ ἀγνοία — ἢ καὶ ἀναπηρία τῆς ιστορικῆς μνήμης — ὅς οὐδὲν εἶχε διασώσει ὁ πολιτισμὸς τῶν Ἑλλήνων καὶ πόσο στὰ πρώτα τοὺς ἀκόμα βηματα βρισκόνταν οἱ Ἑβραῖοι, νήπιοι καὶ νεφροὶ στὸν ἐκπολιτισμὸν βλο.

Ἡ Ρωμαικὴ Ἀυτοκρατορία τῆς ἐλληνικῆς Ἀνατολῆς — ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς τῆς Νέας Ρώμης — γνῶριζε τὴν πρώτην μεσαιωνικὴν ἀκμὴν, ὅταν στὰ δυτικοευρωπαϊκά ἀνοπορὰ εἴφα-νίζονται οἱ πρώτες ὁδοὺς βάρβαρων φύλων καὶ φύλων ἐπιδω-κοντας τὴν ἐκκατάστασιν τοὺς στὰ ἐδάφῃ τῆς αυτοκρατορίας. Τὰ γερμανικά φύλα τῶν Φράγκων, τὰ ἐπίσης γερμανικά τῶν Γότθων — Οστρογότων καὶ Βηαιγότων —, τὰ δαιατικά-μολδογαϊκά φύλα τῶν Οὐνων, τὰ γερμανικά καὶ πάλι τῶν Βουργουνδῶν, τῶν Βανδάλων, τῶν Λογγοβάρδων, τῶν Ἀγγλῶν, τῶν Σαξῶνων. Οἱ

ποὺ κατακτοῦν προοδευτικά καὶ διαμορφίζονται τὰ ἐδάφῃ τῆς κεν-τρικῆς, δυτικῆς καὶ νοτιοδυτικῆς Εὐρώπης.

Μιάματι γιὰ τὰ τέλη τοῦ 4ου καὶ κυρίως γιὰ τὸν 5ο καὶ 6ο μ. Χ. αἰῶνα. Ἡ μεταγενέστερη ιστοριογραφία ἐξωραϊίζει συνήθως αὐτὴ τὴν μοναδικὴν μέσα στὴν ἱστορία καταιγιστικὴν ἀληθινότητα τῶν βάρβαρότητος, τιλοφορώνας τὴν «μεγάλαν μετακίνησιν τῶν λαῶν». Στὴν πραγματικότητά προκείται γιὰ ἐπιλογιστικὴν ἀλλοπαρὰ ἢ οὐλοφορὰ στὴν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου πολιτισμοῦ — καὶ ἀπὸ μέρους ἡμετέρας — ἀρκεὶ νὰ θυμηθῶμε, ἐνδεικτικὰ, κάποια κορυφαία δείγματα:

Ἐλαὶ ἢ ἐποχὴ τῆς ἀπαράμιλλης φιλοσοφικῆς σὺνθεσης τῶν μεγὰ-λῶν Ἰασηνοῶν (Βασίλειον Ἰασηνῶν, Ἰρηγορίου Νύσσου, Ἰρηγορίου Νύσσου, Ἰρηγορίου Νύσσου) — σὺνθεσιν, ποὺ στὴν ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας ἔχει τὴ θέσιν τῆς διπλάσ τὴν πλάτωνικὴν καὶ ἀριστοτελικὴν σὺνθεσιν. Ἐλαὶ ἢ ἐποχὴ τοῦ εἰσβαλίζεσθαι τὸ ἀρχιτεκτονικὸ κατῶφωμα τῆς Ἀγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ νομοθετικὴ μεταρρύθμισιν τοῦ Ἰουστινιανου. Ἡ ἐκπαλὴν ποίησιν Ρωμαίου τοῦ τοῦ Μεγάρου. Ἡ κορυφαία δημοφιλῆ δραματικὴ τέχνης, ποὺ εἶναι ἡ λειτουργία Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Ἡ οὐμιαστὴ ἀριστη τῆς ἐλληνικῆς ρητορικῆς ἀπὸ τὸν μετὰ αὐτὸν Ἀντιόχεα. Ἡ ἐκπληκτικὰ ψηφιδωτὰ τῆς Θεσσαλονικῆς καὶ τῆς Παβέννας, οἱ

Ἄντὸς ὁ ἀκμάζων Ἑλληνισμὸς τῆς ρωμαϊκῆς Ἀνατολῆς, ἢ τῆς ἔκαστατικῆς εἰκόνας τοῦ Σινᾶ.

ἱστορικὴ εὐθύνη νὰ ἐκχριστιανισαί καὶ ἐξῆμερῶσαι τὰ βάρβαρα

γιων κατοίκων της Ευρώπης. Οι γηγενείς εκεί ρωμαϊκοί πληθυσμοί, όπως και τα υπολείμματα της λατινικής κοινωνίας της Ρώμης, συσπειρωμένα γύρω από το Πατριαρχείο της, παίζουν ρόλο αποφασιστικό σε αυτόν τον έκχριστιανισμό. Όπως και η φιλοδοξία των ίδιων των βαρβάρων να μιμηθούν και οικειωθούν τον πολιτισμό της τότε χριστιανικής οικουμένης. Όμως είναι έξισου βέβαιο ότι Έλληνες Ιεραπόστολοι, τεχνίτες οικοδόμοι και άγιογράφοι διασκορπίζονται στους γερμανικούς δρυμούς και φθάνουν ως τα βόρεια των βρετανικών νήσων, σε ένα τιτάνιο για τις συνθήκες της εποχής αγώνα, προκειμένου να μπολιάσουν τις άγριες αυτές όρδες με τα γνωρίσματα πολιτισμένων λαών.

Όδυνηρό, όπωςδήποτε, παραμένει το ερώτημα, τι πραγματικά μπορούσαν να προσλάβουν και κατανοήσουν αυτοί οι λαοί από την ελληνική έκφραση της χριστιανικής εμπειρίας — από την πάλη αιώνων του ελληνικού κόσμου στον χώρο της φιλοσοφίας και της τέχνης: Πάλη ή «γιγαντομαχία περί της ουσίας», που κατέληξε να άρθρωσει τη χριστιανική εμπειρία σε λόγο ικανό να απαντήσει και φωτίσει τα δξύτερα και γονιμότερα ερωτήματα από όσα γνώρισε ποτέ ή ανθρώπινη σκέψη.

Δέν πρέπει να είναι τυχαίο το γεγονός ότι τα περισσότερα γερμανικά φύλα είχαν μια πρώτη πρόσβαση στον χριστιανισμό μέσω της αίρεσης του άρειανισμού. Ήταν η πιο άπλουστευμένη έκδοχή της αλήθειας για τον Τριαδικό Θεό — γινόταν εύκολότερα κατανοητή στη σχηματικότητά της. Έλληνες αιχμάλωτοι, όπαδοί της αίρεσης του Άρειου, είχαν έκχριστιανίσει τους Βησιγότθους, όταν αυτοί βρίσκονταν ακόμα στις περιοχές ανάμεσα στον Δούναβη και στα Καρπάθια όρη. Από τους Βησιγότθους πήραν τον άρειανισμό οι Όστρογότθοι και οι Βουργούνδιοι, και αργότερα οι Βάνδαλοι της Ισπανίας, όταν έφτασαν ως εκεί κατακτητές οι Βησιγότθοι.

Οι Άγγλοι και οι Σάξονες δέν άποδοσαν την έλευση τους...

τες Ιεραπόστολοι (άπό την Ίωνία ή τη Νότια Γαλλία — τις μικρασιατικές άποικίες της Μασσαλίας και της Λυών). Το ίδιο και οι Φράγκοι: όταν στα τέλη του 5ου αιώνα κατέλαβαν τη Γαλλία, άσπάστηκαν την πίστη των αυτόχθονων πληθυσμών, θέλοντας να προσαρμοστούν στο έπίπεδο πολιτισμού των ύποτελών τους. Και ήταν τελικά οι κατακτήσεις των Φράγκων ή οι έπιμειξίες τους με τα άλλα γερμανικά φύλα, που μετέστρεψαν προοδευτικά στην όρθόδοξη πίστη το σύνολο των έκχριστιανισμένων Γερμανών.

Άλλά η «όρθοδοξία» των Φράγκων δέν άτόρθωσε να έπιβίωσει περισσότερο άπό έκατό χρόνια. Σε μια σύνοδο που όργάνωσαν μόλις το 589 στο Τολέδο της Ισπανίας, ένω καταδίκασαν τον άρειανισμό, υιοθέτησαν μιάν άλλη άπλουστευτική και σχηματική έκδοχή της αλήθειας για τον Τριαδικό Θεό: την έκπόρευση του Άγίου Πνεύματος και άπό τον Υίο (Filioque). Αυτή την έκδοχή την κατοχύρωσαν με άυθαίρετη προσθήκη στο Σύμβολο της Πίστεως και την επέβαλαν ως διακριτικό στοιχείο της δικής τους έθνικής αντίληψης για τον χριστιανισμό.

Ή ανάγκη για μια ιδιαίτερη, έθνοφυλετική έκδοχή του χριστιανισμού μοιάζει να συνοδεύει τις πολιτικές φιλοδοξίες των Φράγκων. Κυρίως άπό τον 8ο αιώνα, όταν βασιλιάς τους γίνεται ο Κάρολος Μέγας (ή Καρλομάγνος) και άναλαμβάνουν να συγκροτήσουν μιάν ένιαία Δυτική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ύποτάσσοντας τους άλλους λαούς και ήγεμόνες της Ευρώπης.

Ή ιδέα της αυτοκρατορίας διέσωζε ακόμα την εποχή εκείνη την αντίληψη μιας ordo regum — μιας «τάξης πραγμάτων» (της rax romana ή της μεταγενέστερης ρωμαϊκής rax christiana). Ή αυτοκρατορία ήταν περισσότερο μια πολιτισμική πραγματικότητα και λιγότερο ίσως ένα κρατικό σχήμα. Γι' αυτό και δέν ήταν δυνατό να νοηθεί μια δεύτερη αυτοκρατορία. όσο υπήρχε η «Υ...»

11 πολιτική ιδιοφυία του Καραγομάκλου διέβλεψε πολύ σωστά, ότι η φιλοδοξία του για την ίδρυση καινούργιας αυτοκρατορίας στη Δύση προϋπέθετε και μία καινούργια πρόταση «τάξης πραγμάτων», μία πολιτισμική βάση ενδότητας οπωσδήποτε διαφοροποιή- τινων, από ο Χριστιανισμός ήταν άσπαστη η αυτόνοδητη προϋπόθεση πολι- τισμένου κοινωνικού βίου. Έπρεπε λοιπόν να έξευρεθεί μία δια- φορητική έκδοχη της Χριστιανικής πίστης (τόσο σε θεωρητικό επίπεδο όσο και σε συγκεκριμένες πρακτικές εκδηλώσεις), που να διαφοροποιεί και να δικαιολογεί την ύπαρξη μιας δεύτερης στον πολιτισμικό χώρο αυτοκρατορίας.

Εκτός από στρατιωτική και πολιτική ιδιοφυία, ο Καραγομάκλος είχε και τη συνέση να συγκεντρώνει στην αυλή του ως συμβούλους τους πιο ικανούς τότε διανοούμενους που μπορούσε να βρει (και ακόμη ά τους πιο δυνατούς ο άγγλοσαξωνιάς Άκουίνος). Είναι μία ιστορική υπόθεση όχι βέβαιη, να αποδώσουμε στους συμβού- λους του Καραγομάκλου την ιδεολογική επεξεργασία των πολιτι- κών του φιλοδοξιών.

Τό καιρίο ιδεολογικό εύρημα ήταν η άνακάλυψη της Θεολογίας του Αγουστίνου. Ο Αγουστίνος προσεφέρταν ως ιδανική βάση για μία διαφοροποιημένη, δυτική έκδοχη του Χριστιανισμού. Ή γένης δυτικός ο ίδιος, με λατινική άποκαλαιστική παιδεία, δίχως έλληνικές επιρροές στο έργο του — άφου ούτε μιλούσε, ούτε διέβαζε έλληνικά — είχε ταυτόχρονα την καθολική άναγνώριση της Χριστιανοσύνης για τό καιρό παράδειγμα της μετάνοιας και μεταστροφής του. Ως συγγραφέας είχε παρά τον αυτισμό έδιδασκε στον χώρο της πίστης, μία και άλυτο σε τά έλληνικά κείμενα των Θεολογικών Συμβουλών των πρώτων Χριστιανικών αιώνων, άλλα και τον φιλοσοφικό προβληματισμό των Ιδάλων που προκάλεσε

έτσι προσητή στις άπαιτήσεις κάθε γενικευμένης θρησκευτικής κατανόησης, με χονδροειδείς παρανοήσεις των θεμελιώδεστερων άληθειών της Χριστιανικής έπιτειρίας.

Από τον Αγουστίνου είχαν άντλήσει κιάνας οι Φράγκοι τη διδασκαλία για την εκπόρευση του Άγιου Πνεύματος και εκ του βίου. Από τον ίδιο άντλεί και ο Καραγομάκλος την ιδέα μιας θεο- κρατικής πολιτείας (από τό βιβλίο του Αγουστίνου: *De civitate Dei*) — μιάς αυτοκρατορίας που ύπηρετεί την έπιβολή της θείας δικαιοσύνης και κατατροπώνει τους έχθρους της εκκλήσιας. Από τον Αγουστίνου συνάγουν οι φράγκοι θεολόγοι και τις προϋποθέ- σεις για μία εκλαϊκευμένη «θρησκεία-πολιση» της εκκλήσιας της έπιτειρίας. Ήν προτεροπότητα της άστομικής κατανόησης και όχι της έπιτειρίας της εκκλήσιας με το χόη της εκκλήσιας — τη νοη- σιαρχία και τον άπομοκεντρισμό που θα γίνουν τά βασικά γωφί- σματα της δυτικής θρησκευτικής παράδοσης. Ήν ιδέα ενός δικαιο- οκρή Θεού ύποταμένου στις άπαιτήσεις της άμεταβλητής δικαιο- σύνης του, που «προορίζει» με τρόπο άνεκκαλητο τους άνθρώπους για τη σωτηρία ή για την άπώλεια. Ή η μεταποίηση της σχέσης άνθρώπου και Θεού σε μία «μεταφυσική της συναλλαγής», όπου ο Θεός καταλογίζει ένοχές και ο άνθρώπος τις εξαγοράζει με έπιπρακτη άπόδοση της όφειλής.

Ζήτωση, τέτοιες χαρακτηριστικά δυτικές διαφοροποιήσεις της Χριστιανικής άλήθειας μπορούν να διαπιστωθούν και πριν από τον Αγουστίνου — κυρίως στη νοο-τροπία του Τερτυλλιάνου και του Άμβροσιου Μετιόλάνων, που είναι και οι μεγάλοι δάσκαλοι του Αγουστίνου. Ήως γι' αυτό και η λατινική λεραρχία της πρεσβυ- τέρας Πόλης άντιβρά έλάχιστα ή καθόλου στην καρολίνα μεταρ- φύτωση της εκκλήσιας της πίστης. Εξ άλλου η Ρώμη βρισκει- σό πρόσωπο του Καραγομάκλου έναν άποτέλεσμάτικό ύποστρηρι-

κτῆ τῆς ἐκκλησιαστικῆς τῆς αὐθεντίας καὶ αὐτονομίας. Τὰ ἐκχριστιανισμένα βάρβαρα φύλα ποὺ κατέκλυζαν τὴν Εὐρώπη, δὲν εἶχαν κανένα δισταγμὸ στὴν παραποίηση τῶν ἀληθειῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας ἢ στὴν περιφρόνηση τῶν «κανονικῶν» προϋποθέσεων τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας. Καὶ ἡ ἐκκλησία τῆς Ρώμης δὲν διέθετε πιά τοὺς διοικητικούς θεσμούς τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, ποὺ μπορούσαν ἄλλοτε νὰ τεθοῦν στὴ διάθεσή της γιὰ τὴ διαφύλαξη τῆς ἐνότητας τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστεως καὶ τάξης. Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ ἀναζητήσῃ ἄλλους τρόπους ἐπιβολῆς τῆς αὐθεντίας της, καὶ προέκρινε ὡς πιὸ τελεσφόρο τὸ νὰ περιβληθεῖ ἡ ἴδια πολιτικές ἐξουσίες, νὰ μεταβληθεῖ σὲ αὐτόνομη πολιτικὴ ἡγεμονία.

Ὁ πατέρας τοῦ Καρλομάγνου, βασιλιάς τῶν Φράγκων Πιπίνος ὁ Βραχὺς (Pepin le Bref), εἶχε προσφέρει στὸν πᾶπα Στέφανο Β' τὴ δυνατότητα πολιτικῆς αὐτονομίας τῆς ἐκκλησίας τῆς Ρώμης. Μὲ τὸν τρόπο ποὺ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν βάρβαρων εἰσβολῶν μοιράζονταν τὴν κατακτημένη γῆ παίρνοντας ὁ καθένας τὸ δικό του «φέουδο», μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ὁ Πιπίνος παραχώρησε στὸν πᾶπα τὸ δουκάτο τῆς Ρώμης, τὸ ἐξαρχάτο τῆς Ραβέννας καὶ τὴν Πεντάπολη. Ἔτσι ἰδρύθηκε τὸ πρῶτο παπικὸ κράτος (754). Ὁ Καρλομάγνος ἀπάλλαξε τὸ κράτος αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἀπειλὴ τῶν Λογγοβάρδων καὶ τοῦ παραχώρησε καινούργια ἐδάφη. Σὲ ἀντάλλαγμα ὁ πᾶπας Λέων Γ' τὸν ἔστεψε βασιλιά τῆς Δύσης (Χριστούγεννα τοῦ 800), ἀναγνωρίζοντάς τον ὡς ἡγεμόνα καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ παπικοῦ κρατιδίου. Ἀλλὰ ἦταν δεδομένες οἱ θεοκρατικές ἀντιλήψεις τοῦ Καρλομάγνου, ποὺ δικαιολογοῦσαν τὴ βασιλικὴ ἐξουσία μόνο σὲ σχέση καὶ ἐξάρτηση ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ αὐθεντία.

Αὐτές οἱ ἀμοιβαῖες παραχωρήσεις δὲν σήμαιναν ὅπωςδήποτε καὶ τὴν ἐπίσημη ἐκκλησιαστικὴ ἀναγνώριση τῶν θεωρητικῶν καὶ πρακτικῶν καινοτομιῶν ποὺ εἶχαν εἰσαγάγει οἱ Φράγκοι στὸν χριστιανικὸ βίο. Ὁ ἴδιος ὁ πᾶπας Λέων Γ', ποὺ ἔστεψε τὸν Καρλομά-

τῆς Πίστεως. Εἶναι γνωστὸ ὅτι διέταξε νὰ χαραχθεῖ τὸ αὐθεντικὸ κείμενο σὲ ἀργυρὲς πλάκες ποὺ ἐντοιχίστηκαν στὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Πέτρου, γιὰ νὰ φυλαχθεῖ ἀλώβητο ἀπὸ τίς φραγκικὲς παραποιήσεις.

Μόνο ἀπὸ τὸ 1009 καὶ μετὰ, ὅταν οἱ Φράγκοι ἐξασφαλίζουν τὴν ἀνοδο καὶ διαδοχὴ τους στὸν παπικὸ θρόνο, ὑποτάσσεται ὀριστικὰ κάθε ἀντίσταση τῆς λατινικῆς ὀρθοδοξίας καὶ θεσμοποιοῦνται οἱ καινοτομίες ποὺ εἶχαν μελετημένα σχεδιαστεῖ στὴν αὐλὴ τοῦ Καρλομάγνου. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ὡς τὸ 1009 ἡ ἀντίσταση τῶν λατίνων Ρωμαίων στοὺς Φράγκους ἦταν πάντοτε σαφῆς καὶ ἀνυποχώρητη. Ἀντίθετα, ὅσο περισσότερο ἀποδυναμώναν οἱ ἱστορικές συγκυρίες τὴν ἐκκλησία τῆς Ρώμης, τόσο σαφέστερες ἐμφανίζονταν οἱ ἀλλοιώσεις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ φρονήματος καὶ ἤθους στὴν ἄλλοτε «πρωτόθρονη» αὐτὴ ἐπίσκοπή.

Στὰ τέλη κιόλας τοῦ 9ου αἰώνα ἡ δυτικὴ χριστιανασύνη εἶχε μᾶλλον καθολικὰ ἀποδεχθεῖ μιὰ σειρὰ ἀπὸ διαφοροποιήσεις ἐξωτερικῶν τύπων καὶ μορφῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς πρακτικῆς, ποὺ ἐπινοήθηκαν ἀπὸ τοὺς Φράγκους γιὰ νὰ κάνουν αἰσθητὴ στὴν εὐρύτερη λαϊκὴ ἀντίληψη τὴν ἰδιαιτερότητα τοῦ δυτικοῦ χριστιανισμοῦ, ἄρα καὶ τῆς Δυτικῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, ὡς πρὸς τὴν ἑλληνικὴ Ἀνατολή. Ἡ ὑποχρεωτικὴ ἀγαμία τοῦ κλήρου, ἡ τέλεση τῆς Εὐχαριστίας μὲ ἄζυμο ἄρτο (ὄστια), ὁ ἀποκλεισμός τῶν λαϊκῶν ἀπὸ τὴν κοινωνία τοῦ ποτηρίου, ἡ κατάργηση τοῦ βαπτισματος (κατάδυσης) καὶ ἡ ἀντικατάστασή του μὲ ραντισμό, ἡ κουρὰ τῶν κληρικῶν καὶ τὰ ξυρισμένα τους πρόσωπα, ἦταν μερικὲς ἀπὸ αὐτές τίς ἐξωτερικὲς διαφοροποιήσεις, ποὺ ξεχώριζαν ἐκδηλαστὴν πρᾶξη τὴ δυτικὴ χριστιανασύνη ἀπὸ τὴν πρωτοχριστιανικὴ παράδοση καὶ τὴν ἑλληνικὴ τῆς συνέχεια.

Ὅπως θὰ δοῦμε σὲ ἐπόμενες σελίδες, καμιὰ ἀπὸ αὐτές τίς ἐξωτερικὲς διαφοροποιήσεις δὲν ἦταν τυχαία ἢ συμπτωματικὴ. Ἐξέφραζαν ὅλες μιὰ βαθύτερη οὐσιαστικὴ ἀλλοίωση τῆς ἀντίλη-

“Όπως στη συνεδρίαση των πολλών την εποχή εκείνη ήταν ή δυνατό ελπίστικα σημεία της προσπαθείας ενός καινοεργίου κόσμου να αυτονομηθεί από την πολιτισμική κηδεμονία των ‘Ελλήνων (ή ‘Γραικών), όπως είχαν αρχίσει χλευαστικά να τους αποκαλούν), να φτιάξει τη δική του παράση, να αποδείξει την πνευματική του ἐνηλικίωση και αυτονομία.

“Όπως στην περίπτωση των μεσοεκκδικών ατόμων, έτσι και στις κοινότητες αυτές — που τις χώριζαν πόλεις δύο ή τρεις αιώνας από την κατάσταση της όρθης — η μειοετία εκφραζόταν με την περιπόνηση, τον χλευασμό, αλλά και ένα βαθύτατο μίσος για τους ‘Ελληνες. (Μίσος που δεν έπαψε να υφίσταται επί αιώνες και μάλλον δεν αποσβεσθήκε ποτέ από το συλλογικό υποσυνείδητο των Εβραίων.) Είναι χαρακτηριστικό ότι από τον 9ο ως τον 13ο αιώνα έμφανίστηκε στη Δύση τουλάχιστον μια δεκάδα συγγραμμάτων με τον κοινό τίτλο: *Contra errores Graecorum* — «Κατά των πλάνων των ‘Ελλήνων». Οι ‘Ελληνες ήταν οι αντίπαλοι: ο άεφελος για τους Δυτικούς πολιτιστές τους έφερε να αποδείχθει πολιτισμός πλάνης.

Αυτή την αντίπαλότητα η και έχθρότητα προς τους ‘Ελληνες έδειχναν να την συμπεριφέρον και κάποιοι λαίκοι. Επισκοποι της Βώμιης. Από την εποχή κιόλας που η Νέα Ρώμη άναδείχθηκε πρωτεύουσα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και με τον 28ο κανόνα της ‘Εταρτης Οικουμενικής Συνόδου είχαν άναγνωριστεί στον επισκοπικό της θρόνο ίσα «πρεβεία τιμής» με τον Ρώμη, ήταν συγχά εκδηλη αυτή η αντίπαλότητα. Οι πάρες άρχισαν να διεκδικούν όχι άπλάς ένα τιμητικό πρῶτο, αλλά και ουσιαστική πρωτοκαθεδρία μεσα στη δύναμη «κατά την οικουμένην» ‘Εκκλησία — τη δυναδότητα να άνακαθίσκωνον ευθύνας η να παρεμβαίνουν πολιτικώς σε άλλες τομικές εκκλήσεις. Και όσο τα κύματα της βαρβαρικής παρητιυρίδας κατέκλυαν την Εβρώμη και άποδύα-

Κατασκευάστηκε ο μύθος ότι ίδρυτής και πρώτος επισκοπος της εκκλήσιας της Βώμιης ήταν ο άπόστολος Πέτρος. Καί από ο Χριστός του είχε δώσει τα πρῶτα μεταξύ των άποστόλων, τα πρῶτα μεταβιβάζονται και στους διαδόχους του επισκόπου — όχι όλων των άλλων πόλεων όπου ίδρυσε εκκλήσεις ο Πέτρος, αλλά ειδικά στους επισκόπους της Βώμιης. Τα μεσα του 9ου αιώνα χάλασε στην ‘Αλλία μια από τις πιο έντεχνες κατασκευές νόμων κειμένων που γράφισε ποτέ η Ιστορία: Οι περιφημες *Ψευδοισιδώρες Διατάξεις* συμπληρωμένες με τη λέξη *Ψευδοκωνσταντίνεια Διατάξεις* : Ζυλάση παραποιήτων συνοδικών κανόνων που λεπαρχόσαν την λερωμένη ως άνωτερη από την πολιτική έξουσία και άναγνωρίζαν τον πάπα της Ρώμιης ως κορυφή της λερωμένης, άρα κεφαλή της όλης οικουμένης (*caput totius orbis*). Ζυμφωνα με την Ψευδοκωνσταντίνεια Διατάξη, ο Μέλας Κωνσταντίνος, όταν μετέβησε το κέντρο της αυτοκρατορίας στην έλληνη-ρωμαϊκή κράτος, έξουσία αυτοκρατορική και αυτοκρατορικά δια-

σημα: πορφύρα, έρυθρα πέδιλα, ακήντρο, στέφανο, και το άνακτορο του Ααρεανού.

“Όλα αυτά μοιάζουν σήμερα παιδαριώδη και άφελή, είναι όμως λεγόμενα που εξαίξαν άποφασιστικό πόλο στη διαμόρφωση της μεσαιωνικής και νεότερης Εβρώμης. Πρέπει να άναγνωρισουμε ότι οι φιλόδοξες των πατών δεν ήταν ή δυνατό άποκνημάτα άποικιών βάζεων κυριαρχίας. Ήταν και ένας τρόπος να άμυνθούν και άντιπαλαίπων τις μονοκρατορικές άντιλήψεις των φράγκων και άρρότερα των τευτόνων αυτοκρατόρων, αλλά και να επιβληθούν στους επισκόπους των εκχριστιανισμένων βαρβαρών που συγχά έμψάναν ζαν τάρες άυτονομίας μετουίενοι τους φεουδαρχες της εποχής.

Ζήλωση, η ίδρυση του παπικού κράτους και η έπιπαση και των πατών στους άναγνωρισμούς και στις διεκδικήσεις ήγεμόνων και

σέ ένα περιβάλλον όπου κυρίαρχος ήταν ο νόμος της επιβολής του ισχυροτέρου, πολύ δύσκολα μπορούσε να πραγματοποιηθεί από τους ποιμένες της 'Εκκλησίας το υπόδειγμα της «κένωσης» του Χριστού, ή παντοδύναμη ελευθερία της αυτοπαραίτησης από κάθε κοσμική ισχύ και εξουσία. Ούτε και οι Έλληνες πατριάρχες της 'Ανατολής είχαν δώσει πολλά τέτοια δείγματα «χριστομιμῆτου ταπεινώσεως», όμως η διαφορά των παπών ήταν ότι προχώρησαν στη θεσμοποίηση των κοσμικών τους επιδιώξεων. Οι εξουσιαστικές φιλοδοξίες δεν έμειναν, όπως στην 'Ανατολή, στο επίπεδο της περιστατικής παρεκτροπής ή του προσωπικού αμαρτήματος, αλλά κατοχυρώθηκαν θεωρητικά στη Δύση και έγιναν θεσμός, νομικό-κανονικό καθεστώς της ρωμαϊκής εκκλησίας.

Πρώτος ο πάπας Νικόλαος Α' (858-867) πρόβαλε τις Ψευδοϊσίδωρειες Διατάξεις ως νομικό κώδικα υποχρεωτικών για όλη την 'Εκκλησία. Προσπάθησε να επιβάλει την παπική εξουσία σε όλες τις επισκοπές της Δύσης, αλλά και στους κοσμικούς ηγεμόνες. Παρενέβαινε στα έσωτερικά των ηγεμονιών επισείοντας ως όπλο τον άφορισμό όσων άμφισβητούσαν την προς τούτο δικαιοδοσία του. Διακήρυττε ότι και ο ίδιος ο αυτοκράτορας δέχεται ως «τιμάριον» (φέουδο) την εξουσία από τον διάδοχο του άποστόλου Πέτρου, πάπα της Ρώμης, γι' αυτό και μόνο η χρίση και στέψη από τον πάπα δίνει έγκυρότητα στο αυτοκρατορικό αξίωμα. Έτσι ο Νικόλαος συγκέντρωσε στο πρόσωπό του την ανώτατη εκκλησιαστική, αλλά και πολιτική εξουσία — ή, όπως έλεγαν οι σύγχρονοί του, θεωρούσε τον έαυτό του αυτοκράτορα όλου του κόσμου (: *Nicolaus totius mundi imperatorem se fecit*).

Οι κοσμοκρατορικές φιλοδοξίες του Νικολάου Α' τον οδήγησαν σε άντικανονικές επεμβάσεις και στον χώρο εκκλησιαστικών επαρχιών της 'Ανατολής (συγκεκριμένα στην εκκλησία της Βουλγαρίας), όπως και στην απαίτηση να αναγνωριστεί ως ανώτατος

Φωτίου). Η Κωνσταντινούπολη άντέδρασε, ή σύγκρουση παλαιάς και νέας Ρώμης πήρε τη μορφή οξύτατης ρήξης με άμοιβαίους άφορισμούς, και κατέληξε στο λεγόμενο Πρώτο Σχίσμα μεταξύ ανατολικής και δυτικής χριστιανοσύνης (867).

Στην πρώτη αυτή ρήξη ή ελληνική 'Ανατολή επικεντρώνει την κριτική της στις εξουσιαστικές απαιτήσεις των παπών, που υπονομεύουν την εκκλησιαστική καθολικότητα κάθε τοπικής ένορίας και επισκοπής. Έπισημαίνονται και κάποιες ακόμα καινοτομίες της δυτικής εκκλησίας, αλλά χωρίς να αποδίδεται σε αυτές κεντρική σημασία.

Διακόσια περίπου χρόνια αργότερα, όταν οι Φράγκοι έχουν πιά εξασφαλίσει τον άπόλυτο έλεγχο του παπικού θρόνου, αρχίζουν να απαιτούν την επιβολή των καινοτομιών τους — και ειδικά την προσθήκη του Filioque στο Σύμβολο της Πίστεως — ως κανόνα και προϋπόθεση εκκλησιαστικής όρθοδοξίας. Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Μιχαήλ Κηρουλάριος (1043-1059) κάνει μια έσχατη προσπάθεια να περισώσει από τις φραγκικές αυθαιρεσίες τα υπολείμματα των ελληνικών επισκοπών της Νότιας 'Ιταλίας. Τους άπευθύνει έπιστολή που καταγγέλλει τις παπικές καινοτομίες και κάνει εκκληση για πιστότητα στην άποστολική και συνοδική εκκλησιαστική παράδοση. Αλλά ή έπιστολή του πατριάρχη Μιχαήλ δεν κατορθώνει, παρά να προκαλέσει τη βίαιη αντίδραση του πάπα Λέοντα Θ', που στέλνει έπίσημη αντιπροσωπεία στην Κωνσταντινούπολη με έπικεφαλής τον καρδινάλιο Ούμβέρτο. Στις 16 'Ιουλίου του 1054 ο Ούμβέρτος θα καταθέσει στην 'Αγία Τράπεζα του ναού της του Θεού Σοφίας άφορισμό όλόκληρης της ανατολικής χριστιανοσύνης. Έτσι έπαιρνε και έπίσημη μορφή ή απόσχιση των Δυτικών από τον κορμό της Μιάς 'Αγίας Καθολικής και 'Αποστολικής 'Εκκλησίας, ή ρήξη τους με την παράδοση και τον πολιτισμό που είχε σαρκώσει ιστορικά τη φανέρωση του

Από κει και πέρα δεν υπάρχει πια εμπόδιο η άναστολή στην ἀλλοτρίωση του εκκλησιαστικού γένους στη Δύση. Η δύναμη των μεταμορφώσεων της ζωής, στην οποία καθύλαξε η εμπειρία και ταυτοποίηση της ευχαριστιακής συναγωγής, μετασχευάσσεται σε εξουσιαστική ιδιολογία, σε κοσμική αυτονομία, που άρπαινει υποταγή της σκέψης και της συνείδησης στον θεατικό της φορέα, την παπική εκκλησία.

Είκοσι τρεις χρόνια μετά το Σχίσμα, ο πάπας Γρηγόριος Ζ'

(1073-1085) διατυπώνει στον περίφημο *Dicatus eis* άπαιτήσεις δοκληρωτικής εξουσίας του παπικού θρόνου: «Ο πάπας είναι ο άπόλυτος κύριος της παγκόσμιας εκκλησίας. Διορίζει και καθαιρεί

έπισκόπους και μητροπολίτες. Μόνον αυτός μπορεί να συγκάλεσει οικουμενική σύνοδο. Οι αντίρροποι του (legati) είναι άνωτεροι

άπο του επισκόπου. Είναι ο κύριος του κόσμου. Η τιάρα του φέρει τὰ αυτοκρατορικά διασημά. Οι πρίγκιπες όφελουν να του

φιλοούν τὰ πόδια. Έχει τὸ δικαίωμα να καθαιρεί τους αυτοκράτορες και να άποδέσμεύει τους υμνηδους τους άπο τὸν όρκο υποτα-

γής. Τὰ κοσμικά αξιώματα πηγάζουν άπο τὸ δικὸ του δίκαιο, όπως η σάβην δέχεται τὸ φῶς της άπο τὸν ήλιο. Άπολαμβάνει της εδίκης προστασίας του άπολου οί άρετές

έξασφαλίζουν την άγιοποίηση σε κάθε πάπα. Η ρωμαϊκή εκκλησία δέν σφάλλει ποτέ, ούτε και πρόκειται ποτέ να σφάλλει».

Οι θεωρητικές αυτές προδιαγραφές γίνονται και στόχοι η άξονες της πολιτικής των παπών. Άλλος κατορθώνει περισσότερο και άλλος λιγότερο την επίτευξη τους, αλλά τὸ κορυφαία των

επιτεύγμάτων άνήκει οπωδήποτε στον *Innoceñtius I'* (1198-

4. K. HEUSI, F. PETER, *Précis d' Histoire de l' Eglise*, Neuchatel (Delachaux et Niestlé) 1967 §47,2 — August FRANZEN, *Kleine Kirchengeschichte*, Freiburg (Herder) 1975, σελ. 181 — H. W. SOUTHERN, *Western Society and the Church in*

1216). Είναι αυτός που κατορθώνει να κλέψει πραγματικότερα τὸ όραμα όλων των παπών γιά κοσμικοκρατία:

Άποκατέστησε την παπική εξουσία στη Ρώμη, όπου η άκτινική άριστοκρατία είχε πετύχει με σκληρούς άγώνες τὸν περιορισμό της. Πανεκτίησε την επικυριαρχία της Νότιας, Ιταλίας. Άφόρισε τὸν αυτοκράτορα της Γερμανίας Όθωνα Δ' και επέβαλε στους

Γερμανούς ηγεμόνες να δέχθουν τὴ στέψη του φερδερίκου Β' που ήταν άφοσιωμένος στον παπικό θρόνο. Τροχπέσε τὸν βασιλιά της Άγγλίας Ιωάννη τὸν Άκρήμωνα να άναθέσει τὸ κρότος του

σὸν Θεὸ και στον πάπα, προκειμένου να του ζαναδοθεῖ ως παπικό τιτάριο έναντι ετήσιου φόρου. Την ίδια τακτική υποχρέωθηκε να

άκολουθήσει και ο βασιλιάς της Πορτογαλίας Ζάκκος Α', όπως και ο βασιλιάς της Αραγονίας (Ισπανίας) Πέτρος Β'. Η Ούγγρα-πία ήταν ήδη φόρου υποτελής στον πάπα άπο τὸν 10ο αιώνα.

Έλας, με την Τέτατη Σταυροφορία, ο *Innoceñtius* επέξέτεινε τὴν κυριαρχία του και στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία της ελληνικής

Ανατολής φράνοντας σὸ άπόγειο τὸν κοσμικοκρατικὸν του φιλοδοξίαν».

5. *Zur universalhistorischen Orientierung der Kaiserzeit* του Κεφαλάου: Herbert BUTTENHEIM: «Από τὸς κίβλας που η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία περι-

έταστων στην Κωνσταντινούπολη. Στην περίοδο που άκολούθησε — στην επο-

Αυτοκρατορίας και οί άνατολικές επιδόσεις ημείωσης να αυγκεντρικώσουν και να

Δύση — έτασαν που δυνάμιασε πὸν όταν ισχύηκε και δεύτερη πρωτεύουσα της

μάχις δόκληρη τὴ Μεσόγειο, υπήρχε ένταση ανάμεσα στην Άνατολή και στη

έπιταστων στην Κωνσταντινούπολη. Στην περίοδο που άκολούθησε — στην επο-

κωνσταντινούπολη άντιστεκόταν στις επιθέσεις και έξασφάλισε τὴ συνέχεια τὸν

καυνούργια άπομολώη του — εξαμεταζεύοντας τὰ θραύσματα του και ένσωματώ-

του Μεσαίωνα άνάμεσα στη Ρώμη και σὸ Βυζάντιο *lat una frena frena* οί

σμού και τους όδηγησε να ακολουθήσουν αποκλίνουσες κατευθύνσεις στην παραπέρα ανάπτυξή τους: λ.χ. στη Δύση οι προστριβές ανάμεσα στην εκκλησία και στο κράτος στάθηκαν ένα εκπληκτικό έρέθισμα για την κοινωνική πρόοδο και την άνοδο της πολιτικής σκέψης. Έτσι η Δύση αναπτυσσόταν ανεξάρτητα αλλά, μολονότι διέθετε ίσως περισσότερο δυναμισμό, συνέχισε για ένα μεγάλο διάστημα να μένει καθυστερημένη. Ακόμα και τον 15ο αιώνα —δηλαδή στην περίοδο της άκμης της Αναγέννησης— οι Ιταλοί ήταν έτοιμοι να κάθονται στα πόδια έξοριστων δασκάλων από την Κωνσταντινούπολη και να τους υποδέχονται, όπως δεν πάει πολύς καιρός που υποδέχονταν ανθρώπους σαν τον Αϊνστάϊν στην Αγγλία ή την Αμερική. Τώρα όμως πιά οι βυζαντινοί επισκέπτες εκδήλωναν τον θαυμασμό τους για τις τεχνολογικές προόδους της Δύσης». (*The Origin of Modern Science 1300-1800*, London 1980 - έλλην. μτφρ.: *Η καταγωγή της σύγχρονης επιστήμης*, Μορφ. Ίδρ. Έθν. Τραπ., Αθήνα 1983, σελ. 174).

J. B. BURY: «Υπάρχει μιá θεμελιακή αντίθεση ανάμεσα στην ανατολική ρωμαϊκή αυτοκρατορία και στα δυτικά ευρωπαϊκά κράτη του μεσαίωνα. Οι εύπορες τάξεις στη Δύση ήταν κατά κανόνα αγράμματες, με εξαίρεση τους εκκλησιαστικούς. Στις εύπορες τάξεις του βυζαντινού κόσμου η μόρφωση ήταν ο κανόνας, και μόρφωση σήμαινε όχι μονάχα ανάγνωση, γραφή και αριθμητική, αλλά και μελέτη της αρχαίας ελληνικής γραμματικής και ανάγνωση των κλασικών συγγραφέων. Οι παλιές παραδόσεις της ελληνικής παιδείας δεν πέθαναν ποτέ. Σαν αποτέλεσμα αυτής της διαφοράς, το διανοητικό επίπεδο στη Δύση, όπου η μάθηση ήταν απασχόληση μιáς ιδιαίτερης τάξης, και στην Ανατολή, όπου κάθε αγόρι και κορίτσι που οι γονείς του είχαν τη δυνατότητα να πληρώσουν μορφωνόταν, ήταν τελείως διαφορετικό. Η βυζαντινή κοινωνία είχε εκτιμήσει τα πλεονεκτήματα της επιστήμης και της εκπαίδευσης, καθώς και της συστηματοποίησης ... Αλλοιώσαμε αυθαίρετα το σωστό όνομα, που είναι απλά Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, προσθέτοντας τον προσδιορισμό Ανατολική. Αυτή η προσθήκη, αν και δεν στηρίζεται σε καμιά επίσημη βάση, χρησιμεύει σαν στοιχείο διάκρισης της αυτοκρατορίας αυτής, από εκείνη που ίδρυσε ο Κάρολος ο Μέγας και που διατηρήθηκε μέχρι τις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα. Αυτή η τελευταία δεν είχε ισχυρά επιχειρήματα για να διεκδικήσει το όνομα. Ο Κάρολος και εκείνοι που τον διαδέχτηκαν δεν ήταν νόμιμοι κληρονόμοι του Αγγούστου, του Κωνσταντίνου, του Ιουστινιανού και των Ισαύρων, και αυτό το παραδέχονταν αιωρηρά με τις προσπάθειές τους να αποσπάσουν την αναγνώριση του αυτοκρατορικού τους τίτλου από αδιαφιλονίκητα νόμιμους αυτοκράτορες της Κωνσταντινούπολης ... Είναι χαρακτηριστικό ότι σε αντίθεση με την επίμονη διατήρηση του ρωμαϊκού ονόματος στην Ανατολή, οι υπήκοοι της Δυτικής Αυτοκρατορίας δεν ονομάστη-

Cambridge Medieval History, Vol. IV, Cambridge U. P. 1966 - έλλην. μτφρ.: *Η Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Αθήνα, «Μελίσσα», 1979, Εισαγωγή).

Michel ROUCHE: «Οι Ρωμαίοι κάτοικοι της Γαλατίας θεωρούσαν τα γερμανικά φύλα (Βησιγόθους, Βουργουνδούς ή Φράγκους) ένα σурφετό βαρβάρων και σκλάβων, που μοναδική τους υποχρέωση θά ήταν να υποταχθούν στη Νέα Ρώμη, την Κωνσταντινούπολη. Το ίδιο και ο Γρηγόριος της Τουρώνης (Grégoire de Tours, 538-594), που στην *Εκκλησιαστική Ιστορία των Φράγκων* επίτηδες επιφυλάσσει τον όρο δημοκρατία μόνο για τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία της Ανατολής. Η δημοκρατία, ή res publica, έννοια που προϋποθέτει μιá κάποια άφαιρική Ικανότητα σκέψης, δεν μπορεί να κατανοηθεί από τους Βαρβάρους. Δεν υπάρχει κράτος βαρβαρικό, αφού η βαρβαρότητα, έννοια υποκειμενική που δεν καλύπτει όπισσδήποτε μόνο τους Γερμανούς, αλλά και τους Κέλτες της Βρετανίας και τους άλλοτριωμένους Ρωμαίους της Γαλατίας, είναι στίφη στρατιωτών που θηριώνονται με την παραμικρή βρισιά και δεν γνωρίζουν παρά συναισθήματα βίας. Είναι άνθρωποι ώμης σκαλιότητας, που εύκολα γίνονται τύφλα στο μεθύσι, αφού τρώνε και πίνουν τέτοιες ποσότητες μέχρι ν' αρχίσουν να ξερνάνε, και λεηλατούν τα πάντα αφήνοντας γύρω τους μόνο άδεια γή. Στις φυλές αυτές η έξουσία έχει καταγωγή μαγική, θεία και στην πραγματικότητα πολεμική. Άσκειται από τον βασιλιά, εκλεγμένο πολεμικό αρχηγό, από συμφώνου με τους ελεύθερους πολεμιστές. Άσταθέστατο άμάγαλα ενός Heer-König αναγκασμένου να νικάει για να διατηρήσει την αυθεντία του, και των πολεμιστών που του είναι πιστοί μόνο αν είναι ο πιδ δυνατός. Συγκροτούν αυτό που πρέπει να ονομάσουμε: καινούργιο τύπο «κράτους», είδος στρατιωτικής κοινότητας χωρίς μόνιμη κατοικία και δίχως σταθερή διάρκεια. Το συνεκτικό στοιχείο αυτής της οργάνωσης δεν είναι, όπως στη Ρώμη, η ιδέα του δημόσιου συμφέροντος και του κοινού καλού, αλλά κυρίως η συσπείρωση ιδιωτικών συμφερόντων σε ένα προσωρινό συνεταιρισμό, που αυτόματα συγχροτείται με τη νίκη». (*Histoire de la vie privée, I: De l' Empire romain à l' an mil*, Paris, Editions du Seuil, 1985, σελ. 405-406).

Georges DUBY: «Η Δύση το έτος 1000. Σε σύγκριση με το Βυζάντιο, σε σύγκριση με την Κορδόνη, ένας κόσμος αγροίκος, απέραντα φτωχός, απέραντα στερημένος. Ένας άγριος κόσμος που τον περισφίγγει η πείνα ... Τρώνε χόρτα, ρίζες, ευκαιριακές τροφές που τις ξεριζώνουν στο δάσος ή στις όχθες των ποταμών ... Όταν υπερβολικές βροχοπτώσεις πλημμυρίζουν τη γή και καταστρέφουν τη φθινοπωρινή σπορά, όταν οι καταιγίδες έρχονται να ακυρώσουν ή να χαλάσουν το θερσίμο, τότε αρχίζουν οι λιμοί, οι θανατηφόρες στερήσεις, που όλοι οι χρονικογράφοι της εποχής τις πεοινράσσουν *δεν ναιολι νάπαινε άπαινε*»

Από τον Ευγένιο Βούλαρη και τον Νικηφόρο Θεότοκη ως τον Νεόφυτο Βάμβα και τον Θεόκλητο Φαρμακίδη, οι εκπρόσωποι του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού στην Ελλάδα, διακρίθηκαν και στην αντιπαλή παράταξη — έλλειψαν έκδυτικισμένη — των «ανυτηρητικών» ή «παράδοσιακών». Η κρίση ταυτίστηκε ή η περιπέτεια αλλοτριώσης του Νεώτερου Έλληνισμού επικεντρώνεται καταρχήν στους εκπαιδευτές της εκκλησιαστικής συνείδησης.

Στα τέλη του 18ου - αρχές του 19ου αιώνα, ο ευρωπαϊκός Διαφωτισμός είναι πια ή κυρίαρχη ιδεολογία, ή πρωτεύουσα πολιτισμική επίλογη και ή πρωτεύουσα πνευματική στάση στους κύκλους των Ελλήνων διανοούμενων. Θα οικιαρχησούν τα βασικά χαρακτηριστικά αυτής της κυρίαρχης έπιβολής με έπιγαμικά ή άναφορά σε αντίπροσωπευτικές και πάλι προσωπικότητες της εποχής.

Αν και κληρικός, ο άγιοπέτης Ιερομόναχος Βενιαμίν ο Λέβιος (1759-1824) προσάβησε σε άδελήφο τον βίο του να είναι ένας πρόδύτης «κοσμικός» δάσκαλος και συγγραφέας, Έννήθηκε στο Παριόρι της Λέβου και σπούδασε στο πανεπιστήμιο της Μίζας και στην πολύτεχνη σχολή του Παριόριου, όπου και έζησε για μακρό διάστημα. Ακολούθησαν τα χρόνια της διδακτικής του δράσης, άβασε μαθηματικά, φυσική και νεότερη φιλοσοσοφία κυρίως στην ακαδημία των Κυδωνιών, αλλά και σε σχολές στην Μυτιλήνη, στην Κωνσταντινούπολη, στο Βουκουρέστι, στο Λά-
 211

Διοίκηση της Ελλάδας, κατά τη διάρκεια του έθνικου ανέυθερω-
 τικού άγώνα.

Ο Βενιαμίν είναι ένθερμος όπαδός του έμπειρισμού. Μεταφέ-
 ρει στο έργο του τη σκέψη κυρίως του Locke, αλλά γωπίζει κατά και τον Condillac, τον Desuill de Tracy, τον Cabanis και άλλους κορυφαίους Διαφωτιστές. Έγραψε και έτέδωσε *Στοιχεία άριθμητικής, Έωμητικής Βυβλίου στοιχείων*, και σόζονται άνεκδοτα *Στοιχεία άλγεβρας και Τριγωνομετρίας*. Η έμπιστη του στα μαθηματικά έκφράζει την πίστη του ότι μόνο με την καλλιέργεια της βετικής γνώσης και της έμπειρικής έπιστήμης μπορεί να υπέρξει έθνική άναβίωση των Ελλήνων. Γιατί μόνον έτσι έξασφαλλίζεται φωτισμός και πρόδος.

Έγραψε ώστόσο και *Στοιχεία μεταφυσικής*, όπου όπως άσχο-
 βετικής γνώσης. Έπίσης στα *Στοιχεία θητικής* (που παραμένει άνεκδοτο) ο προβληματισμός του είναι άπροκαίριος φασοικεν-
 τρικός, με έμπιστη στην άνάσταση των δικαιωμάτων του άτόμου. Ο Βενιαμίν σόζαντησε κάποιες άντιδράσεις από ανυτηρητικούς εκκλησιαστικούς κύκλους, που προσάβουσαν να άναπαράξουν και στην Ελλάδα τις βατικάνειες άντιδράσεις στις βετικές έπιστή-
 μες. Το 1805 υπέβασε στο Παριόριόστο μίαν άπόλογια πίστης και μάλλον χάρη σε αυτήν έπώρσε να σνεχίσει το διδακτικό και συγγραπικό του έργο.

Κληρικός ήταν και ο Στέφανος Δούγκας (τέλη 18ου αλ. — 1830). Έννήθησε στον Τύρκοβο, όπου και μαθήτευσε στον φιλι-
 σμένο τότε Ιωάννη Μέζαρο. Έκει χειροτονήθηκε και δίκκονος. Το 1802 έφυγε για τη Γερμανία. Σπούδασε στην Halle, στο Göttingen και στη Jena, φιλοσοφία και μαθηματικά. Άκουσε μαθήμα-

τα του Shelling και δέχθηκε από τη φιλοσοφία του ισχυρούς επηρεασμούς. Το 1809 επιστρέφει από τη Γερμανία και αναλαμβάνει τη διεύθυνση της Πατριαρχικής 'Ακαδημίας στην Κωνσταντινούπολη, αλλά μόνο για ένα χρόνο. Το έχθρικό κλίμα που συνάντησε τον αναγκάζει να δεχθεί πρόσκληση από τον ηγεμόνα της Μολδαβίας για να διδάξει στην 'Ακαδημία του 'Ιασιού. Διδάσκει επί έξι χρόνια φιλοσοφία, φυσική, χημεία και μαθηματικά. Σχεδιάζει την ίδρυση πανεπιστημίου στα 'Αμπελάκια της Θεσσαλίας, αγοράζει με δικά του χρήματα και στέλνει εκεί από την Εύρώπη όργανα φυσικής, χημείας και αστρονομίας, αλλά το σχέδιο τελικά ναυαγεί. Το 1814 ο Δωρόθεος Βουλησιμᾶς, «ἀνακριτής» των βιβλίων που υποβάλλονταν για έλεγχο στη σύνοδο του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως², καταγγέλλει τον Δούγκα για αίρετικές καινοδοξίες σέ ανέκδοτο, αλλά διδασκόμενο βιβλίο του Φυσικής. 'Η σύνοδος εξετάζει το βιβλίο, δικαιώνει τις κατηγορίες του Βουλησιμᾶ και εντέλλεται άποχή του Δούγκα από τη διδασκαλία και τη συγγραφή. 'Ετσι το 1816 ο Δούγκας άποσύρεται σέ μοναστήρι της Μολδαβίας, μετόχι του Βατοπεδίου, όπου εκλέγεται άμέσως και ηγούμενος. 'Εκεί παραμένει ως την τελευταία του.

Όσο ζούσε, είδε να δημοσιεύεται δικό του μόνο ένα έγχειριδιο άριθμητικής και άλγεβρας. Σώζονται όμως χειρόγραφες μελέτες του για θέματα των φυσικομαθηματικών επιστημών, όπως και μια πραγματεία για την Αισθητική και την 'Ηθική. 'Από τις σωζόμενες καταγγελίες του Βουλησιμᾶ πληροφορούμαστε, ότι στη Φυσική του προσπαθούσε να συνδυάσει τη νεώτερη φυσική με τη θεολογία, τη διαλεκτική του Shelling με την εκκλησιαστική δογματική: Στο "Άγιο Πνεύμα έβλεπε τη σύνθεση» της διαλεκτικής αντίθεσης Πατρός και Υιού³. Δέν άποκλείονται τέτοιες άφελεις καινοτομίες,

2. Βλ. Ν. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ, Δωρόθεος Βουλησιμᾶς επί τη βάσει των άνεκδότων αυτού επιστολών. Θεσσαλονίκη 1969

μέσα στο κλίμα του άκριτου μιμητισμού και της τεχνητής πρόσληψης των δυτικών έπινοημάτων.

Ό 'Αθανάσιος Ψαλλίδας (1767-1829) ήταν λαϊκός. Γεννήθηκε στα Γιάννενα και σπούδασε αρχικά στη Ρωσία (στην Πολτάβα της Ούκρανας) και μετά, για όχτώ χρόνια, στη Βιέννη. Οι σπουδές του ήταν στα μαθηματικά, στις φυσικές επιστήμες και στη φιλοσοφία — κυρίως του Locke και του Kant. 'Επέστρεψε στα Γιάννενα, όπου δίδαξε ένέα χρόνια στη Μαρουτσαία σχολή και δεκαπέντε χρόνια στην Καπλαναία, που ο ίδιος ίδρυσε με χορηγία του Ζώη Καπλάνη. Δίδασκε μαθηματικά, φυσική πειραματική, γεωγραφία οικονομική και πολιτική, χημεία, και τη φιλοσοφία του Locke και του Kant. Μιλούσε γλώσσα σκληρή και δηκτική για τους δασκάλους της εποχής του που είχαν μείνει άγευστοι των «νεωτερικών ιδεών» και «φώτων» της Εύρώπης. Ένας από αυτούς τους «συντηρητικούς» δασκάλους, προσωπικός του αντίπαλος, ο Κοσιμᾶς Μπαλάνος, διευθυντής της Μπαλαναίας σχολής, τον κατάγγειλε στον 'Αλή Πασᾶ ως «άθεο» και «βολταιριστή». Στη διαμάχη που ξέσπασε επιβλήθηκε τελικά ο Ψαλλίδας. Όμως τα επαναστατικά γεγονότα τον άνάγκασαν, το 1822, να έγκαταλείψει τα Γιάννενα και να περάσει στην Κέρκυρα, έλπίζοντας να του προσφερθεί εκεί μια θέση στην 'Ιόνιο άκαδημία. 'Η φήμη του τολμητία νεωτεριστή δέν του εξασφάλισε τη διδακτική έδρα, και ο Ψαλλίδας κατέφυγε διευθυντής μιας μέσης σχολής στη Λευκάδα, όπου και περάτωσε τον βίο του.

Νέος ακόμα στη Βιέννη εξέδωσε τα δυό μοναδικά έντυπα βιβλία του: 'Αληθής ευδαιμονία ήτοι βάσις πάσης θρησκείας, που συνοδεύεται από λατινική μετάφραση έκπονημένη από τον ίδιο, και Καλοκινήματα, ήτοι έγχειρίδιον κατά φθόνου και κατά της λογικής του Εύγενίου (Βούλγαρη). Μένουν όμως ανέκδοτα και άλλα φιλοσοφικά κείμενα του.

αυτό κυρίως τὸν ἀνέδειξε στὴν ἐποχὴ του. Ὡς συγγραφέας εἶναι περισσότερο. Ἡ Ἀθήνη εὐδαιμονία εἶναι ἓνα σχολαστικό συμπλήμμα τῆς εὐδαιμονιστικῆς ἀξιολογίας τῶν Διαφωτιστῶν, τῆς κανονιστικῆς κριτικῆς τοῦ πρακτικοῦ λόγου, σὲ κακοχωνεμένο συνδυασμὸ μετὰ τὴν χάσιμη σχολαστικὴ ἀποδεικτικὴ. Τὰ δὲ Καλοκινήματα, ἀκόμα ὑποδεέστερα, ἀναφορῶν μετὰ σχολαστικῆς ἐπίσης συλλογιστικῆς, τὴ διδακκαλία τοῦ Βουγάρη γιὰ τὴν ἐπιπλὴ πρῆξ τῶν ῥητικῶν» προσωπικούς ἀντιπάλους του, τοῦ ἐξασφάλισαν μὲν ἀπὸ ἐξαιρετικὴ πρόβλη ἀπὸ τὴ νεώτερη ἑλληνικὴ φωταδιστικὴ διανοητικὴ πρόβλη καὶ αὐτὸν σὺν θύμα τῆς μισαλλοδοξίας καὶ τοῦ σκοταδισμοῦ τῆς Ἐκκλησίας, «τῶν μνησνορράφων τοῦ συντηρητισμοῦ, τῶν ἐπιτόνων τῶν ἀθεωρητικῶν, τῶν ἐκπροσώπων τοῦ παλαιδοτισμοῦ».

Ἡ μεταφορά τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ στὸν ἑλληνικὸ χώρο ταυτίζεται τεχνικά σὲς συνευθιδήσεις μετὰ ἓνα συγκεκριμένο πρόσωπο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο καὶ ἀναίει τὸ νομικὸ τοῦ ὁ ἑλληνικὸς πικ Διαφωτισμοῦ: Μιχαῆλε γιὰ τὸν κοραϊσμὸ, ἀποδίδοντας ἀπὸ πρόσωπο τοῦ Ἀδαμάντιου Κοραῆ (1748-1833) τὸν χαρακτηριστικὸν ὑπερόλογον αὐτῆς τῆς «μετακένωσης» τῶν νεωτερικῶν ιδεῶν τῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ συνακόλουθου ῥόπου τοῦ βίου στὴν Ἑλλάδα.

Ἰσοτοῦ οικιαγράφου μετὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ Κοραῆ καὶ τὸν ῥόλο τοῦ σὲς ῥαλοῖα τῆς ἐβὼ θεματικῆς μας, ὅτι ἦταν χροῖσμο καὶ παραθέσου μετὰ συνωπτικὴ ἐπισημάνση γιὰ τὸ τι ἀκριβῶς ἀντιπροσώπουε ὁ Διαφωτισμὸς σὲς συνευθιδήσεις τῶν Ἑλλήνων διανοουμένων, τόσο σὲς κροῖσμο προεπαναστασιακὰ χροῖσμο (τέλη τοῦ 18ου - ἀρχῆς τοῦ 19ου αἰῶνα), ἀλλὰ καὶ μεταγενέστερα, ὡς

«Ζτὴ φωτισμένη Εὐρώπη, αἰῶνες ῥῶρα, ὁ Παλαίος διδάσκαλος ἐκπροσώπων τῶν ἑλληνικῶν πνευματικῶν ἰδρυμάτων, διαβάζου μετὰ ἔργο συλλογικό, κατοχυρωμένο μετὰ τὸ κύρος τῶν ἐπιστημάτων σήμερα. Ζτὴν Ἰστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους (1975) ποῦ εἶναι ἀπὸ τὸ φαινόμενο βῆθος τοῦ ὅτι ἡ Ἰν κινεῖται, ὁ Κοπέρικος εἶχε ἀποδέξει τὴ γνήνη σφαῖρα ἀσημάντο πᾶσαν τὴν τοῦ ἡλιακοῦ σφαιρῆματος, ὁ Νεῦτων εἰσχωροῦσε σὲς νόμους ποῦ κινῶν καὶ συκροτοῦν τὸ ζῦμπαν, ὁ γαλλικὸς Διαφωτισμὸς, ποῦ εἶχε ἦδη πᾶσει πνευρωπαικῆς διαστάσεις, κορυφωνόταν μετὰ τὴ γενεὰ τῶν Ἑλλήνων κροπαιδιστῶν καὶ κατέληγε στὴ Ἑλληνικὴ Ἐπαναστάση, συλλογιστικὴ ἀπαρχὴ μὲς ἀπροσμετρήτης ἀναρροπῆς, ἐνῶ σὲς ὑπερόψιμο μεσολωα τῆς Ἀνατολῆς ὅλα ἐξακολοουθούσαν νὰ μὲνον ἀκίλητα, ἀμετακλήντα ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Οἱ νεοφιλόσοφοι ἀναθεωροῦσαν τὴς περὶ κῶσμου καὶ θεοῦ καὶ ἀνθρώπων θέσεις, ὁ Ὀρθὸς Λόγος ὑποκαθιστοῦσε τὴς θερηκευτικῆς πεποιθησεις, γρημίξε τὰ βῆθος κοινωρικῶν σφαιρῶν καὶ πολιτικῶν καθεστῶτων... Ὁ ἀνῶπιος κῶσμος τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς, μὲς ἀφουνηζόμενος ῥῶτε, βρῖσκεται σὲ ἀμηχανία... Ἡ ἐπιστήμη Ἐκκλησία, ὑπεύθυνη ἀπέαντι τοῦ σουλάτνου γιὰ τὴ νομιμοποροῦν τὴν τοῦ πομπῆου τῆς, ἔχει πανικοβῆθει... Ἰὸ πατριαρχεῖο ἐπιστρατεύεται καὶ συνεκστρατεύει κατὰ τῶν ἰδεῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν ὁπαδῶν τῆς γαλλικῆς ἄντης».

Ἰὰ τὸν στοιχειώδῶς περαιδευμένο ἀναγνώστη αὐτῆς οἱ ἀφοριστικῆς ἀξιολογησεις σῆγουρα ἡχοῦν κωμικὰ, ἀπρηχοῦν ἀφᾶν ἰδεολογήματα καὶ συνασθεθηματικὰ ἐξ ημετένη ημετέρας, παιδαγωγῶδες ἐπιπέδο ἱστορικοῦ καὶ πνευματικοῦ προβληματισμοῦ. Εἶναι ὅμως ἀντιπροσώπουε ὁ Διαφωτισμὸς σὲς ἰστορικοῦ ἀφᾶν τῶν ἑλλήνων Διαφωτιστῶν καὶ συγκεφαλαῖων μετὰ ἐπισημάντικὰ τὴν ὁπτικὴ μετὰ τὴν ὁποῖα ὁ Κοραῆς ἐπισημῶσε τὴν ἐποχὴ τοῦ καὶ στὴν

ὅποια υπέταξε τις σκοπεύσεις του για τὴ διαμόρφωση τῆς ιστορικής πορείας τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ.

Ὁ Κοραῆς γεννήθηκε στὴ Σμύρνη ἀπὸ πατέρα Χλο ἔμπορο καὶ λόγια μητέρα. Φοίτησε στὴν Εὐαγγελικὴ Σχολὴ Σμύρνης καὶ συνδέθηκε στὰ μαθητικά του χρόνια μὲ τὸν πάστορα τοῦ ὀλλανδικοῦ προξενείου τῆς Σμύρνης Βερνάρδο Κευν καὶ Ἰησουίτες μοναχοῦς, ποὺ τὸν βοήθησαν στὴ σπουδὴ ξένων γλωσσῶν.

Σὲ ἡλικία 23 ἐτῶν φεύγει γιὰ τὸ Ἄμστερνταμ, προκειμένου νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὸ ἐμπόριο. Ἐνθουσιάζεται (αἰζηπάζεται) λέει ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς⁶⁾ ἀπὸ τὸ φιλελεύθερο κλίμα καὶ τὸν εὐρωπαϊκὸ τρόπο ζωῆς, ἀνακαλύπτει τὴ μουσικὴ καὶ τὶς διασκεδάσεις, θέλεται ὅμως καὶ ἀπὸ τὴ φιλοσοφία, εἰδικὰ τοῦ Φραγκίσκου Hemsterhuis. Ἄλλὰ στὸ ἐμπόριο ἀποτυγχάνει καὶ ἀναγκάζεται, ὕστερα ἀπὸ ἑπτὰ χρόνια, τὸ 1778, νὰ ἐπιστρέψει στὴ Σμύρνη, μὲ σταθμοὺς στὴ Λειψία, στὴ Βιέννη, στὸ Τριέστι καὶ στὴ Βενετία.

Τὸ 1782 ἐγκαταλείπει καὶ πάλι τὴν πατρίδα του, αὐτὴ τὴ φορὰ ὀριστικά, ἀφοῦ θὰ ζήσει πιά τὴν ὑπόλοιπη ζωὴ του στὴν Εὐρώπη. Εἶναι 34 ἐτῶν, ὅταν ἀρχίζει σπουδὲς λατρικῆς στὸ Montpellier μὲ τὴ χρηματικὴ ἐνίσχυση τοῦ Μακάριου Νοταρᾶ, τοῦ πνευματικοῦ ἡγέτη τῶν Κολλυβάδων⁷⁾. Ὁ Μακάριος τὸν βοηθεῖ νὰ τυπώσει καὶ τὴν πρώτη μετάφραση ποὺ ἐκπονεῖ: Εἶναι ἡ Ὁρθόδοξος διδασκαλία τοῦ μητροπολίτη Μόσχας Πλάτωνος — τυπικοῦ ἐκπροσώπου τοῦ θρησκευτικοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ τοῦ λουθηρανικοῦ πιε-

6. Εἰσαγωγή στὸν τόμο 9 τῆς «Βασικῆς Βιβλιοθήκης», Ἀθήνα («Λετὸς») 1953, σελ. 29.

7. G. ΡΗΗΣΚΑΪΣΚΥ, σελ. 374. — Ἡ σχέση τοῦ Κοραῆ μὲ τὸν Μακάριο Νοταρᾶ δὲν πρέπει νὰ ἦταν καὶ ἡ μόνη ἐπαφή του καὶ γνωριμία του μὲ τοὺς Κολλυβάδες. Ἦταν συνομηλικοί μὲ τὸν Νικόδημο Ἀγιορείτη καὶ σπούδασαν κι οἱ δύο στὴν Εὐαγγελικὴ Σχολὴ Σμύρνης. Ἀποκλείεται νὰ μὴν συναντήθηκαν στὸ περιβάλλον τῆς Σχολῆς καὶ νὰ μὴν εἶχαν τοὺς ἴδιους δασκάλους. Δυστυχῶς δὲν γνωρίζω πηγές ποὺ νὰ πληροφοροῦν γιὰ τὶς προσωπικὲς σχέσεις τοῦ Κοραῆ μὲ τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ κινήματος τῶν Κολλυβάδων.

τισμοῦ στὴ Ρωσία⁸⁾. Ἡ μετάφραση τοῦ Κοραῆ ἐκδίδεται τὸ 1782 στὴ Λειψία. Ἀκολουθεῖ ἡ ἔκδοση δυὸ δικῶν του θεολογικῶν ἔργων: *Σύνοψις τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας καὶ τῆς Κατηχήσεως* (Βενετία 1783) καὶ *Μικρὰ Κατήχησις* (Βενετία 1783). Πρέπει καὶ τὰ δυὸ νὰ εἶχαν συνταχθεῖ κατὰ τὴν παραμονὴ του στὴ Σμύρνη, ἀγνωστο ἂν μὲ προτροπὴ ἢ καὶ βοήθεια τοῦ Μακάριου Νοταρᾶ.

Στὸ Montpellier γίνεται διδάκτωρ τῆς λατρικῆς μὲ δυὸ διατριβές: *Pyretologiae synopsis* (1786) καὶ *Medicus Hippocraticus* (1787). Τὸ 1788 ἐγκαθίσταται στὸ Παρίσι καὶ γιὰ δέκα περίπου χρόνια μεταφράζει στὰ γαλλικά, γιὰ λόγους βιοποριστικούς, γερμανικά καὶ ἀγγλικά λατρικά συγγράμματα. Σὲ ἡλικία πιά 50 ἐτῶν, τὸ 1798, ἐκδηλώνει δημόσια τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν ὑπόδουλη Ἑλλάδα ἐκδίδοντας τὴν *Ἀδελφικὴ Διδασκαλία*, κείμενο πολεμικὸ καὶ ὀξύ, ποὺ ἀπαντᾷ στὴν *Πατρικὴ Διδασκαλία* μὲ τὸν ψευδώνυμο συγγραφέα. Παράλληλα ἐκδίδει πολιτικὰ φυλλάδια, ἔμμετρα καὶ πεζά: *Ἄσμα πολεμιστῆριον* (1800), *Σάλπισμα πολεμιστῆριον* (1801), *Τί πρέπει νὰ κάμωσιν οἱ Γραικοὶ εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις* (1805). Μὲ τὴν ἐμπειρία τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης καὶ τὶς ἐλπίδες στὸν «ἐλευθερωτὴ τῶν λαῶν» Ναπολέοντα Βοναπάρτη, ὁ Κοραῆς καλεῖ τοὺς συμπατριῶτες του νὰ ξεσηκωθοῦν ἐναντίον τῶν Τούρκων. Ἀποκαλεῖ τοὺς Ἕλληνες «Γραικοὺς», ἀπόλυτα συμμορφωμένος μὲ τὸ χλευαστικὸ λεκτικὸ ἐφεύρημα τῶν Δυτικῶν, ἀλλὰ προσπαθεῖ νὰ τοὺς μεταγίσει τὴν περηφάνεια τῶν ἀπευθείας ἀπογόνων τῆς ἀρχαιοελληνικῆς δόξας, ποὺ συμπίπτει πιά, ὡς πολιτισμικὸ ὄραμα, μὲ τὸν φιλελευθερισμὸ τῶν Γάλλων:

Φίλους τῆς ἐλευθερίας	Γάλλοι καὶ Γραικοὶ δεμένοι
τῶν Γραικῶν τῆς σωτηρίας	μὲ φιλίαν ἠνωμένοι
ὅταν ἔχωμεν τοὺς Γάλλους	δὲν εἶναι Γραικοὶ ἢ Γάλλοι,
τίς ἢ χρεῖα ἀπὸ ἄλλου;	ἀλλ' ἐν ἔθνος, Γραικογάλλοι ⁹⁾ .

8. Βλ. Γ. ΦΛΑΠΡΟΣΕΚΥ, *Σταθμοὶ τῆς Ρωσικῆς Θεολογίας* I, σελ. 219-224.

9. *Ἄσμα πολεμιστῆριον*, «Βασικὴ Βιβλιοθήκη», Ἀθήνα, 1953, σελ. 29.

Εὐτυχῶς, παράλληλα με αὐτές τις ἐπιμέτερες παιδαγωγικές, ἀναλαμβάνει μία σοβαρή φιλολογική προσπάθεια ἐκδοσης ἀρχαίων ἑλληνικῶν κειμένων σε δύο «σειρές»: Ἑλληνική Βιβλιοθήκη καὶ Ἰνποκράτη, Ἡλιδωρο, Αἰαιανό, Ἴσοκράτη, Πλούταρχο, Ἱεροκλή, Ξενοκράτη, Αἰσώπιου (Μύθους). Καὶ μετὰ τὴν ἔναρξη τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνα, συνεχίζει με κείμενα κυρίως πολιτικῆς οὐκείνης, ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη, Ξενοφῶνα, Πλάτωνα, Λυκούργο, Πλούταρχο, Ἀρρίανό. Τὰ κείμενα συνοδεύονται ἀπὸ ἐκτενῆ συνη-

θως προλογίματα καὶ ἐπισημειωτικά σχόλια.

Οἱ ἐκδόσεις αὐτές ἡαρτυροῦν ἓνα ὄχι εὐκαταφρόνητο φιλόλογικὸ τάλαντο, ποὺ ἐκτιμήθηκε ἰσχυρότερα ἀπὸ τοὺς εὐρωπαίους ἑλλη-

νιστὲς τῆς ἐποχῆς του — ἀν καὶ οἱ διορθωτικὲς ἐπιμβάσεις του στὰ κείμενα εἶναι μάλλον ἡαταδοποιούδες. Σαφὴ εἶναι καὶ τὰ κριτη-

ρια προσανατολισμοῦ τῆς ἐκδοτικῆς του προσπάθειας: Νὰ συνοδεύ-
σει τοὺς συγγραφοὺς του Ἑλληνες ἀπευθείας μετὰ τὴν γλώσσα καὶ τὴ
σκέψη τῶν ἀρχαίων, νὰ τοὺς ἀποδείξει ἡμὲν γλωσσῶς συνεχιστὲς
τῆς ἀρχαιοκαλασικῆς παράδοσης, εἶται ὅπως τὸ ἀπαιτοῦσε ὁ ρομαν-

τισμὸς τῶν οὐμανιστῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ ἐκείνα τὰ χρόνια. Καὶ
παράλληλα νὰ καταδείξει στοὺς Ἑρωπαίους τὴν ταυτότητα
ἀρχαιοελληνικῆς κληρονομιάς καὶ ἀρχῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ τῆ
δυνατότητα ἐνὸς ἐκπροσώπου τῆς συγχρόνης ἑλληνικῆς διακρίσεως,
δηλαδή τοῦ ἴσου τοῦ Κοραῆ, νὰ φανερωθεῖ, μετὰ ἀπὸ συγκεκριμῆ-

να κείμενα, αὐτὴ τὴν ταυτότητα. Ὁ δεύτερος αὐτὸς στόχος δηλώ-
νεται ἀπεριφραστα στὸ γαλλικὸ τοῦ κειμένου: *Mémoire sur l'état
actuel de la civilisation dans la Grèce*, ποὺ τὸ διάβασε στὴν Ἑται-
ρία τῶν Ἀνθρωποκριητῶν(?) τοῦ Παρισιοῦ, στίς 7 Ἰανουαριοῦ
1803¹⁰.
Δὲν λησιμονεῖ αὐτόσο καὶ τὰ θεολογικὰ τοῦ ἐνδιαφερόμενα. Τὸ
1820 ἐκδίδει τὸ βιβλίο: *Συμβουλή τριῶν Ἑπισκόπων, ἐπιστολαί*.

σα κατὰ τὸ ἔτος 1553 πρὸς τὸν Πάτρι Ἰουλιανὸν τὸν Γ', μετὰ φρα-
σθεῖα ἐκ τῆς Ἀατικῆς καὶ ἡαουρισθεῖα διὰ μακρῶν προλογισμέ-
νων καὶ σημειώσεων, καὶ τὸ 1831 τὸ ἔργο: *Συνέκδητος Ἱερατι-*

κός, περιέχων τὰς δύο Ἰπρὸς Τιμῶν καὶ τὴν Ἰπρὸς Τίτον Ἑπι-
στολάς τοῦ Ἀποστ. Παύλου, μετὰ δύο κοινὰς μεταφράσεις καὶ ἐξηγη-
σεις διεξοδικὰς. Στὰ προλογίματα καὶ τῶν δύο βιβλίων ἐκθῆται ὁ

Κοραῆς τῆς ἀπόψεως τοῦ γιὰ τὴν ἀνάγκη «μεταρρυθμίσεως» στὴν
Ἐκκλησίαν Ἑκκλησιαστικὴν. Ἐχει συγκεκριμῆνες προτάσεις: Ἐγκατά-
ληψὴ τῆς ἐξωτερικῆς καὶ τῶν νεκρῶν τύπων, περιορισμοῦς
τῶν ἀκοουσιῶν καὶ νηστειῶν, μετὰβολὴ τῶν τῶν νηστειῶν
(σημασία στὴν ποσότητα καὶ ὄχι στὸ εἶδος τῆς τροφῆς), ἔγγαμοὶ
ἐπισκοποὶ ἢ χειροτονοῦν ἀγάμων μετὰ τὸ ἐξήκωστο ἔτος, βασιμια

κατάργησις «διὰ τῆς πειθοῦς» τοῦ μοναχικοῦ βίου.
Στὰ τέλη τοῦ βίου τοῦ συγγραφεῖ ἀυτοβιογραφία (ἐκδόθηκε τὸ
1833) καὶ συγκεντρῶναι διάφορα κείμενα τοῦ σε πέντε τόμους μετὰ
τὸν τίτλο Ἄτακτα (ἀπόδοσις τοῦ γαλλικοῦ *Mélanges*), ποὺ ἢ ἐκδο-

σῆ τοὺς ὀλοκληρῶνεται μετὰ τὸν θάνατό του. Μετὰγενέστερα
ἐκδίδονται καὶ οἱ ἐπιστολαὶς του.

Τὸ ἐκπληκτικὸν στὴν περίπτωση τοῦ Κοραῆ εἶναι ἢ εὐρύτητα
τῆς ἀπηχῆσεως τῶν ἰδεῶν του, τὸ κύρος ποὺ ἀποκτὰ τόσο στοὺς
κύκλους τῶν φιλελλήνων τοῦ ἐξωτερικῶν ὄσο καὶ, κυρίως, μετὰ τὸ
κύκλους τῶν συμμαρτωτῶν του. Φαινόμενα πραγματικὰ μοναδικὰ μετὰς
πνευματικῆς καὶ ἰδεολογικῆς ἐπιβολῆς ποὺ δὲν τὴν ἀξιώθηκαν

προσωπικότητες ἀνυπερέπου μελέθους. Αὐτὸς ὁ δὲ ἰσχυρὸς
καμιά ἐξελικτικὴν «ἐναέυθερος στοιχεαστῆς», ὁ ἀποτυχημένους γιὰ
τῶς καὶ ἐρασιτέχνης φιλόλογος, ὁ ἀνδρωπὸς ποὺ δὲν ἐφτασε ποτε
οὔτε σε ἓνα συνθετικὸν συγγραμμικὸν δημιούργημα, εἶναι στὰ ἡατρια

τῶν συγγραφοῶν τοῦ ἀνακτιφαιετικὰ «ὁ σοφὸς Κοραῆς». Ἀποκομμιέ-
νος ἀπὸ τὸν τόπο του καὶ τὸν λαὸν τοῦ ὄχι ἡόνο τοπικὰ, ἀλλὰ
ἐπερζωμένους ἀπὸ τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν παράδοσὴ του, καθιερῶ-

Οι γνώμες του για την ελληνική παιδεία, τη θρησκεία, τη γλώσσα, το πολιτικό μέλλον των Ελλήνων, είναι θέσφατα. Οι υποδείξεις και επιθυμίες του αφθάνουν άμέσως σε αποτελέσματα δια μέσου των πολυαριθμών όπαδών του... Δίκαια λέχθηκε γι' αυτά τα χρόνια ότι εξέδιδε παραινέσεις ως διαταγές σχεδόν άκουόμενες εις τόπους κατά τριακοσίας λεύγας απέχοντας»¹¹.

«Νοεΐται», σημειώνει ο Μανουήλ Γεδεών, «ότι ούδέν βιβλίον του Κοραή έπεκρίνετο σφοδρώς, ούδεις έναντίον ούδενός του σοφοῦ Ιατροῦ συγγράμματος ὑπ' ούδενός εξέφερετο ψόγος, και κατ' άτυχίαν, πάντες οί έν ίδιοις βιβλίοις ἢ έν άλλη τινί τών τότε του γένους έφημερίδων ψυχρῶς ἢ σφοδρῶς τόν Κοραήν έπικρίνοντες άπεδοκιμάζοντο, δός δ' εΐπειν και κατεδιώκοντο ὑπό του Λογίου Έρμου. Λέγω άτυχῶς, διότι και έκτοτε καθιερώθη παρ' ἡμίν ἡ έταιρεία του άμοιβαίου θαυμασμοῦ, ἥτις άντεθνικώτατα φερομένη ἤξιου ὑπέρ έαυτης τó μονοπώλιον της σοφίας, της φιλομουσίας και της ὑπέρ τών κοινών πραγμάτων άφοσιώσεως, και τó κυριώτερον αυτής της διευθύνσεως και έποπτείας της έθνικής ἡμῶν εκπαιδεύσεως»¹².

Πάντως, είτε με την ιδεολογική τρομοκρατία που άσκούσαν οί φωταδιστές λόγιοι, είτε με την προβολή που του εξασφάλιζε ἢ πολιτική εύρωπαϊκῶν δυνάμεων (όπως ὑπαινίσσεται ο Γεδεών και πάλι¹³) τó γεγονός είναι ότι ἢ προσωπικότητα και οί ιδέες του

11. Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑ, «Τό σχήμα του Διαφωτισμοῦ, στην Ίστορία του Έλληνικοῦ Έθνους ΙΑ', σελ. 359.

12. Η πνευματική κίνηση του Γένους..., σελ. 196.

13. «Τίς ἡμᾶς κωλύει ν' άποδεξώμεθα ότι και ο γράφας την Άδελφικήν, δσον Κοραῆς και άν είναι, δυνατόν ν' άποβῆ ξένης κυβερνήσεως όργανον;», δ.π., σελ. 90. — Οί προσπάθειες της γαλλικής πολιτικής για πολιτιστική διεύθυνση στον έλλαδικό χώρο, και μάλιστα σε ανταγωνισμό πρὸς τῃ ρωσική έπιρροή, είναι γνωστές και πολλαπλά μαρτυρημένες. Μερικές δεκαετίες άργότερα ο Μακρυγιάννης θά δώσει ρεαλιστικές περιγραφές αυτών τών προσπαθειών. Θα ἦταν έπομέ-

Κοραή περιβάλλονται τó κύρος άδιαμφισβήτητης άύθεντίας. Τό όνομα Κοραῆς γίνεται σύμβολο και έμβλημα της πολιτιστικής συνείδησης τών Νεοελλήνων — με την έναρξη του άπελευθερωτικού άγώνα ἢ επαναστατημένη Ελλάδα προσβλέπει στον Κοραή σαν σε οδηγό και ποδηγέτη. «Ένα πύργωμα στο Μεσολόγγι όνοματίζεται από αυτόν. Η Έθνική Συνέλευση του 1827 του έκφράζει την έθνική εύγνωμοσύνη (τόν άναγνωρίζει Διδάσκαλο του Έθνους, ένα είδος pater patriae»¹⁴). Πολλοί από τούς όπαδούς του και τούς θιασῶτες τών ιδεών του πολεμοῦν, διδάσκουν, διοικοῦν στην Ελλάδα»¹⁵.

Η τελευταία αυτή φράση πιστοποιεί καιρία ότι στην επαναστατημένη Ελλάδα οί «κοραϊκοί» αποτελοῦσαν συγκροτημένη ιδεολογική παράταξη, δικτυωμένη σε κάθε πτυχή της έξουσίας, στρατιωτική, πολιτική, εκπαιδευτική. Και ἢ ιδεολογία τους ἦταν μονόδρομος, άφου κάθε άντίλογος δέν εξέφραζε παρά μιá σύγχυση Ιστορικής άμηχανίας και μπορούσε άμέσως νά διαπομπευθεῖ σαν «φαναριωτισμός», «κοτζαμπασισμός», «σκοταδισμός», «συντήρηση». Έτσι τó έλλαδικό κρατίδιο, από την ίδρυσή του και σε κάθε φάση του βίου του, άφέθηκε νά διαμορφωθεῖ και ποδηγετηθεῖ από τις ιδέες και τούς όπαδούς του Κοραῆ. Ο κοραϊσμός έγινε ἢ ιδεολογία του Νέου Έλληνισμοῦ, ἢ πολιτιστική του ταυτότητα και συνείδηση.

Σίγουρα, ο κοραϊσμός δέν αντιπροσωπεύει μόνο μιάν έξωθεν έπιβολή, ἦταν και έκούσια έπιλογή. Άκριβέστερα, πρέπει νά θεωρηθεῖ ως καταληκτικός σταθμός στην Ιστορική διεργασία έκδυτι-

τις συγκεκριμένες βλέψεις της, τῃ φανατισμένη στράτευση του Κοραῆ στην προώθηση οποιασδήποτε γαλλικής ιδέας ἢ επιδίωξης — στράτευση που έφθανε ως τά κωμικά παραληρήματα περί ένός έθνους «Γραικογάλλων»! Σίγουρα και ἢ πολιτική άντίθεση του Κοραῆ πρὸς τόν Καποδίστρια δέν πρέπει νά είναι άσχετη με την έξάρτησή του από τῃ γαλλική πολιτική.

γνήσιο δημοτικισμό¹⁷. Εύτυχως παραμένει μνημείο ανελέητου μαστιγώματος τῶν γλωσσικῶν ἀκκισμάτων τοῦ «σοφολογιώτατου» Κοραῆ ὁ σολωμικός *Διάλογος*¹⁸.

Ὅμως τὸ νεοσύστατο ἑλλαδικὸ κρατίδιο δὲν τάχθηκε μὲ τὸν ρεαλισμὸ καὶ τὴν ποιότητα τοῦ Σολωμοῦ υἱοθέτησε ὡς ἐπίσημη γλῶσσα τὸ πλαστὸ γλωσσικὸ προσωπεῖο τῆς καθαρεύουσας, ἀφοῦ εἶχε ἐνθουσιαστικὰ ἀποδεχθεῖ καὶ τὸ σύνολο ἰδεολόγημα τῆς κοραϊκῆς «ἐλληνικότητος». Αὐτὴ ἡ τεχνητὴ γλῶσσα, ἡ καθαρεύουσα¹⁹, ὁδήγησε τοὺς Ἕλληνες στὴν τραγικὴ περιπέτεια τῆς διγλωσσίας: ἦταν τὸ τραῦλισμα ἐνὸς λαοῦ μὲ διχασμένη τὴν πολι-

17. «Ἀπὸ τῆ θεωρία καταλήγει ὁ Κοραῆς σὲ μιὰ γλωσσικὴ πράξη ποὺ προσεγγίζει πρὸς τὴν δημοτικὴ. Μιὰ δημοτικὴ ἁκαθαρισμένη μὲ μέτρον: Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ, *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, σελ. 204. — Τὰ ἴδια καὶ ὁ λιγότερο «προοδευτικὸς» Γ. ΜΙΣΤΡΙΠΤΗΣ: «Νῦν δημώδης γλῶσσα εἶναι οὐχὶ ἐκείνη, ἣν ἐδημιούργησαν οἱ δοῦλοι Ἕλληνες ἐν ταῖς καλύβαις αὐτῶν, ὅπως ἐκδηλώσωσι τὰς φυσικὰς αὐτῶν ἀνάγκας, ἀλλ' ἡ γλῶσσα, ἣν ἠγησαμένου τοῦ θναγοῦ Κοραῆ διεμόρφωσε τὸ ἐλεύθερον ἔθνος διὰ τῶν ἀρίστων αὐτοῦ πνευμάτων: *Ἐκθεσις τῶν Πραγμάτων ὑπὸ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῆς ἐκατονταετηρίδος τοῦ Σολωμοῦ*, Ζάκυνθος 1903, σελ. 58.

18. «Ἐνας λαὸς ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος νὰ ὁμιλῇ σ' ἓναν τρόπο, ὀλίγοι ἄνθρωποι ἀπὸ τὸ ἄλλο νὰ ἐλπίζουν νὰ κάμουν τὸν λαὸν νὰ ὁμιλῇ μιαν γλῶσσαν δικήν τους! ... Θέλουν νὰ γράφουμε μιὰ γλῶσσα, ἡ ὅποια μῆτε ὁμιλιέται, μῆτε ἄλλες φορές ὁμιλήθηκε, μῆτε θέλει ποτὲ ὁμιληθῆ... Οἱ δικοὶ μας χύνουν τὸ αἷμα τους ἀποκάτου ἀπὸ τὸ Σταυρὸ γιὰ νὰ μᾶς κάνουν ἐλευθέρους, καὶ τοῦτος καὶ ὅσοι τοῦ ὁμοιάζουν πολεμοῦν γι' ἀνταμοιβὴ νὰ τοὺς σηκώσουν τὴ γλῶσσα... Αὐτὰ εἶναι τὰ μαθήματα ποὺ τοὺς δίνετε καὶ θέλετε νὰ τοὺς φωτίσετε; τόσο κάνει νὰ τοὺς φωτίσετε καὶ μὲ μιὰ φουχτιά στάχτη στὰ μάτια!» Στὴν ἐκδοσὴ Ο.Ε.Σ.Β., ἐν Ἀθήναις 1957, σελ. 446, 447, 465, 462.

19. «(Korais) was, in fact, primarily responsible for the Katharevousa, that artificial language which has had even to this day a disastrous effect in inhibiting the development of modern Greek literature: Steven RUNCIMAN, *The Great Church in Captivity*, σελ. 393. — «Δὲν χρειάζεται νομιζῶ νὰ παραβλέπουμε περισσότερο καιρὸ ἀδικαιολόγητα πὺς ἡ «διόρθωσις τῆς κοινῆς διαλέκτου» τοῦ Κοραῆ, κοιταγμένη ἀπὸ κάποια ἀπόστασις, εἶναι ἓνα ἀργόπορημένο —μπορεῖ δυσκολογινῶρι-

τιστικὴ του συνειδηση. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἡ γλῶσσα τῆς καθημερινῆς ζωῆς καὶ τῆς γνήσιας αὐθόρμητης ἔκφρασης, ἡ ζωντανὴ ἐξέλιξη καὶ συνέχεια τῆς πατρογονικῆς γλῶσσας μέσα ἀπὸ τοὺς αἰῶνες τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς Τουρκοκρατίας. Κι ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά τὸ φτιαχτὸ καὶ ὑποχρεωτικὸ προσωπεῖο τοῦ καθαρεύοντος λόγου, τὸ ψεύτικο ρούχο ποὺ μᾶς φόρεσε ὁ Κοραῆς γιὰ νὰ παραστήσουμε στὰ μάτια τῶν Εὐρωπαίων τοὺς ἀπευθείας συνεχιστὲς τῆς ἀρχαιοελληνικῆς παράδοσης²⁰. Σύμπτωμα πνευματικῆς σχιζοφρένειας, ποὺ ταλαιπώρησε τὸν Ἕλληνισμὸ ἑκατὸν πενήντα περίπου χρόνια.

Ἄλλὰ παράλληλα μὲ τὴ γλῶσσα, ἡ προσπάθεια τοῦ Κοραῆ ἦταν νὰ μεταρρυθμίσει καὶ τὴ «θρησκεία» τῶν Ἑλλήνων, σύμφωνα μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ Διαφωτισμοῦ, ὅπως ὁ ἴδιος ἐπιλεκτικὰ τὶς σταχυολογοῦσε. Γιατὶ πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι, ἂν καὶ ἀναγνωρισμένος ὡς κορυφαῖος τοῦ ἐλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, ὁ Κοραῆς ἀσχολήθηκε μᾶλλον ἐρασιτεχνικὰ ἀκόμα καὶ μὲ τὸν Διαφωτισμὸ. «Παραμένει σὲ κοινὸς τόπους τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἐρμηνεύοντάς τους, ὡστόσο, σύμφωνα μὲ τὶς προσωπικὲς κοσμοθεωρητικὲς κλίσεις καὶ τοὺς ἐκάστοτε στόχους τῆς ἐπιχειρηματολογίας του»²¹.

Σίγουρα εἶχε μελετήσῃ βιβλία τῶν κλασικῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ — ἀντλεῖ τὶς βασικὲς του διαφωτιστικὲς ἀντιλήψεις ἀπὸ μιὰν ἄμεση ἐπαφή μὲ γνωστὰ ἔργα τῶν Ἐγκυκλοπαιδιστῶν, ἂν ἀφαιρέσουμε ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ὑλιστὲς (d'Holbach καὶ Diderot) κι ἂν, ἀπεναντίας, συμπεριλάβουμε στὸν κύκλο τοὺς σποραδικούς συνεργάτες τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας, ὅπως οἱ Rousseau καὶ Montesquieu»²². Ἄλλὰ αὐτὸ ποὺ τὸν ὠθεῖ πρὸς τὴ σκέψη τῶν Διαφωτιστῶν εἶναι μᾶλλον ἡ ἀνάγκη «ὑπεραναπλήρωσης» τῆς μειονεξίας

20. «The Greeks of his time was therefore of the same race as the ancient Greeks. But to make the identification closer he sought to reforme the language so that it would be nearer to the Classical forms»: RUNCIMAN, *δ.π.*, σελ. 393.

21. Παναγιώτης ΚΟΝΔΑΤΗΣ, *Ὁ Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς* — οἱ φιλοσοφικὲς ἰδέες. Ἀθήνα («Θεμέλιον») 1988. σελ. 201.

ζει τη θρησκευτικότητα ἀποκλειστικά καὶ ἀνακρίβευτα στὴν ἠθι-
 κοπρακτικὴ τῆς ἀτομικῆς συμπεριφορᾶς καὶ στὴ θεογονία τοῦ
 κοινωτικοπολιτικοῦ βίου. «Ἔτσι π.χ. ὁ Κοραῖς ταυτίζει τὴ χρι-
 στιανικὴ ἀγάπη τοῦ πάλσιον μετ' τὴν πολιτικὴν ἰσονομίαν».²⁷ Ἡ
 μεταφυσικὴ τὸν ἀφήνει ἐντελῶς ἀδίκφορο, δὲν τὸν ἀπασχολοῦν
 υπαρκτικὰ προβλήματα. Ἀκόμα καὶ τῶν ἀρχαιοελληνικῶν φιλοσό-
 φων ἡ πάλῃ γιὰ τὸν φωτισμὸ τοῦ βντος υπαρκτοῦ εἶναι τελεῶς
 ἔξω ἀπὸ τὰ ἐνδιαφερόντα του. «Τὸ φρόνημα καὶ οἱ στόχοι τοῦ
 Κοραῖ ἴνουνται φανεροί στὴ σκέψη του ἀπέκλυσι στὴν πνευματικὴ
 κληρονομιά τῶν ἀρχαίων, ποὺ κι αὐτὴ ταυτίζεται, ἐξίσου ὄσο καὶ ὁ
 ἕλιος Χριστιανισμὸς, μετ' τὸν Διαφωτισμὸ καὶ τὴ φιλοσοφία τοῦ
 ὀρθοῦ Ἀδου, ἐνῶ φαινόμενα καθὼς ἡ πλάκτωσικὴ κι ἡ ἀριστοτελεσι-
 κὴ μεταφυσικὴ παραγκωνίζονται σιωπηρὰ».²⁸

Βέβαια, αὐτὴ ἡ ἐπιτεδὴ καὶ ἀφελῆς θρησκευτικότητα δὲν τὸν
 ἐμπόδιζε στὶς φιλοδοξίες του καὶ καθόριζε αὐτὸς τὸν τρόπο ὀργά-
 νωσῆς καὶ λειτουργίας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου στὴν Ἐλλάδα —
 ὅα δοῦμαι ἐκτενέστερα τὴν ἀντουργία του στὴν περὶπτωσῆ του
 ἐλλοδικοῦ «αὐτοκεφάλου». Ὅπως δὲν εἰπὸδισε καὶ μεταγενέστε-
 ρους ἔλληνες θεολόγους καὶ κληρικούς καὶ τὸν θεωροῦν «πιστὸν
 τέκνον τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας», «μετ' ἡλικίαν ἐνδιαφερόν διατὴν
 ἀνδρωσῶν καὶ τὸ μετ' ἀγαθὸν τῆς Ἐκκλησίας».²⁹

27. ΚΟΝΤΑΝΗΣ, δ.π., σελ. 208. — ΠΡΑ, καὶ Κοραν, Σημειώσεις εἰς τὸ προσ-
 κρινὸν πολιτεία, Ἐκδοσὴ Γ. Βαλέτα, τόμος Α', σελ. 376: «Ἡ θρησκεία δυναμικ-
 ζεται καὶ εἰς ἀξιοσημειώτων, καὶ εἰς ἀδικαιοσύνης, ἦτοι
 διδασκεί ἀκριβῶς ὅτι χρεώσεται καὶ διδάσκη καὶ ἡ ἀληθινὴ πολιτικὴ». — Ἐπίσης,
 Ζουεκόδημος Ἱερατικός, ἐν Παρισίοις 1831, σελ. 17: «Οἱ ἐξηγηταὶ τοῦ Βυάγγε-
 λου χρεώσωντο πρὸ πάντων καὶ παλαιῶν ἀκαταπαύστως τὰς θεολογικότητας, καὶ
 διδάσκοντο καὶ ἠέριαν τὸν ἄδον, καὶ τὴν προστέλην τὴν σωτηρίαν τοῦ ἦντε ἀπὸ
 μακρὰς ἀκονοουσίας καὶ προσευχὰς, ἦντε ἀπὸ μακρὰς νηστείας, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν
 πάλῃσιν τῆς διδασκαλίης ἀπὸ τὸν Χριστὸν ἀδελφικῆς ἰσοτήτος, ἀγάπης, εἰρη-
 νῆς, δικαιοσύνης, ἰσοπολιτείας».

τοῦ Ἀνατολίτη, ἡ ἔγνοια του καὶ θεωρεῖται «προοδευτικὸς Ἑὐρω-
 παϊος». «Τὸ 1791, παρακονοουθῶντας τὴν μετακομιδὴ τῶν λειψά-
 νων τοῦ Voltaire στὸ Παρίσι, ἐκταυτρηθεὶται τὸν πόδο: καὶ ἦταν κι
 ὁ ἴδιος ἔνας Ἐλλῆνας Voltaire».²²

«Ἐναι ἐξαιρετικὰ ἐνδεικτικὸ ὅτι τὸ πρῶτο ποὺ σκέπτεται ὁ
 Κοραῖς, ὅταν ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ Voltaire, εἶναι ἡ ἀντιθέσῆ τοῦ
 τελευταίου πρὸς τοὺς καλονόητους καὶ πρὸς ὅ,τι αὐτοὶ ἐκπροσω-
 ποῦν γενικά ἀπὸ ἰδεολογικὴ καὶ κοινωρικὴ ἀποψη». Μετα στὶς
 ἀπαιτήσεις ἐξευρωπαϊσμοῦ ποὺ υλοθετεῖ ὁ Κοραῖς γιὰ τὸν ἑαυτὸ
 του καὶ προβάλλει ὡς ἀπαιτησῆ στοὺς ὑπόδουλους Ἐλλῆνες, εἶναι
 ἡ ἰσῆ ἀπόδοσῆ «καὶ ἀπὸ τὴν ἀπιστίας καὶ ἀπὸ τὴν
 χάρυβδιν τῆς θεολογικῆς παραδόσῆ».²⁵ Στὴν ἐκκλησιαστικὴ παραδόσῆ
 τῆς παρτίδας του καὶ στὸν κλήρο τῆς — στοὺς «καλονόητους» ποὺ
 χάρη στὴν ἀγάπη τους ὁ ἴδιος σπουδάσσε — εἶναι φανερό ὅτι ὁ
 Κοραῖς βάλει τὴν χάρυβδιν τῆς θεολογικῆς ἀπιστίας. Ἀντίθετα, ὁ
 ὀρθολογικός δεισμὸς τοῦ Διαφωτισμοῦ τοῦ προσφέρει ἕναν τύπο
 θρησκευτικότητας ἀνταξίσι τοῦ «προοδευτικοῦ Ἑὐρωπαϊσμοῦ».

Ἔτσι, οἱ ἀντιλήψεις τοῦ Κοραῖ γιὰ τὴ θρησκεία διαστέλλονται
 ριζικά ἀπὸ ὀρθόδοξο ἔχει ἀχέσῆ μετ' τὴν ἐκκλησιαστικὴν εἰσπειρία,
 τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός τῆς ζωῆς καὶ τῆς υπέρβασῆς τοῦ θανά-
 του. Τὸν ἐνδιαφέρει ἡ θρησκεία ὑποταγμένη στὶς προδιαγραφὰς
 καὶ ἀπαιτήσεις τῆς διαφωτιστικῆς προτερεαδότητας τοῦ ὀρθοῦ
 ἄδου. Ἰὰ τὸν Κοραῖ ὁ Χριστιανισμὸς μπορεί καὶ δικαιοθετεῖται
 ἄσῆ ἀντιφωλία τοῦ ἦτε τὸν κυρίαρχο ἄδου... «Ἦνδ ἀπὸ τὸ 1786 ὁ
 Κοραῖς ἐπιφυσάσσει στὸν ὀρθὸ ἄδου τὸ δικαίωμα καὶ υπαγορεθεῖ
 τὶς ὑγιεῖς ἀρχές, ἐνῶ στὴν ἐξ ἀποκαλύψης θρησκεία ἀπλάς τὴν
 ὑπερογενῆ λειτουργία καὶ τὶς ἐπιστροφὰς».²⁶

22. Ἐπιστολὴ στὸν Δ. Ἄδου, ἀπὸ 15.11.1791. Ἀλληλογραφία Ι, Ἐκδ.
 ἸΜΑΝΑ ἸΑΝΑ ἸΑΝΑ καὶ 199 — ΚΟΝΤΑΝΗΣ, δ.π., σελ. 204.

Πιστός όπαδός του Κοραή και από τις πιό εύγενικές μορφές του ελληνικού Διαφωτισμού ήταν ο Κωνσταντίνος Κούμας (1777-1836). "Ανθρωπος μετριοπαθής, δέν χρησιμοποίησε τις ιδέες του Διαφωτισμού για ιδεολογικό άγώνα. Προτίμησε να εργασθεί ως εκπαιδευτικός, συγγραφέας και μεταφραστής για την εισαγωγή και καλλιέργεια των νεωτερικών επιστημών στην Ελλάδα. "Ίδρυσε τó Φιλολογικόν Γυμνάσιον Σμύρνης και τó διηύθησε ό

σίας στη νεώτερη Ελλάδα, φυσικό ήταν να εμφανιστούν και θεολόγοι συντασομένοι με τις διαφωτιστικές θρησκευτικές αντιλήψεις του Κοραή. "Άξιο άπορίας είναι μόνο, τó ότι εμφανίστηκαν να άγνοούν με τί ακριβώς συντάσσονται. "Όταν αναγνωρίζουν στο πρόσωπό του αένα πιστόν τέκνον τής ορθόδοξης Έκκλησίας, πρέπει ή να μην είχαν διαβάσει ποτέ βιβλίο του Κοραή, ή να άγνοούσαν ολοκληρωτικά τί ακριβώς αντιπροσωπεύει ή ορθόδοξη Έκκλησία. Και τά δυό ένδεχόμενα είναι έξίσου πιθανά. "Η άγνοια του έργου και των ιδεών του Κοραή είναι ολοφάνερη στην περίπτωση, π.χ., του πανεπιστημιακού καθηγητή θεολόγου Κων. ΜΟΤΡΑΤΙΔΗ, ό οποίος άποφαινεται ότι ό Κοραής «λόγω τής μεγαλοφυίας και τής εύρύτητος του πνεύματός του δέν παρεσύρθη από τά έωλα και λάμποντα συνθήματα του Διαφωτισμού» (Σχέσεις Έκκλησίας και Πολιτείας έξ έπόψεως ορθόδοξου Ι, "Αθήναι 1965, σελ. 209). Δίλημμα, άν πρόκειται για άδυναμία κατανόησης των κειμένων ή για άνυποψίαστη άφέλεια, δημιουργούν οι άπόψεις άλλου πανεπιστημιακού θεολόγου, του Γεωργ. ΓΑΛΙΤΗ, που άποφαινεται ότι «ό Κοραής, πιστόν τέκνον τής "Ορθόδοξης Έκκλησίας, πονών δι' αυτήν και ένδιαφερόμενος διά τήν δόξαν τής, αναλαμβάνει τόν άγώνα τής έξυψώσεως του κλήρου τής ... Ούδεις δύναται να άρνηθ ή τήν κατά βάσιν τουλάχιστον ορθότητα των άπόψεών του και τήν πλήρη ελικρίνειαν και άγνότητα των προθέσεών του ... "Απλή άνάγνωσις των συγγραμμάτων του μεγάλου άνδρος άρκεί διά να πέσει περί τής εύσεβειας του και τής αγάπης του προς τήν Έκκλησίαν» (Αί περί κλήρου ιδέαι του Κοραή, έν "Αθήναις 1960, σελ. 33 κ.έ.). Πολύ σοβαρότεροι και συνεπείς στις προσωπικές τους διαφωτιστικές αντιλήψεις, είναι οι πανεπιστημιακοί θεολόγοι Δημ. Σ. ΜΠΑΛΑΝΟΣ (Αί θρησκευτικά ιδέαι του "Αδამ. Κοραή, έν "Αθήναις 1920) και Βασ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ ("Αδამ. Κοραής, «Πανελλήνιον Λεύκιμμα» Ε' 1930), που και οι δυό θαυμάζουν άπερίφραστα τόν «πεφωτισμένο» χριστιανισμό του Κοραή, έχοντας σαφώς κατανοήσει τó έργο του και άγνοώντας, επίσης σαφώς, τί είναι ή ορθόδοξη Έκκλησία. — Για τή στάση τής νεώτερης έλλαδικής θεολογίας έξ όψεις στον Κοραή βλ. Γ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ, Προσέδοση και άλλοτάτω

ίδιος για πολλά χρόνια, ένώ παράλληλα έφερε σε πέρας ένα πελώριο μεταφραστικό, αλλά και συγγραφικό έργο στον χώρο των μαθηματικών, τής χημείας, γεωγραφίας, ιστορίας, αρχαίας γλώσσας, ιστορίας τής φιλοσοφίας και φιλοσοφίας. "Ο Κούμας δέν συντάσσεται με τή μερίδα των ύλιστών του Διαφωτισμού, ούτε και έκφράζει τις άντικληρικές ιδέες του Κοραή. "Υποτάσσει ώστόσο τήν έννοια του άπολύτου και του Θεού στις άπαιτήσεις του όρθου λόγου και είναι από τους πρώτους που έκπροσωπεί στην Ελλάδα τήν καντιανή στάση περιορισμού τής μεταφυσικής στα όρια τής γνωσιολογίας. Μεταφυσική για τόν Κούμα είναι ή άρνηση κάθε δογματικής άρχής και ή επιστημονική εξέταση των όρων και δυνατοτήτων του όρθου λόγου.

"Τό κατεξοχήν άνάστημα του Κοραή»³⁰ υπήρξε ό ιερομόναχος Νεόφυτος Βάμβας (1770-1855). Γεννήθηκε στη Χίο, όπου και ξεκίνησε τις έγκύκλιες σπουδές του συνεχίζοντας στη Σίφνο και στην Πάτμο. "Από τó 1808 ως τó 1815 σπουδάζει στο Παρίσι κάτω από τήν προσωπική καθοδήγηση του Κοραή και με δική του οικονομική ένίσχυση. Δίδαξε σε σχολές στη Χίο, στην Κεφαλλονιά, και στη Σύρο. Έγινε καθηγητής τής φιλοσοφίας στην "Ιόνιο "Ακαδημία τής Κέρκυρας και, με τήν ίδρυση του Πανεπιστημίου "Αθηνών στο έλεύθερο έλλαδικό κρατίδιο, καθηγητής τής Φιλοσοφικής Σχολής, κοσμήτορας τής Σχολής και πρύτανης του Πανεπιστημίου.

"Έγραψε: Στοιχεία τής φιλοσοφικής ήθικής (Βενετία 1818), Στοιχεία φιλοσοφίας ("Έν "Αθήναις 1838), Έγχειρίδιον ήθικής ("Έν "Αθήναις 1853), Φυσική θεολογία και χριστιανική ήθική ("Έν "Αλεξανδρεία 1893).

"Ο Βάμβας ένσάρκωσε στην πράξη τις ιδέες του Κοραή για έναν «πεφωτισμένο» χριστιανισμό και για τήν άνάγκη μεταρρύθμισης

της ορθόδοξης ελληνικής Εκκλησίας. Αποκαλύπτει γὰρ τὸν Βάμβα αὐτῆς ἡ μεταρρυθμιση σήμετε ἐκπορευσαυτιοιμὸ. Ἦ' αὐτὸ καὶ σὰ κήματα τῶν πορευσαυτων μισοιοαυτων, ποὺ κατέκλυζαν τότε τὴν Ἑλλάδα, καὶ σὴν προπαλαυδιστικὴ τοὺς δόδοι, ὁ Βάμβα ἐναυτετε τις ἐλπίδες τοὺ γὰ τὴν κλήροη της πιστης τῶν ὁμοθῶν τοὺ ἀπὸ τοὺς «νεκροὺς τῦπου» καὶ τις «δεισιδαιμολογία». Αὐτιστοιχία καὶ οἱ πορευσαυτες μισοιοαυτοι ἐβλήσαν αὐτὸ πῶσαπο τοὺ Βάμβα ἔναυ ἐπίδοξο «μεταρρυθμιστὴ της Ἑλλάδα» (a reformer of Greece)».

Ὁ Βάμβα ἐυνοοοε τις δραστηριότητες τῶν μισοιοαυτων δέχως τὸν παρκαμικὸ ἐνδοιασμο. Τοὺς βοηθοοε σὴν ἰδουση αχο- λῶν, ἐταυρε μέροσ τις ἐκηλῶοεις τῶν αχολῶν τοὺς, ὅπως καὶ σὴς κερτυτικέσ τοὺς σναδέεις. Ἐβίχουοε σθεναρὰ τὴν ἐκτυ- πωση καὶ κυκλοφορία πορευσαυτικῶν φυλάκῶν καὶ βιβλῶν σὴν Ἑλλάδα. Ἐυλόκρυβε καὶτε ἰσοφὴ προσηλυτιστικῆς τοὺς δόδο- σης καὶ ταχικά ἀνάβαβε να πραγματοποιήσαι τὴν κερτυκὴ ἐπίδω- ζὴν τῶν μισοιοαυτων. τὴ μετάρροη της Ἁγίας Ἰραφῆς σὲ ἀρλο- ελληνικὴ γλώσσα. Ἡ πῶτη κροουοη ἰ' αὐτῆ τὴ μετάρροη εἶχε γίσει τὸ 1808 σὶν Κοροη, ἀπὸ τὴν British and Foreign Bible

31. Ἐκδοση τοὺ μισοιοαυτου Harley, ἀπὸ 6.12.1825, πῶς τὴν ἀγγλικὴ Church Missionary Society, Ἄρχειο 1825, σὲλ. 155. Βλ. Taylor Metanastasi, Ἦ' ὁ ζῆτηοη της μετάρροαω της Ἁγίας Ἰραφῆς εἰς τὴν νεοελληνικὴν κατὰ τὸν 19 αἶωα, Διατριβὴ ἐπὶ δὶδακτορία, Ἄθῆναι 1977, σὲλ. 196. Ἡ μελέτη αὐτῆ, βροισμένη σὴν ἐρῶνα τῶν ἀρχῶν τῶν ἀγγλικῶν ἰεραποστολῶν σὴν Ἑλλάδα, ἐρερε αὐτὸ πῶς στοιχῆτα ἐκρηκτικὰ τῶο γὰ τὸ ἐργιο δόδοη τῶν πορευσαυτων μισοιοαυτων αὐτὸ νεοοοοτατο Ἑλλάδικὸ κρῆσμο, ὅοο καὶ γὰ τὸν ἀποκαλύπτο ἐκδῦτικισμὸ σήμετικῆς μερίδω τῶν ελληνων θεολῶν ἐκείνης της ἐποχῆς.

32. Ὁ μισοιοαυτος Anderson παρῆρπει μετ' ἐπιφάοαω, ὅτι μελέτη τοὺ 1863 εἰκοοοετα ἀμερικανοὶ μισοιοαυτοι ἐδρασαν ἐν Ἑλλάδο (χῶρια ὁ ἀριθμὸς τῶν εὐρωπαῖων), πῶλοὶ νῶοι Ἑλληνες ἐποδοοαν εἰς ἀμερικανικά αχολῶτα ἐν Ἀμερικῆ, Ἑλλάδο καὶ Τουρκία; Ἦ' Metanastasi, Ἦ' ὁ ζῆτηοη της μετάρροα-

Society, καὶ ἐκεῖνοσ εἶχε ὑποδέξει ὡς κατὰλληλῶτερο μετάρροστη τὸν Νεοπυτο Βάμβα.

Ἡ ἐκπόνοη, ἐπιβολὴ καὶ δὶδοση αὐτης της μετάρροαωσ σὴν Ἑλλάδα, καθῶς καὶ ἡ χροη καὶ ἀπὸ ὅαεσ τις πορευσαυτικέσ παρκαυάδες (ἀκόμοα καὶ ἀπὸ τοὺς «Μάρτυρες τοὺ Ἰεχωβά») ὡς σήμερα, εἶναι μὶα πολὺπυχη ἰστορία, ἀποκαλυπτικὴ της μεθο- δευμένης στρατηγικῆς τῶν πορευσαυτικῶν ὁμολογῶν γὰ τὸν προσηλυτισμὸ, με καὶτε θυσία, τῶν Ὀρθοδόξων. Ὁ Νεοπυτοσ Βάμβασ ὑπῆρῆε αὐτῆ τὴ στρατηγικὴ με πιστότητα καὶ ἀποσι- ωη ἐνθερμῶν θιασῶν μὶαδς ελληνικῆς «μεταρρυθμιστῆς».

Ἰωαὺ μὶα εἰαχῶστη προοθήκη θὰ ἦταν χροημῆ ἐδῶ γὰ τὴ δισάφοη της σκοπιμότητασ ποὺ ἡ μετάρροη της Ἁγίας Ἰρα- φῆς ἐξυπηρετοοε αὐτὸ πῶλοιο της στρατηγικῆς τῶν πορευσαυ- τῶν μισοιοαυτων: Ἡ μετάρροη ἐξασφαλίξε καὶ παρωδοοε σὴν ἀνευθεία ἀτομικὴ πῶδοβαση καὶτε πιστοσ σὴ Ἰραφῆ, αὐν σὲ «πῆγῆ» της εἰαχῶειασ καὶ τοὺ τῶπονο της σῶτηρίας. Ἐτοὶ ἀνα- ποκρινόταν εἰμῶσα ἡ μετάρροη σὴς δὺδ βροικέσ ἀρχέσ τοὺ προ- τεσαυτισμοῦ: «Ὅτι ὑπάρχει ἀντικειμῶτικὴ «πῆγῆ» της εἰαχῶειασ, ποὺ εἶναι τὸ κελίενο της Ἰραφῆς (sola scriptura), πῆγῆ αὐτόνοιοη καὶ ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὸ ἐκκαηοισιαστικό γελονοσ καὶ τὴν εἰμῶτικὴ τοὺ Παράδοση, καὶ ὅτι ἡ πῶδοβαση σὴν εἰαχῶεια καὶ σὴ σῶτηρία εἶναι κατάρροη ἀτομικὸ γελονοσ, γελονοσ ἀτομικοσ «φωτισμοῦ» τοὺ ἀνθρώποσ, ἀσχετο καὶ πῶλο ἡε τὴν ἐκκαηοισιαστικὴ εἰμῶεια. Οἱ δὺο αὐτέσ ἀρχέσ ἐναρμῶνῶνταν ἀριστα με τὰ κυρίαρχα αἰτη- μῶτα τοὺ Διαφωτισμοῦ: Ἦὸν ἀτομικὸ φιλῶλελυθερισμὸ, τὴν πισοτη σὴν ἀντικειμῶτικῶν ἰστορία της εἰαχῶειασ ποὺ ἐξασφαλίξει ὁ ὀρθὸς λόδοσ, τὴ βλοη κερτυκὴ της ἰστορικῆς ἐκφοαωσ τοὺ χροιστιανισμοῦ.

Ἀπὸ τὴν εἰαχῶη τῶν Ὀρθοδόξων να ἐντάοοουν

33. Ομοιλῶοιε σὴν μελέτη τοὺ Ἦ' Μετῶασηοη Ἦ' Ἰστοριοη της μετάρροαωσ

τὴν ἀνάγνωση-ἀκρόαση τῆς Γραφῆς στὴν ἐκκλησιαστικὴ λατρεία, σήμαινε τὴν πιστότητά τους στὴν προτεραιότητα ὄχι τῆς ἀτομικῆς νοητικῆς πρόσβασης, ἀλλὰ τῆς μετοχῆς στὴν ἐμπειρία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος. Γνωρίζουμε καὶ κατανοοῦμε τὸ περιεχόμενο τῆς Γραφῆς, ὅταν κοινωνοῦμε τὸν λόγο τῆς μετὰ τὸν τρόπο τῆς κοινωνίας ποὺ συγκροτεῖ τὴν Ἐκκλησία σὲ σῶμα, τὸν τρόπο τῆς λατρείας. Ἐξ ἄλλου ἡ Γραφή δὲν εἶναι παρὰ καταγραφή τῆς πρώτης ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας, καὶ ξέχωρα ἀπὸ τὴ συνεχῆ ἱστορικὴ πραγμάτωση αὐτῆς τῆς ἐμπειρίας ἢ μαρτυρία τῆς Γραφῆς ἐκπίπτει σὲ ἀπλὸ ἰδεολόγημα.

Τὴν ἀποσύνδεση τῆς Γραφῆς ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία μαρτυροῦσε καὶ ἡ ἐπιμονὴ τῶν προτεσταντῶν καὶ τοῦ Βάμβα νὰ μεταφραστεῖ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ἀπευθείας ἀπὸ τὸ ἑβραϊκὸ πρωτότυπο. Ἡ Θεολογία τῆς Ἐκκλησίας οἰκοδομήθηκε πάνω στὴν ἑρμηνευτικὴ τῆς μετάφρασης τῶν Ἑβδομήκοντα, ἀφοῦ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία γνώρισε καὶ κατανόησε τὴν Παλαιὰ Διαθήκη μόνο ἀπὸ τὴ χρῆση αὐτῆς τῆς μετάφρασης. Ὅμως τοὺς προτεστάντες ἐνδιέφερε ὄχι ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία καὶ θεολογία, ἀλλὰ τὸ κείμενο καθ'αυτὸ, ἄρα τὸ φιλολογικὰ ἀθθεντικὸ του πρωτότυπο, ποὺ εἶναι ὁ «ἀντικειμενικὸς» φορέας τῆς θεοπνευστίας.

Οἱ προτεστάντες μισσιονάριοι κατόρθωσαν νὰ ἐπιβάλουν τὴν ἑρμηνεία τῆς Π.Δ. ἀπὸ τὸ ἑβραϊκὸ πρωτότυπο καὶ τὴ συνακόλουθη διδασκαλία τῆς ἑβραϊκῆς γλώσσας στὸ διδακτικὸ πρόγραμμα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, μᾶλλον ἀπὸ τὸ πρῶτο κίολας ἔτος τῆς λειτουργίας τῆς (1837)³⁴. Κι αὐτὴ ἡ

34. «Παραλλήλως πρὸς τὴν Μετάφρασιν ἐπεδιώκετο καὶ ἡ εἰσαγωγή τῆς σπουδῆς τῆς ἑβραϊκῆς γλώσσας εἰς τὰ ἀνώτατα Πνευματικὰ Ἰδρύματα. Καὶ πρῶτον μὲν εἰς τὴν Ἴονιον Ἀκαδημίαν ... Ὁ σκοπὸς οὗτος ἐν Κερκύρα δὲν ἐπετεύχθη, ἄγνωστον διὰ ποῖον λόγον. Ἐπραγματοποιήθη ὅμως ἐν Ἀθήναις. Τὴν 16.1.1839 γράφει ὁ Loenes εἰς Λονδίνον: Ὅσα αἰσθανθῆτε χαρὰν ἐπὶ τῷ γεγονότι, τὸ ὅποιον ἔχω νὰ σᾶς καταστήσω γνωστόν, δηλαδὴ, ὅτι οἱ Ἕλληνες

ἀπροκάλυπτη προτεσταντικὴ παρεμβολὴ συντηρεῖται ἀνεμπόδιστα ὡς σήμερα. Δικαιολογεῖται ὡς ἀπαίτηση «ἐπιστημονικῆς» προσέγγισης τοῦ κειμένου τῆς Γραφῆς, δηλαδὴ προσέγγισης ποὺ παραμένει αὐτονομομημένη ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία.

Ἄν ὁ Νεόφυτος Βάμβας θεωρήθηκε «τὸ κατεξοχὴν ἀνάστημα τοῦ Κοραῆ», ὅμως ὁ μαχητικότερος καὶ μᾶλλον ἰδιοφυέστερος ἐκπρόσωπος τῶν κοραϊκῶν ἰδεῶν στὴν Ἑλλάδα ὑπῆρξε ὁ ἐπίσης ἱερομόναχος καὶ ἀρχιμανδρίτης Θεόκλητος Φαρμακίδης (1784-1860). Γεννήθηκε σὲ χωριὸ τῆς Θεσσαλίας καὶ πῆρε τὴν πρώτη σχολικὴ παιδεία στὴ Λάρισα. Σὲ ἡλικία 18 ἐτῶν χειροτονήθηκε διάκονος. Ἐφυγε γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου φοίτησε μερικὰ χρόνια στὴν Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία. Μετὰ ἐγκαταστάθηκε στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες, ὅπου καὶ χειροτονήθηκε πρεσβύτερος (1811). Μὲ ὀρμητήριο τὸ Βουκουρέστι, ἔκανε πολλὰ ταξίδια στὴν κεντρικὴ Εὐρώπη καὶ στὴν Ἰταλία. Ἐξῆσε ὅμως στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες καὶ τὴν ἐμπειρία τῆς ρωσικῆς κατοχῆς κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ρωσο-τουρκικοῦ πολέμου, ἐμπειρία ποὺ τὸν ἐπηρέασε δυσμενέστατα ἀπέναντι στοὺς Ρώσους καὶ στὸν ρωσικὸ μεγαλοϊδεατισμὸ τοῦ «πανσλαβισμού».

Γύρω στὰ 1815 ἐγκαθίσταται στὴ Βιέννη καὶ ἀναλαμβάνει, μαζί μετὰ τὸν Κωνσταντῖνο Κοκκινάκη (1781-1831), τὴ διεύθυνση τοῦ περιοδικοῦ *Λόγιος Ἑρμῆς*. Οἱ δύο ἄνδρες μεταβάλλουν τὸ περιοδικὸ (ποὺ εἶχε πρωτοεμφανισθεῖ τὸ 1811, μετὰ διευθυντὴ τὴν Ἀνθίμο Γαζῆ) σὲ μαχητικὴ ἐπαλξὴ τῶν ἰδεῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ εἰδικότερα τῶν προσωπικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Κοραῆ. Ὁ Φαρμακίδης καθιερώναται στὸν ἑλληνόφωνο χῶρο ὡς ὁ κατεξοχὴν ἐκπρόσωπος τοῦ κοραϊσμοῦ, συχνὰ καὶ κοραϊκότερος τοῦ Κοραῆ.

Τὸ 1819 ὁ ἄγγλος κυβερνήτης τῶν Ἰονίων Νήσων λόρδος

να επιλέξει ουγγεότερο δημοέδην για όην ό στη θεολογική του διδασκαλία.

Με την άφιξη του Καποδίστρια ως κυβερνήτη στην Ελλάδα έπιστρέφει και ό Φαρμακίδης από Ναύπλιο και εκδίδει τη *Λευκή Εφημερίδα της Ελλάδος*. Σύμφωνα περνάει σε μαχητική άντιπολίτευση, ένοχλημένος ιδιαίτερα από τη φιλορωσική, όπως την θεωρούσε, πολιτική του Καποδίστρια. Η δολοφονία του κυβερνήτη και ό έρχομός του Όθωνα τον βρίακουν διεύθυντη σε σχόλιο της Αγγίας. Από εκεί τον μετακάλει στην πρωτεύουσα ό άντιβασιλεύς Μαυροπ, ως αυεργάτη, για τη θεολογική στήριξη και πρακτική έμπέδωση μιας μεταρρύθμισης της έλληνικής Εκκλησίας. Έτσι ό Φαρμακίδης αναλαμβάνει στην Ελλάδα τον ρόλο που είχε διαδραματίσει στη Ρωσία ό Προκόπιος.

Ο Φαρμακίδης και ό Μαυροπ, από διαφορετική ό κατένας άφετηρία, συμφωνούν στις τρεις βασικές μεταρρυθμιστικές άρχές που είχε εισηγηθεί και θεοδοικά καλλιεργήσει ό Κοραής: Πρώτον, στη δημιουργία μιας έθνικής κρατικής εκκλησίας, «αυτοκέφαλης», δηλαδή άποσπασμένης από τον κορμό και ένοποιό άζωνα των όρθόδοξων Εκκλησιών που είναι τό Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, και ύποταγμένης στις σκοπιμότητες του κρατικού έθνικισμού και της πολιτικής έξουσίας που τον εκφράζει. Δεύτερον, στην κατάλυση της κλίριας έπιτροπής που άκούσε ό μακαχισμός και η μοναστική παρβόση στη λαϊκή ευσεβία. Και τρίτον, στη βελτίωση μιας «εκουχρηστωμένης» θεολογικής παιδείας και γενικότερης θρησκευτικής άγωγής, προσοφισμένης στα εύρωπαικά πρότυπα.

Οι τρεις αυτοί στόχοι πραγματοποιήθηκαν σχεδόν από άκεί-ραίο, όπως αναλυτικότερα θα εκτεθεί στα έπόμενα. Και ό Θεόκλη-τος Φαρμακίδης υπήρξε ό πρωταγωνιστής και στις τρεις φάσεις της μεταρρύθμισης: Σύμφωνα της άρχικής σχέδου και θεωρητι-κός υποστηρικτής του πρώτου Καταστατικού Χάρτη —

Guilford τον καλεί ως καθηγητή της θεολογίας στην Ίδριο Ακα-δημία. Σύμφωνα ένωσαν άπόσο να προηγηθεί μια περίοδος συστηματι-κότερης μάθησης του Φαρμακίδη στην προεστρατινή θεολογία. Έτσι ό κοραϊκός κληρικός έγγράφεται και φοιτά στο πανεπιστή-μιο του Göttingen της Γερμανίας, όπου και παραμένει ως την έκρηξη της έλληνικής επανάστασης.

Τον Ιούλιο του 1821 κατεβαίνει στην Ελλάδα, συνδέεται με τον Δημήτριο Τσηάκνη και άρχίζει να εκδίδει στην Καλαμάτα την πρώτη ανεξάρτητη έλληνική έφημερίδα *Έλληνική Ζάμπη*. Μετέχει στην Έθνοσυνέλευση της Επιδάμου και γίνεται κρατι-κός έπόνητης των σχολείων και της εκπαίδευσης.

Σύμφωνα άπογορητεύεται και φεύγει στην Κέρκυρα. Διδάσκει στην Ίδριο Ακαδημία, ως τό 1825, «την δογματικήν θεολογίαν, κατά τό κείμενον του πρώτου Θεοφάνους Προκοπίου»³⁵. Η παρηγοφία είναι άποκαλυπτική: «Ο Θεόκλην Προκόπιος (1681-1736) ήταν ό κληρικός, που αναδείχθηκε από τον Μέγα Σύνοδο της Ρωσίας άρχιεπίσκοπος του Νόβγκοροντ, για να συστηματοποιή-σει θεωρητικά και να επιβάλει στην πράξη τη διαβόνη «θρησκευ-τική μεταρρύθμιση», με στόχο τον προεστρατινή εκδουτικισμό ό της ρωσικής Εκκλησίας, «Χαρακτηριστική περίπτωση μισθώσε-νυ και τυχοδιώκτη»³⁶ ό Προκόπιος εκπροσωπεί στη Ρωσία τό γερμανικό μίστιο, που τον διασκευάζει σε «ήλιπα λατινο-προ-τεστάντικου σχολαστικισμού». «Με την έπισηνή ένός ύπεροπτι-κού όρθολογιστή περιφρονούσε τον κληρο και δέν έκρυβε την άπο-στροφή του για τό τυπικό της λαρείας, τα θαύματα, τον άκοητι-σμο και την εραρχία»³⁷. Ο Θεόκλητος Φαρμακίδης δέν μπορούσε

35. Μαυροπ Τρακιν, Η νευματική κίνησις, σελ. 206.
36. Τεμυ, Φαρμακί, Στάθμοι της ρωσικής θεολογίας, 1, σελ. 190.
37. Φαρμακί, 6 π., σελ. 198. — Δλ. έπιση: Η. Στρινφενχ, Protestantismus in Russland, στο ΗCG, τόμος V, στ. 1248. — Igor Smolitsch, Geschichte der

Διαρκούς 'Ιεράς Συνόδου. 'Εμπνευστής και συντονιστής, σέ άγαστή συνεργασία με τόν προτεστάντη Μάουρερ, τοῦ βίαιου διωγμοῦ ποῦ έξαπολύθηκε από τήν 'Αντιβασιλεία έναντίον τῶν μοναστηριῶν και τῶν μοναχῶν. Καί ἰδρυτικό στέλεχος, μαζί με τόν Μισαήλ 'Αποστολίδη και τόν Κωνσταντίνο Κοντογόνη, τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν. 'Αργότερα, έξαιτίας τῶν ἀντιδράσεων ποῦ προκαλοῦσαν οἱ δραστηριότητές του, μεταπήδησε στή Φιλοσοφική Σχολή ὡς καθηγητής τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας.

Ἄν ὁ Κοραῆς εἶναι ὁ θεωρητικός ἀκρογωνιαίος τοῦ ἀφελληνισμοῦ και τῆς ἀλλοτρίωσης τοῦ ἑλλαδικοῦ κρατιδίου, ὁ Φαρμακίδης εἶναι ὁ πρωτεργάτης τῆς Θεσμικῆς ἐπιβολῆς τῶν κοραϊκῶν ἰδεῶν.

Ἡ ἐνδεικτική ἀναφορά στοὺς κορυφαίους τοῦ Διαφωτισμοῦ θά μπορούσε νά περατωθεῖ με τή μνεία τοῦ Θεοφίλου Καίρη (1784-1853). Γεννήθηκε στήν Ἄνδρο και ἔκανε τίς πρῶτες του σπουδές στίς σχολές τῶν Κυδωνιῶν, τῆς Πάτμου και τῆς Χίου. Χειροτονήθηκε διάκονος σέ ἡλικία 18 ἐτῶν και ἔφυγε γιά τήν Πίζα τῆς Ἰταλίας, ὅπου σπούδασε φιλοσοφία, φυσικομαθηματικά και φυσιολογία. Συνέχισε τίς σπουδές του στό Παρίσι, ὅπου γνωρίστηκε, συνδέθηκε και ἔξαρτήθηκε ὀλοκληρωτικά ἀπό τόν Κοραῆ. Τό 1811 ἐπιστρέφει στήν Ἑλλάδα, γίνεται γιά ἕνα χρόνο διευθυντής τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς Σμύρνης και μετὰ καθηγητής στή σχολή τῶν Κυδωνιῶν. Πῆρε ἐνεργό μέρος στόν ἀπελευθερωτικό ἀγῶνα, πολέμησε, τραυματίσθηκε, και ὡς πληρεξούσιος τῆς Ἄνδρου ἔλαβε μέρος στίς Ἐθνοσυνελεύσεις. Τό 1834 ἰδρύει ὄρφανοτροφεῖο στήν Ἄνδρο γιά τὰ ὄρφανά τοῦ Ἀγῶνα, ἀλλά σύντομα τό ἔξελασσε σέ σχολή και κέντρο μιᾶς καινούργιας Ὀρθοδόξου ποῦ ἐπινόησε και ποῦ τήν ὀνομάζει Θεοσεβισμό. Δημιουργεῖ εὐρύτατο κύκλο φανατικῶν ὀπαδῶν και προπαγανδίζει πεισματικά τή Ὀρθοδοξική του διδασκαλία, ἀπορρίπτοντας τίς κατευναστικές μεσο-

Σύννοδος τῆς ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας. Τελικά καθαιρεῖται με ἀπόφαση τῆς Συνόδου ὑπογεγραμμένη και ἀπό τόν Φαρμακίδη. Φεύγει στό Παρίσι και στό Λονδίνο, ἀναζητώντας ὀπαδοὺς μεταξὺ τῶν ἀποδήμων Ἑλλήνων. Με τήν προστασία τοῦ «γαλλικοῦ» κόμματος τοῦ Κωλέττη ἐπιστρέφει στήν Ἑλλάδα και συνεχίζει νά προπαγανδίζει τή Ὀρθοδοξία του, ἀλλά μετὰ τόν θάνατο τοῦ πολιτικοῦ του προστάτη καταδικάζεται ἀπό τό δικαστήριο τῆς Σύρου γιά παράνομο προσηλυτισμό. Κλείσθηκε στίς φυλακές, ὅπου και πέθανε λίγους μῆνες ἀργότερα.

Ἡ περίπτωση τοῦ Καίρη προβλήθηκε ἐμφατικά ἀπό τοὺς νεώτερους φωταδιστές σάν ἕνα ἐπιπλέον δεῖγμα τῆς μισαλλοδοξίας και τοῦ σκοταδισμοῦ τῆς Ἐκκλησίας. «Ὁ κατατρεγμός και ὁ θάνατος ποῦ τόν βρῆκε στήν εἰρική, φυλακισμένο γιά τίς ἰδέες του», τόν ἀνέδειξαν σέ μάρτυρα τοῦ Ὀρθοδοξοφιλῆ φιλελευθερισμοῦ και τοῦ μεταπρατικοῦ ἀντικληρικαλισμοῦ στήν Ἑλλάδα. Ἀποσιωπᾶται ὀλοκληρωτικά τό γεγονός ὅτι στήν ἐποχή τῆς καταδίκης τοῦ Καίρη, ἡ «ἐπίσημη» τουλάχιστον ἑκκλησία στήν Ἑλλάδα βρισκόταν πλήρως κάτω ἀπό τόν ἔλεγχο τῶν Διαφωτιστῶν.

Ἐξ ἄλλου ὁ Καίρης δέν προπαγανδίζει ἰδέες, ἀλλά μιᾶ ἰδιότυπη Ὀρθοδοξία μυστικιστικοῦ ἠθικισμοῦ. «ἔιχε δική του πίστη», γράφει ὁ Κ. Θ. Δημαράς, «μιᾶ δική του ἀποκαλυμμένη Ὀρθοδοξία, ποῦ ὀργανώθηκε τελετουργικά με δικούς της ὕμνους και προσευχές»³⁸. «Στό Λονδίνο» προσθέτει ὁ Ε. Π. Παπανοῦτσος, «τό 1852 (ἕνα χρόνο πρὶν ἀπό τό θάνατό του) τυπώνεται ἀνώνυμα ἕνα δίτομο ἔργο του με τόν τίτλο Θεοσοφία ὁ πρῶτος τόμος περιέχει προσευχές και ἱερά ἄσματα γιά τοὺς θεοσεβεῖς (ἔχει και παράρτημα ποῦ ἐπιγράφεται: Θεοσεβικὰ γνῶμαι και ὑποθήκαι ἢ θεοσεβικὰ ἀναγνώσματα) και ὁ δεύτερος Ἐπιτομή τῆς θεοσεβικῆς διδασκαλίας και ἠθικῆς (και ἐπίμετρο με τόν τίτλο: Περὶ τῆς διαγωγῆς

ώπηση ή δεν τόλμησε να βγάλει ως την άκρη τις θεωρητικές - με-
 ταφυσικές συνέπειες του ηθικισμού του — οι μεταρρυθμιστικές
 του προτάσεις αποφεύγουν να βλίσουν το «δογματικών» μέρος της
 παραδοσιακής θρησκείας, το διατηρούν σαν άδιδάκτορο ιδεολόγημα.
 Ο Καίρης αποδειχθήκε συνεπέστερος, αλλά διολίσθησε σε άκρο-
 τητες και μονομαλίες θρησκοληψίας. Όπως και στις δυο περιπτώ-
 σεις πρόκειται για το ίδιο σύμπτωμα αλλαγής της εκκλησιαστι-
 κής συνειδήσης σε όρθολογικό πνετισμό — σύμπτωμα που θα άνα-
 φανεί επανειλημμένα και με ποικίλες εκφάνσεις στην Ιστορική δια-
 βροχή του ελλαδικού κράτους, για να κορυφωθεί στο μετέωλο
 πνετιστικό κίνημα των έξω-εκκλησιαστικών οργανώσεων στον
 αιώνα μας.

του θεοεβου). Είναι όλοένα η βίβλος και το λειτούργιο της
 «εως θρησκείας»³⁹.

Στις θρησκειακές απόπειρες του Καίρη δεν είναι δυνατό-

λο να διαβέψει κανείς τη σуетη και άκρατα κατάληξη των μεταρ-
 ρυθμιστικών φιλοδοξιών του Κοραή και των όπαδών του. Όσο το
 θεωρητικο-μεταφυσικό, όσο και το ηθικο-πρακτικό μέρος της

«θρησκείας» του Καίρη είναι μια απόλυτοποίηση του έξορθολογι-
 σμού της θρησκευτικότητας που έπαιχθησαν οι Διαφωτιστές.
 Πρόκειται για έναν τυπικό «δείσιμό» (Deismus)⁴⁰ — απόδοχη της

θεών των άγγλων έμπειριστών του 18ου αιώνα, αλλά και του Hous-
 saan ή των «θεοφιλανθρώπων» της Γαλλικής Επανάστασης. Έχει

έπισημανθεί η έντυπωσιακή θμαιοτήτα άνάμεσα στο έρχεψημα
 του Καίρη και σε άδαλογο του Auguste Comte, ιδρυτή του θετικι-
 σμού (που πιθανόν να τον γνώρισε προσωπικά ο Καίρης στο Παρι-
 σι): Διακήρυξε και ο Comte μια καινούργια θρησκεία, «θρησκεία

των θετικιστών», και συνέταξε το άκρτυπικό τυπικό της.⁴¹
 Αλλά η κοινή βάση Κοραή και Καίρη άποκαλύπτεται κυρίως

στην απόλυτοποίηση ενός ηθικισμού που σφετέρια συνοψίζει την
 όρθολογική χρησιμοθηρία του Διαφωτισμού, την κανονική καθη-
 κοντολογία και τον προτεσταντικό ευσεβισμό. Ο Κοραής άποαι-

19. Νεοελληνική φιλοσοφία, «Βασική Βιβλιοθήκη» τόμος 35, σελ. 46.
 40. Άκδια και οι προτεσταντες μισοσυνάγοι (Leaves, Lowndes και Benja-
 min) χαρακτήριζον τον Καίρη άπερίφραστα «δείσιμη», όπως έφρασε άρθ (Ank-
 doter) εκλόσεις τους: ΜΕΤΑΝΑΗΝΟΤ, Παράδοση και άλλοτρίωτη, σελ. 341. — Δ.
 41. Πα. Χρυσοστόμου Παναοονοταοί, Γετορία της Εκκλησίας της Βαλδ-
 δογ, τόμος Α', έν Αθήναις 1920, σελ. 245 κ.λ., 251 κ.λ. — Ε. Η. ΠΑΝΑΝΟΤΙΟΤ,
 Νεοελληνική φιλοσοφία, σελ. 47. — ПОСΚАИСКІ, Пн.Фр., σελ. 385. — Charles

πολλοί στραγγάλιζαν συνανθρώπους τους για να τραφοῦν με ἀνθρώπινο κρέας, ὅπως οἱ λύκοι'. ... Νὰ χορταίνεις τὴν πείνα σου στὴ διάρκεια ὀλόκληρης τῆς χρονιάς, ἔμοιαζε σπάνιο προνόμιο, μόνο γιὰ μερικοὺς εὐγενεῖς, μερικοὺς ἱερεῖς, κάποιους μοναχοὺς. Ὅλοι ἦταν σκλάβοι τῆς πείνας ... Ὁ ἸΙος αἰώνας, γιὰ τίς φυλές τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, ἦταν ἡ στιγμή μιᾶς ἀργῆς ἐξόδου ἀπὸ τὴ βαρβαρότητα. Ἀπαλλάσσονται σιγά-σιγά ἀπὸ τοὺς λιμούς, μπαίνουν ἡ μιὰ φυλὴ μετὰ τὴν ἄλλη στὴν Ἱστορία, σὲ ἕνα ρυθμὸ προόδου. Ἀφύπνιση, πρώτη παιδικὴ ἡλικία ... Ὅμοιος στὴν ὑπαιθρο ὑπάρχει μιὰ μόνιμη ἀναρχία. Καμιὰ ἐξουσία δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ ἐξουδετερώσει τίς ὀρέξεις τῶν ὀπλισμένων ἀνδρῶν. Ἐφοδιασμένοι με ὅπλα ἀποτελεσματικά, ἄτριωτα, οἱ νεαροὶ ἥρωες λεηλατοῦν, βιάζουσι καὶ καίνε μόνο γιὰ τὴν ἡδονὴ τῆς καταστροφῆς. Ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ, παρὰ τὰ ἀναθέματα καὶ τοὺς ἀφορισμοὺς, δὲν κατορθώνει νὰ κυριαρχήσει στὴ γῆ. Δὲν βασιλεύει οὔτε καὶ στὸν οὐράνιο κόσμον. Στὰ πόδια τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ, ὁ ἅγιος Μιχαὴλ καὶ ὁ δαίμονας συγκρούονται, ὅπως οἱ πρόμαχοι σὲ διαμάχη ἱπποτῶν ... Ὁλόκληρος ὁ χριστιανισμὸς τοῦ 11ου αἰώνα εἶναι πηγαῖα μανιχαϊκός. Αὐτοὶ ποὺ καταδιώκουν τοὺς αἰρετικοὺς καὶ τοὺς ὀδηγοῦν στὸν δῆμιό γιὰ νὰ ἀφανίσει ἡ φωτιὰ τὰ σπέρματα τῆς διαφθορᾶς ποὺ διαδίδουν, αὐτοὶ οἱ ἴδιοι παριστάνουν στίς εἰκόνας τους τὴ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ σὰν μιὰ πολιορκημένη ἀκρόπολι, ὅπου οἱ οὐράνιες δυνάμεις ἀποκροῦν διαρκῶς τὴν ἐποδο τῶν δυνάμεων τοῦ κακοῦ ... Ὅλοι με ὅπλα, θωρακισμένοι, κι ὁμως ἡ Δύση τοῦ 11ου αἰώνα ζεῖ μέσα στὸ φόβο ... Κάποιες ρωμανικὲς νωπογραφίες παριστάνουν ἕναν Χριστὸ θηριώδη νὰ κρατᾷ ἀνάμεσα στὰ σφιγμένα του δόντια τὸ μαχαίρι τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς νίκης». (*Adolescence de la Chrétienté Occidentale 980-1140*, Genève, Editions Skira, 1967, σελ. 7, 8, 73, 85).

3. Ο ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ ΟΡΙΖΟΝΤΑΣ

Ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξη τοῦ χριστιανισμοῦ στὴ Δύση, ἡ ἀπροκάλυπτη ἐκκοσμίκευση τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας, δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα περιστασιακῶν μόνο συνθηκῶν. Δὲν εἶναι οὔτε καὶ τυχαία συσσώρευση σφαλμάτων τῶν ἐκκλησιαστικῶν ποιμένων καὶ τῶν κοσμικῶν ἡγεμόνων. Ἡ ἱστορικὴ πορεία τοῦ δυτικοῦ χριστιανισμοῦ ἀντανακλᾷ μιὰ πολὺ βαθύτερη καὶ οὐσιαστικὴ ἀλλοτρίωση. Μιὰ κλίρια διαφοροποίηση ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία τῶν πρωτοχριστιανικῶν κοινοτήτων καὶ ἀπὸ τὴ μεταγενέστερη ἔκφραση αὐτῆς τῆς ἐμπειρίας στίς οἰκουμενικὲς Συνόδους τῶν ὀκτῶ πρώτων αἰώνων.

Ὅταν τὸ 1354 ὁ Δημήτριος Κυδωνῆς μετέφραζε στὰ ἑλληνικὰ τὸν Θωμᾶ Ἀκινάτη, αὐτὴ ἡ διαφοροποίηση εἶχε ἔκδηλα συντελεστεί καὶ ἐπίσημα διατυπωθεῖ σὲ κείμενα συνοδικῶν ἢ παπικῶν ἀποφάσεων καὶ θεολογικῶν συγγραφῶν. Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Κυδωνῆ —κυρίως ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς καὶ ὁ Νεῖλος Καβάσιλας— εἶχαν διαγνώσει καὶ καταγγεῖλει τὴν ἀλλοτρίωση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀλήθειας καὶ συνείδησης στὴ Δύση. Τὸ ἴδιο καὶ προγενέστερες ἐκκλησιαστικὲς προσωπικότητες, ὅπως ὁ Μέγας Φώτιος, ὁ Νικόλαος Μυστικός, ὁ Σέργιος Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Μιχαὴλ Κηρουλάριος. Ἀλλὰ σὲ κάθε ἐποχῇ, μόνη ἡ καταγγελία τῆς ἀλλοτρίωσης δὲν ἀρκεῖ γιὰ νὰ μεταπέσει τοὺς ὑποστηρικτὲς της, ἀν δὲν ὑπάρχουν τὰ κριτήρια διάκρισης καὶ ἡ ὠριμότητα ἐπίγνωσης τῶν συνεπειῶν τῆς ἀλλοτρίωσης.

Ἴσως κατεξοχὴν στὸν ἅγιο Γρηγόριο Παλαμᾶ, Ἀρχιεπίσκοπο Θεσσαλονίκης, εἶναι ἐναργέστερη ἡ ἐπίγνωση ὅτι στὴν περίπτωσή τῶν καινοτομιῶν τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας δὲν ἔχουμε ἀπλῶς μιὰ

Έτσι ο έξωεκκλησιαστικός του χαρακτήρας είναι δεδομένος «έξ ορισμού» — άπροκάλυπτη άφεταιρία και ιδιαιτεία που υπέρβη

των όργανώσεων: λυγκροτούνται σε «σωματεία» άκριβώς γιά να άποψύουν την ύπαλη του «ιεραποστολικού» τους έργου στην ποιηαυτική εββη και δικαιοδοσία των Έπισκόπων και Πρεβυτέρων της ευχαριστιακής κοινότητας: άρνούνται να ένωχθούν στο όσμιο που έξασφαλίζουν και έκφάζουν την ένδτητα του έκκλησιαστικού σώματος. Η κοσμηκή σωματοεία τους συγκροτηση τους έξασφαλίζει αυτονομία ως προς το σώμα της Έκκλησίας.

Η αντίφαση είναι τραγική, γι' αυτό και η σύγχυση πάλωια: Τα όρησευτικά αυτά σωματοεία χρησιμοποιοούν τις νομοθετικές κατο-χυσώσεις ανεξαρτητικής αυτονομίας που προσφέρει το κρότος και άποψύγουν την ένταξη τους στο σώμα της Έκκλησίας, προ-κειμένου να έπιτελέσουν άποτελεσματοεία το έργο της Έκ-κλησίας: να «έκχριστιαλισθούν» τον λαό Κουχώνται ότι ευαγγελι-ζονται την άληθεια της Έκκλησίας, ενώ άρνούνται άφεταιρία την που υπέρβη της δικής τους δικής στην Έκκλησία: τη σχέση με τον Έπισκοπο και ποιηέντα του έκκλησιαστικού σώματος, την άναγνώση της ποιηαυτικής του πατρότητας και εββης.

Ο έξωεκκλησιαστικός έπιπέλωσ χαρακτήρας των ζηλωτικών άυτών όργανώσεων δεν είναι εκ των ύστερων καταλογισμός, είναι δική τους ιδιαιτεία που υπέρβη και άφεταιρία τους στο όσμιο. Άν-τάουν την όργανωτική τους ύπσταση από την άστική νομοθεσία, άκριβώς έπειδή σκοπεύουν στην αυτονομία από τον τοπικό Έπι-σκοπο, αυτονομία τόσο στην έσωτερική τους όργάνωση όσο και στην προς τα έξω όραση τους. Ξεκινάμε δηλαδή με την a priori άρχη και την πρόβηση να είναι έξωεκκλησιαστικές, να άποψύγουν κάθε άναμειξη της έκκλησιαστικης ίερης ίερας στα έσωτερικά τους. Γι' αυτό συγκροτούνται και λειτουργούν όχι με βάση τους κανόνες

17. ΟΙ ΕΞΩΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ

Τό φαινόμενο θρησκευτικών όργανώσεων με αυτονομη συγκρότη-ση και όραση, έξω από τα όρια της όρατης υπό τον τοπικό Έπι-σκοπο ένδτητας του έκκλησιαστικού σώματος, έμφανίζεται γιά πρώτη φορά στην Έλλάδα στα τέλη του 19ου αιώνα: Ομάδες «ζηλωτών», κληρικών και λαϊκών, με δική τους πρωτοβουλία — «δία γλώτης Έπισκόπου» — άνακατήβαν όργανωμένη «ιερα-ποστολική» προσπάθεια γιά τη θρησκευτική «άναγέννηση», «δια-φώτιση», «άφύπνιση», ή «οικοδομή» του λαού. Τό φαινόμενο προκάλεσε από την άρχη και έξασκομούει, έναν αιώνα μετά, να προκαλεί σύγχυση στις ανεvidής, καθώς οι όργανώσεις αυτές όχι μόνο άρνούνται να χαρακτήρηζονται έξω-κκλησιαστικές, άλλα και έμφανίζονται ως η υγιέστερη και πιο δυναμική έκφραση του έκκλησιαστικού βίου. Γι' αυτό και ποτού άναζητήσουτε τις ιστορικές ρίζες του φαινομένου, είναι άναγκη να σταθώτε στον χαρακτήρα και στην ταυτότητα του. Η είδοποιός διαφορά των ζηλωτικών αυτών ομάδων — ή «άδελφοτήτων» ή «κωνημάτων» — σε σύγκριση με όποιοδήποτε άλλο ιστορικό πρόηγούμενο, είναι ότι συγκροτούνται σε κοσμηκή «σωματοεία», με βάση το δικαίωμα που παρέχει η κρατική νομοθε-σία και η συνταγματική προστασία του έλεύθερου ανεξαρτητικού.

άπόπου για σχολαστική και άκριτος πνευματικός θεολογία. Και είναι φάρα άπορητα για άποδύλωσ θεματοείας, ή όποια όσπει την όσω-αν βελτιώσω του χαρακτήρος ... Έάν ητο αυτή η θεολογία της Έκκλησίας, δεν θα έδημιούρει θεολογία και Όμοιοτητα, άλλα άψυχο έπισημιο-νικός έρευντής και συζητής του παρότος αιώνα. Και έάν ητο αυτή η πνευ-ματική η φιλοσοφία του Ντεντινίε Ηατόκ.

στώντας τήν ποιμαντική δικαιοδοσία τῶν Ἐπισκόπων καὶ Πρεσβυτέρων μὲ σωματειακοὺς προέδρους καὶ διοικητικὰ συμβούλια.

Ὅμως, ὅσο κι ἂν εἶναι κραυγαλέα ἀντιφατικό, τὰ ἴδια τὰ κοσμικά αὐτὰ σωματεῖα ἀρνοῦνται «μετὰ βδελυγμίας» νὰ χαρακτηρίζονται ἐξωεκκλησιαστικά — τὸ θεωροῦν ὕβρι καὶ συκοφαντία. Κι αὐτό, ἐπειδὴ ἡ ἐκκλησιολογία πού ἔχουν ἀνυποψίαστα υἱοθετήσει εἶναι τυπικά προτεσταντική: Ἡ μετοχή στὴν Ἐκκλησία δὲν κρίνεται ἀπὸ τὴν ἐνταξὴ στὸ εὐχαριστιακὸ σῶμα, οὔτε συνδέεται μὲ τὴν ἀναγνώριση τοῦ Ἐπισκόπου ὡς κεφαλῆς τοῦ σώματος «εἰς τύπον καὶ τόπον Χριστοῦ». Ἡ μετοχή στὴν Ἐκκλησία κρίνεται μὲ προϋπόθεση τὴν ἀτομικὴ «πίστη» καὶ τὴν ἀτομικὴ ἠθικὴ, ἡ ἐνότητά τῆς Ἐκκλησίας ταυτίζεται μὲ τὴν ἰδεολογικὴ ὁμοιογένεια. Ἐπιστρατεύουν οἱ ζηλωτικὲς ὀργανώσεις τῆ ρευστῆ ἐκκλησιολογία τῶν προτεσταντῶν περὶ «γενικῆς ἱερωσύνης» τῶν πιστῶν (σὲ διάκριση ἀπὸ τὴν «εἰδικὴ ἱερωσύνη» τοῦ κλήρου), γιὰ νὰ διεκδικήσουν αὐτόνομη ἄσκηση δικαιωμάτων καὶ καθηκόντων ἐκκλησιαστικῆς διακονίας μὲ ὀργανωτικὰ σχήματα ἀνυπότακτα στὴν ποιμαντικὴ λειτουργία τοῦ πατέρα καὶ ἐπισκόπου κάθε τοπικῆς Ἐκκλησίας. Διαστρέφουν βάνουσα χωρὶα τῆς Γραφῆς καὶ τῶν Πατέρων, πού ἀναφέρονται στὸν ἐνεργὸ ρόλο τοῦ λαϊκοῦ στοιχείου μέσα στὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα, γιὰ νὰ ἀποδείξουν ὅτι αὐτὸς ὁ ἐνεργὸς ρόλος δικαιολογεῖ καὶ τὴν ὑποκατάσταση τῶν Ἐπισκόπων καὶ τῶν Πρεσβυτέρων ἀπὸ προέδρους καὶ διοικητικὰ συμβούλια ἀστικῶν σωματείων¹.

Ἐπιστρατεύουν ἀκόμα — μὲ τὴ σχολαστικὴ λογικὴ τῆς καταφυγῆς σὲ «αὐθεντίες» προκειμένου νὰ ἀποστομωθεῖ κάθε ἀντίρρηση

1. Βλ. Π. Ν. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, *Οἱ λαϊκοὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ*, Βασιλεῖον ἱεράτευμα, Ἄθῆναι 1957: τυπικὸ παράδειγμα αὐτῆς τῆς ἐκπροτεσταντισμένης ἐκκλησιολογίας καὶ τῆς βάνουσης διάστροφῆς γραφικῶν καὶ πατερικῶν χωρίων. Ὅπως καὶ Ἄρχμ. Λεωνίδου ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἐκκλησία καὶ θρησκευτικὰ ὀργανώσεις*,

ση — πατριαρχικὲς καὶ συνοδικὲς ἐπευλογίες καὶ συγχαρητήρια γράμματα πού ἔχουν κατὰ καιροὺς ἀπευθυνθεῖ στὰ ἐξωεκκλησιαστικά αὐτὰ σωματεῖα. Γιατὶ εἶναι γεγονός ὅτι μέσα στὸ γενικὸ κλίμα τοῦ ἐκδυτικισμοῦ, τῆς ἐκκλησιολογικῆς ἀφασίας, τῆς θρησκευτικοποιημένης ἰδεολογικῆς καὶ ἠθικιστικῆς ἐκδοχῆς τοῦ εὐαγγελίου τῆς Ἐκκλησίας στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, δὲν ἔλειψαν μεμονωμένοι Ἐπίσκοποι, ἀλλὰ καὶ Σύνοδοι, ἀκόμα καὶ Πατριάρχες πού ἀπένευμαν ἐπαίνους στὶς ἐξωεκκλησιαστικὲς ὀργανώσεις γιὰ τὸ «ιεραποστολικό» τους ἔργο. Ὅπως δὲν ἔλειψαν καὶ Ἐπίσκοποι πού δέχθηκαν ὡς ἱεροκήρυκες ἢ ἐξομολόγους στὶς ἐπισκοπὲς τους μέλη τῶν ἐξωεκκλησιαστικῶν ὀργανώσεων, παραβλέποντας τὸ γεγονός ὅτι ὅλοι αὐτοὶ πειθαρχοῦσαν τὴν πνευματικὴ τους ἐργασία καταρχὴν στὶς ἐντολὲς τῆς ὀργάνωσης καὶ μόνο παρεμπιπτόντως καὶ κατ' ἐπίφασιν στὸν Ἐπίσκοπο.

Αὐτὰ τὰ συμπτώματα θεολογικῆς ἀφασίας καὶ λήθαργου τῆς ἐκκλησιαστικῆς συνείδησης Ἐπισκόπων, Συνόδων καὶ Πατριαρχείων τὰ ἐπιστρατεύουν οἱ ἐξωεκκλησιαστικὲς ὀργανώσεις γιὰ νὰ ἀποδείξουν τὸν ἐκκλησιαστικὸ καὶ ὀρθόδοξο χαρακτήρα τους. Πῶς εἶναι δυνατό νὰ χαρακτηρίζονται ἐξωεκκλησιαστικὲς, ὅταν ἐπίσημες ἐκκλησιαστικὲς ἀρχὲς τίς ἐπαινοῦν, τίς ἀναγνωρίζουν καὶ τίς χρησιμοποιοῦν; Ἀησιμονοῦν βέβαια ὅτι ὀρθόδοξοι Ἐπίσκοποι στὸν 17ο αἰῶνα καλοῦσαν Ἰησοῦτες μισσιονάριους στὶς ἐπισκοπὲς τους ὡς ἱεροκήρυκες καὶ ἐξομολόγους, ἢ ὅτι ἀγιορεῖτες μοναχοὶ τότε ἐκλιπαροῦσαν τὸ Βατικανὸ νὰ ἰδρύσει σχολὴ στὴν ἀθωνικὴ πολιτεία γιὰ τὴ «μόρφωση» τῶν Ὀρθοδόξων. Ἄν τὰ περιστασιακά καὶ περιστασιακά συμπτώματα θεολογικῆς ἀφασίας τῶν ποιμένων ἐπιστρατεύονται ὡς ἐπιχειρήματα ὀρθοδοξίας καὶ ἐκκλησιαστικῆς γνησιότητος, εἶναι μᾶλλον φανερό τί διακινδυνεύεται.

Δὲν ἔλειψαν πάντως καὶ κάποιες ἐκκλησιαστικὲς ἀντιδράσεις στὸ

μιάλη πένα του τον τύπο του θρησκευτικού ανθρώπου που διαμόρφωσε αυτή η σωματείακή ευσεβεία, την ηθικιστική ανομιέπεια, υποκρισία και έπαιση που καλαίεργουσαν στις μέρες του «τά τόσα νεοπαδάματα των ποικιλωνύμων συλλόγων... Αναστάσεις, Αναμορφώσεις, Αναγεννήσεις, Αναζυμώσεις και Αναπαύσεις, αι έπαγγελάμενα την διόρθωσιν — έπειδή πέταζυ δάων τών έπαιγ- γελιακτών, εις δάον τό Πένος, περυσί έζόχως τό έπαγγελία της θρησκείας»;

Ακολουθησαν άργότερα κίποιες έπιμεσα δικτυωμένες έπιφυ- λάξεις του ψώτη Κόντογλου γιά τά θρησκευτικά σωματεία και τίποτε άλλο. Χρειάστηκε να συμπληρωθούν έκαστό περίπου χρονια από την πρώτη έμπέκωσιν των έξωεκκλησιαστικών όργανώσεων, γιά να ψώβει, τό 1962, η πρώτη βαρρακά έπισκοπική φωνή, που κατάγγειλε με άπειρπαστη σαφήνεια και διαυγή εκκλησιαστικά κριτήρια τό άστοροδόχο σύμπρωμα: «Ηταν ό έπισκοπος και ητροπολήτης Κοζάνης Διονύσιος (Ψαριανός) που έγραψε τότε: Μία είναι η άλήθεια, ότι η Εκκλησία είναι σώμα και αι θρησκευτι- και Οργανώσεις είναι ζωατεία, δηλαδή παρραστικολόργανωσιολοι εις τό ζώμα. Και άλλη μία είναι η άλήθεια σχετικά με τάς θρη- σκευτικές Οργανώσεις, ότι δάαι άνεξάρτεως, παρρασυρδέμενα από έναν καρ' άρχην ειλκιρηνή ζήλον, καταλήγον εις πανατοτιολό και μισαλλοδόξίαν έκωντρον αυτής ταύτης της Εκκλησίας... Είς την «Αίθουσαν», εις τάς «Ομάδας» και εις τους «Κυκλούς» έπιπέ- εται η πίστις ότι τίποτε ύγιές δέν ύπαρχει και δέν γίνετα εις την Εκκλησίαν. Έτσι έπιτυγχάμετα μία μετάρτασις του προφήτατος των πιστών δέν φρονών τά της Εκκλησίας, αλλά τά της θρη- σκευτικής Οργανώσεως εις την όποίαν άνήκουν και από την όποί- αν πιστεύουν ότι πρέπει να ξεκινήσουν δια να διορθώσουν τά κακώς κείμενα εις την Εκκλησίαν... Με δάην αυτήν την όργανωπέ-

θήσεων, δίχως άκόμα σαφή θεολογικά κριτήρια. Δύο φορές (τό 1914 και τό 1923), ύστερα από καταγγελλές κληρικών, η έξωεκ- κλησιαστική όργάνωσις της «Ζωής» όδηγήθηκε στην Ιερά Σύνοδο να κριθεί γιά κακοδόξία; Όμως και τις δυο φορές άθωώθηκε, αφού η Σύνοδος έξανταύσε τό ένδεχόμενο κακοδόξιας στην παρραβίαση στοιχειώδών δογματικών διατυπώσεων (κυρίως τρια- βολογικών και χριστολογικών), ένω οι έξωεκκλησιαστικές όργα- νώσεις ήταν πάντοτε σχολαστικά προσεκτικές σε τέτοια θέματα: Τό δόγμα δέν τις ένδιέφερε, παρρα μόνο όταν προσφερόταν γιά την έξαγωγή ηθικιστικών διδαγμάτων, και στις περιπτώσεις αυτές τό χρησιμοποιούσαν όπως η άκαδημαϊκή θεολογία της εποχής τό άνταναμείβανόταν και τό διατύπωνε. Τα υποείδη και πρωταρχικά αντίταμείβανόταν στο δόγμα και που της εκκλησιαστικής έπιτερίας που έκφραζόνται στο δόγμα και που οι όργανώσεις κατάφωρα διέστρεφαν, δέν ήταν δυνατός συνεδη- τά ύστε στο έπισκοπικό σώμα, ύστε και στην «έπιστημη» θεολογία της εποχής.

Τι ηρέξαν και άντιδράσεις γνήσιου εκκλησιαστικού προφήτατος, έλάχιστες όμως, μεμονωμένες και άπροσπαματικές. Πρώτος ό Παρραβιαμάντης, στα διηγήματα του «Ο Διάχος», Η μακρρακιστι- να, «Ο άειπάδωντος, και στο άδρο του Το μακρρακείον έπιστόδιον εν ζικιδώ κατάγγειλε άπειρπαστα τό πρώτο έξωεκκλησιαστικό μακρρακίη, τον προεστραυτικό χαρρακτηρα των έκει λαϊκών συγκεν- τρώσεων, κηρυμάτων και προσευχών. Ζωυράφιας με την άπαρά-

2. ΒΑ. Σεραφείμ Πανακκτα, Εύαθριος Ματόπουλος (Βιογραφία), Αθήνα (Εκδόσεις «Ζωή») 1948, σελ. 68. — Έλισας Βασ, Γιορταση, «Κοινωνιολογι- κή θεώρησις των θρησκευτικών Αβαφιστηών», στρο τόμο: Θέματα Κοινωνιο- λογίας της «Ορθόδοξιας, Θεσσαλονίκη (Εκδ. Πουράρα) 1975, σελ. 169 κ.έ. Στή σελ. 179 διαβάζουμε τις καταγγελίες του άντιμετρώμε η «Ζωή» ένώντιον της Σύνοδου: α) ότι είναι μία όμας άπειρτικής τάσεως έπιτεκνωουσα όχησις, β) ότι εντελεί καινοτομίας εις τό ηυστήριον της θείας Εύχαριστίας, γ) ότι καταρπει τό

νην δραστηριότητα δέν παρέχεται έκκλησιαστική άγωγή είς τόν λαόν... Είvai ένέργειαι ποιμαντικώς άνευθινοι και έκκλησιαστικώς άντικανονικαί... Είς τά λεγόμενα κατηχητικά σχολεία, είς τās χριστιανικάς φοιτητικάς ένώσεις, είς τās χριστιανικάς ένώσεις έπιστημόνων, είς τά οίκοτροφεία και τās κατασκηνώσεις διδάσκονται δραστηρίως πολλά, τά περισσότερα όμως έξω από τό πνεύμα, τήν παράδοσιν, τήν λατρείαν και τήν πείραν τής Έκκλησίας, πού είναι πείρα άγιων, πείρα ύπακοής και στερήσεως⁴.

Τέσσερα χρόνια άργότερα (1966) δημοσιεύεται ή πρώτη έμπεριστατωμένη θεολογική μελέτη του φαινομένου τών έξωεκκλησιαστικών οργανώσεων. Σύντομη, σε μορφή άρθρου και γραμμένη από μή θεολόγο, τόν πολιτικό μηχανικό 'Απόστολο 'Αλεξανδρίδη⁵, ή μελέτη έχει στέρεα έκκλησιολογική βάση και προσφέρει κριτήρια μιās πραγματικά έκκλησιαστικής θεολογικής θεώρησης τών οργανώσεων. 'Ακολούθησαν άργότερα διδακτορικές διατριβές και ειδικές συστηματικές μελέτες για τό 'ίδιο θέμα⁶, αλλά τό πρώτο εκείνο άρθρο του 'Απ. 'Αλεξανδρίδη παραμένει ή άφετηρία μιās νηφάλιας θεολογικής διασάφησης τών όρίων πού διαστέλλουν τό έκκλησιαστικό σώμα από τά θρησκευτικά σωματεία.

*

Θά μπορούσε νά σημειώσει κανείς τρεις βασικές αίτιες για τίς όποιες οι έξωεκκλησιαστικές οργανώσεις βρήκαν πρόσφορο έδαφος στον έλληνικό χώρο:

4. Βλ. «Οικοδομή», εβδομαδιαίον γραπτόν κήρυγμα τής 'Ιερās Μητροπόλεως Σερβίων και Κοζάνης, έτος Δ' (1962), φύλ. 34 και 37.

5. 'Απ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΔΗ, 'Ένα φαινόμενο τής νεοελληνικής θρησκευτικής ζωής: οί χριστιανικές οργανώσεις, στο περιοδικό «Σύνορον», τεύχος 39 (φθινόπωρο 1966), σελ. 193-204.

6. Βλ. τή σχετική βιβλιογραφία στην παραπάνω μελέτη του Βασ. ΓΙΟΥΓΑΤΗ.

Πρώτη αίτια πρέπει μάλλον νά θεωρηθεί ή τραγική άνεπάρκεια και παρακμή του κλήρου, ιδιαίτερα του έπισκοπικού λειτουργήματος, στη μετεπαναστατική 'Ελλάδα. Οι δυνατότητες έκκλησιαστικής θεολογικής εκπαίδευσης ήταν ύποτυπώδεις ή άνύπαρκτες, ή παραδοσιακή εύσέβεια καιρια διαβρωμένη από τό έργο τών δυτικών μισσιοναρίων και τήν επίδεικτική έκκοσμίκευση τής πολιτείας και τής διάνοησης. 'Η μεθοδευμένη από τόν Φαρμακίδη και τούς Βαυαρούς ύποτέλεια τής 'Εκκλησίας στο κράτος είχε άποστηρήσει τόν κλήρο όχι μόνο από τόν έθνικό και κοινωνικό ρόλο πού άσκούσε στα τετρακόσια χρόνια τής σκλαβιάς, αλλά τόν είχε έπιπλέον άπογυμνώσει από κάθε κύρος. Οι έπίσκοποι ήταν άπλοι κρατικοί υπάλληλοι, ταπεινωμένοι από τήν αύθαιρεσία τής πολιτικής έξουσίας, άμήχανοι και άβοήθητοι στο νά επανεύρουν τήν ούσιαστική έκκλησιαστική τους άποστολή. Οι πολιτικοί παρενέβαιναν άσύστολα στην εκλογή τών έπισκόπων, με άποτέλεσμα νά έμφανίζονται άπροκάλυπτα συμπτώματα «σιμωνίας», δηλαδή εξαγοράς τών έπισκοπικών θρόνων με καταβολή γενναίων ποσών από τούς ύποψήφιους έπισκόπους σε ύπουργούς και κυβερνητικά στελέχη⁷. Μέσα σε τέτοιες συνθήκες ή εκτίμηση του λαού για τόν κλήρο συνεχώς μειωνόταν, ενώ μεγάλωνε ο αριθμός τών ανθρώπων πού ζητούσαν «γνησιότερες» και «πνευματικότερες» μορφές θρησκευτικότητας από αυτές πού συντηρούσε ή «έπίσημη» Έκκλησία. 'Έτσι ή εμφάνιση τών έξωεκκλησιαστικών οργανώσεων άνταποκρίθηκε στην ώριμανση καθαρά θρησκευτικών άπαιτήσεων και αναγκών του λαϊκού σώματος.

Δεύτερη αίτια πρέπει μάλλον νά θεωρηθεί τό γεγονός ότι τά έξωεκκλησιαστικά σωματεία άπομιμήθηκαν συστηματικά τή μεθοδικότητα τής όργάνωσης και τής δράσης τών εμπειρων στην «ιεραποστολή» δυτικών μισσιοναρίων. 'Ο θαυμασμός τών έξωεκκλησιαστικών για τούς μισσιονάριους είναι άπερίφραστα όμολο-

γνήθους, συνάγεται όμως και από την πιστή αντίγραφη μεθόδων, σχηματίζων και πρακτικής. Από την άλλη μεριά ο λαός ήταν άκαρδος και έβλεπε να έβρυσμασμάξεται από την άφρονα όργανωμένη και άκαρδη λαοκρατία. Από την άλλη μεριά ηθικά άνευρη ήταν η ζωή, που έδινε άπρόθυμη ποτεπαίδριση στην ηθικά άνευρη λαοκρατία. Συμπέρασμα δημιουργώντας έπιφανή αντίθεση με τα σκατάλα και την άμύχηλη άπραξία του όρθόδοξου κλήρου. Εύφραστα λαοί που οι έξωκοινωνιαστικές όργανώσεις ποτεπαίρισηκαν την έντυπιακή έξωτερική στιγνότητα του πάντοτε λογικιστικού γκά τους. Έλληνες ευρωπαϊκού μοντέλου, ένω ταυτόχρονα διατηρούσαν την τυπική ταυτότητα του «όρθόδοξου» άναλλάκσονας από συνειδησιακά προβλήματα τους όσπου τους.

8. « Εκπληροειται τις και θαυμάζει δια την τόσην άνταπρήνην και αυτου-
 οίαν των ημών των ταγμάτων και την ηέχει θανάτου ύνακον των προς τας
 έντοκας της διακίσεως του τάγματος των ... Εκτελούν άνευ άντιρροίας
 πάσαν διαταγήν του τάγματος. — « Η άντική Εκκλησία έχει τάγματα καθό-
 ουγκροτημένα, οια τά των Ίησούτων και των Φραγκισκανών. Ο σκοπός των
 βεβαίως εινε έρός και έχουν ηένη με παροισιδήν άνταπρήνην και ύνακον. —
 « Παράδειγμα εινε οι καθολικοί ιερείς διαφόρων ταγμάτων, οι όποιοι εινε άπορι-
 ωμένοι εις τό τάγμα των ... Έρχεται εις Αθήνας από τό τάγμα ένας πνευματικός
 και έσοπολογεί. Άπορον φέυει αυτός και όσως, ούδεις κλονισμός έπέρχεται εις
 τους πιστούς. Διότι γωρρίζουν ότι, άντι του άναβάντος, θα έλθη άλλος εκ του
 αυτού τάγματος. — « Η άντική Εκκλησία στρατολογεί άνδρας και γυναικας
 δια τά τάγματα της και έχει από αυτούς να διακόσων πάντα δεσπών αυγλυ-
 κών. — « Η άνόδοτος μας έτελείσεται εις τάγμα μοναχικών και έπιπέως
 πάντες, και ίδια οι κληρικοί, πρέπει να κανονίζουν την συμπεριφορά των ως ηένη
 τάγματος. Είς τά τάγματα της άνόδοτος εινε ταμάρια μοναχίηνα, κατά
 τον λακόν χαρακτήρισμόν. Άν άνήκουν εις έαυτούς, ούτε εις τους Χριστιανούς,
 άλλ' εις τό τάγμα των, έξ ου έξαρτώνται άνούδτως και ως εκπροσωποί του
 όποιου έργάζονται: Πακτικά άντελέωσων άνόδοτος Θεολόγων Η ΖΟΗ,
 έτος 1936, σελ. 555-556 και 567. έτος 1934, σελ. 430 και 458. έτος 1935, σελ.
 510-511. (Τα Πακτικά έχουν συνωθει από τόσους μικρούς σήματα —

τα της όργανωσης και της όρασης των άντικών, χωρίς να υιοθετή-
 σει και τη νοο-τροπία που όδηγει σε αυτή τη μεθοδικότητα, τη
 θεολογία και διαχή που διαπορφώνει τη νοο-τροπία. Δύσκολο
 έπιπέως να αποφαθεί κανείς, άν ο ριζικός έκδυτικισμός των
 έξωκοινωνιαστικών όργανώσεων (που θα τον άνταλίσου με παρκακ-
 τω) είχε την άφετηρία του στη συνειδητή και από πρόθεση οίκε-
 μωη της όυτικής άλλοτριώσης του εκκλησιαστικού ευαγγέλιου, ή
 άν ξεκίνησε από ηδονή την προσαρμογή στη μεθοδικότητα της όργα-
 νωσης και της όρασης των πιστοναστών. Η άνω ειναι γεγονός
 ότι τόσο η νοο-τροπία της μεθοδικότητας όσο και ο στόχος της: ή
 άκρη και ητερπή άποτέλεσματικότητα, που υποθέτουν ηία θεο-
 λογία και διδαχή πρακτικής «άπρόσπευση» και «εκκλησιαστικής»
 των άληθειών της πίστης, που την συναντάμε σε όαες τις πειρι-
 στικές παραφουδες του ποτεπατισμού και του καθολικισμού.
 Την συναντάμε έξισου και στις έξωκοινωνιαστικές
 όργανώσεις — τα βασικά γωρρίζματα ειναι ίδια: Παράδειξης
 ήθικολογία, σχήματα ηανηχιαστικών και νομικιστικών άπλοουσεύ-
 σεων, άντικειμενικα ητερπήδες έξιολόγησις και έντονες συναισθη-
 ματικές φορτίσεις, ηε κατάληξη πάντοτε την ένθουσιαστική συν-
 θηματαλογία. Ηπειτό να προσθέσει κανείς ότι ηία τέτοια «έκκακ-
 κευμένη» θεολογία και διαχή που υπονοείται και καθάιρεται ειναι
 έξαιρετικά χαμηλό διανοητικό και πολιτιστικό επίπεδο, ειναι
 όσως ο άποτέλεσματικότερος έπος για να κατακτήσει ηία ίδιο-

λογία τις ηαές.
 Τριη αιλία της παλαιας άνταπρήνης των έξωκοινωνιαστικών
 όργανώσεων στον έξωκοινωνικό γεγονός της άστικοποίησης στην
 ένυόρο κοινωνιακή γεγονός της άστικοποίησης στην Ελλάδα συν-
 των άποτικών πηθουσιών. Η άστικοποίηση στην Ελλάδα συν-
 τελέστηκε με ρυθμούς ταχύτατους, δίχως κοινωνικα και πολιόδο-

τρων, ιδιαίτερα μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, να πάρει τη μορφή έκρηξης. Μεγάλες μάζες πληθυσμού βρέθηκαν αφηνίδια έξω από κάθε πλαίσιο ανθρώπινης κοινότητας, χαμένοι μέσα στην άνωμυλία της απρόσωπης συγκατοίκησης, δίχως την κοινωνική ένταξη και την προσωπική ταυτότητα που τους εξασφάλιζε το οικείο περιβάλλον του χωριού, της γειτονιάς και της ολιγάριθμης ένορίας.

Η «έπισημη» Εκκλησία δέν μπόρεσε να αντίληφθει τις συνέπειες του γεγονότος και άφησε να ξεφύγει από κάθε έλεγχο ή αριθμητική ανάπτυξη της ένοριακής εκκλησιαστικής κοινότητας. Στα μεγάλα άστικά κέντρα κάθε ένορία έφτασε να αριθμεί δεκάδες χιλιάδες ανθρώπων. Ο εκκλησιασμός έπαψε να άπνηχει την άσθηση μετοχής σε εύχαρística κοινότητα, αφού οι άνθρωποι μέσα στον ναό ήταν τόσο άγνωστοι και τόσο μόνοι όσο και στο ποδοσφαιρικό γήπεδο ή στον κινηματογράφο.

Αυτή την άπώλεια της ανθρώπινης κοινότητας και της ένορίας ήρθαν να άναπληρώσουν, σε κάποιο ποσοστό, οι έξωεκκλησιαστικές όργανώσεις. Με τη δημιουργία «Κύκλων Μελέτης Άγιος Γραφής» (κατά το προτεσταντικό πρότυπο των Bibelkreise) σε κάθε συνοικία, με τα Κατηχητικά Σχολεία και τις Όργανώσεις Γονέων των μαθητών των Κατηχητικών Σχολείων, με τα σωματεία χριστιανών φοιτητών, έπιστημόνων, εκπαιδευτικών, εργατών, πρόσφεραν, πριν από κάθε τι άλλο, μιá δυνατότητα κοινωνικής ένταξης σε μεγάλο αριθμό ανθρώπων ξεριζωμένων από κάθε ομάδα και κοινότητα. Η τυπικά πιετιστική άστική εύπρέπεια που κυριαρχούσε στους κύκλους των έξωεκκλησιαστικών (ή τεχνητή εύγένεια συμπεριφοράς, ή σεμνή και σοβαρή άμφιση, ή προσφώνηση όλων ως ακυρίων) με άψογο πληθυντικό στις διαπροσωπικές σχέσεις) δημιουργούσε στους έντασσόμενους την άσθηση της κοινωνικής άναγνώρισης, την άσθηση ότι έπιτέλους κάπου άνήκουν κοινωνικά, ότι ή συμμετοχή τους στην όργάνωση είναι κοινωνικός

στερο κοινωνικό επίπεδο. Η έξευρωπαϊσμένη θρησκευτικότητα συμπλήρωνε αυτή την κολακευτική άσθηση της άστικοποίησης, καθώς συνοδευόταν από τη συγκρατημένη, αλλά άπροκάλυπτη περιφρόνηση της λαϊκής εύσέβειας και των συνακόλουθων παραδοσιακών μορφών κοινωνικού βλου.

*

Η πρώτη έξωεκκλησιαστική όργάνωση στην Ελλάδα ίδρύεται τον Σεπτέμβριο του 1876 από τον Άπόστολο Μακράκη. Έχει το όνομα «Σχολή του Λόγου». Η Σχολή όργανώνει μαθήματα για παιδιά, με παιδαγωγικό σύστημα διαμορφωμένο από τον Μακράκη, και κάθε βράδυ λειτουργεί ως τόπος θρησκευτικών συγάξεων με φιλοσοφικές διαλέξεις και κηρύγματα.

Ο Άπόστολος Μακράκης (1831-1905) υπήρξε σίγουρα μιá ξεχωριστή φυσιογνωμία στην έποχή του. «Ίσως ή μεγαλύτερα εις το είδος της μορφή του 19ου αιώνος, γνώστης της διδασκαλίας των Πατέρων της Εκκλησίας, των αρχαίων έλλήνων φιλοσόφων και έν πολλοίς της δυτικής σκέψης»¹⁰ — «ίσχυρη προσωπικότητα, προικισμένος με πολλά χαρίσματα και με βαθειά πίστη... ήταν ένα φαινόμενο: ακούραστος μελετητής των πατέρων της Εκκλησίας, γνώστης της έλληνικής φιλοσοφίας και ως ένα σημείο της εύρωπαϊκής, κατόρθωσε να νιώσει σε καταπληχτικό βάθος όρισμένες πλευρές της χριστιανικής άλήθειας»¹¹.

Ο Μακράκης γεννήθηκε στη Σίφνο και σπούδασε στην Κωνσταντινούπολη. Έκει διδάξε σε λύκειο φιλοσοφικά και θεολογικά μαθήματα και συνέγραψε τα πρώτα φιλοσοφικο-θεολογικά του έργα. Το 1862 πήγε στο Παρίσι και έμεινε δύο χρόνια ως ιδιωτικός παιδαγωγός, σπουδάζοντας ταυτόχρονα τη νεώτερη εύρωπαϊ-

κη φιλοσοφία από τον Καρτέσιο ως και τον Έγλιο. Έγραψε τότε και τρία φιλοσοφικά συγγράμματα στα γαλλικά (ἐκδόθηκαν από τρία και στα ελληνικά) απολογητικής υπεράσπισης του χριστιανισμού, όπου άσκει οξύτατη κριτική στη νεώτερη ευρωπαϊκή φιλοσοφία και ιδιαίτερα στον καρτεσιανισμό¹². Έπεσσεψε για δύο χρόνια στην Κωνσταντινούπολη και το 1866 έφθασε στην Αθήνα. Άρχισε υπαίθρια βραδινά κηρύγματα στην πλατεία Ομονοίας προερχόμενος με ελάλα πάλιν με την έκτακτη ηχοπική του δεινότητα και την πρωτοτυπία των λόγων του. Έπαιθέθηκε με σφοδρότητα στη πασωνική σταδ και φυλακίστηκε δυο φορές σε αυτή την πρώτη φάση των δραστηριοτήτων του, με πρόσχημα την προσβολή του προσώπου του βασιλέως.

Σύντομα συγκεντρώθηκε γύρω του μια δυναμική ομάδα κληρικών και λαϊκών με άρδην απόδοση στο πρόσωπό του. Αντίθετα με τους οι άρχιμανδρίτες Εύσεβιος Μαρθόπουλος, μετέπειτα ιδρυτής της οργάνωσης «Ζωή», και ο θεός του Εύσεβίου, Ιερόθεος Μητρόπουλος, μετέπειτα μητροπολίτης Πατρών. Με την ομάδα των συνεργατών του ο Μακράκης εξέδωσε το θρησκευτικό φυλλάδιο 1875 ζήτησε ένα άπλοκάντο σκάνδαλο αιμάτων: τρεις κληρικοί είχαν έκλεισε σε ερισκοπικούς θρόνους καταβάλλοντας γενναία ποσά σε δυο υπηρετούς της κυβερνήσεως. Ο Μακράκης και οι συνεργάτες του άρχισαν με άφθορα και ομιλίες να κωμικοποιούν το γεγονός και να άπαιτούν την τιμωρία των υπευθύνων. Προκάληθηκε τέτοια κατακραυγή της κοινής γνώμης, ώστε η Βουλή άναγκάστηκε να παραπέμψει το θέμα στη δικαιοσύνη. Οι δυο υπηρετοί καταδικάστηκαν σε φυλάκιση και οι ερισκοποι κηρύχθηκαν έκπτωτοι. Η Σύνοδος όμως άρνήθηκε να προχωρήσει σε άποσηματισμό και άφορισμό των αιτωνιακών επισκόπων, γεγονός που ματαίωσε τον άφορισμό.

12. Βλ. Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ, Νεοελληνική φιλοσοφία II, «Εκδοτική Παιδείας».

όδηγησε τους Μακρακιστές να πάψουν να λειτουργούν στη γαρπεία των μητροπολίτην Αθηνών και να εξαπαθούν έναντι της Συνόδου βιαστικάτην έπιθεση χρησιμοποιώντας όξύτατους χαρακτηρισμούς.

Ο άσλος έπαινε διαστάσεις και τεχνικά κωβέρνηση και Σύνοδος άντέδρασαν επίσης με βιαστικότητα: Το 1878 η κυβερνήση έκλεισε τη «Ζωή» του Άδου» και φυλάκισε άναπολόγητο τον Μακράκη, ενώ η Σύνοδος καταδίκασε έφτά μακρακιστές κληρικούς σε έξορία και περιορισμό σε μόνες. Το 1883 οι έφτά άντοι κληρικοί υπέβαλαν στη Σύνοδο δήλωση με την οποία άποκήρυσσαν τις κωκοδόξίες και την έμμενη του Μακράκη στη γήζη με την εκκλησιαστική ίεραρχία, αφού είχε προηγηθεί επίτελους και συνοδική καταδίκη των αιτωνιακών επισκόπων. Οι κληρικοί που υπέγραψαν τη δήλωση άνακλήθηκαν από την έξορία και το 1884 άποκαταστάθηκαν με καινούργια συνοδική άπόφαση.

Ο Μακράκης συνεχίζει τους άγώνες του με καινούργιους συνεργάτες και σαφή πιά προσανατολισμό προς την πολιτική. Ίδρυσσε δυο θρησκευτικούς σάλλόγους: «Ίωάννης ο Βαπτιστής» (1877) και «Ίωάννης ο Θεολόγος» (1884), όπως και δυο πολιτικούς: «Μέγας Κωνσταντίνος» (1879) και «Παάτων» (1901). Πολιτικός του στόχος είναι η άνακτηση της Κωνσταντινούπολης και η άνασυσταση της Αυτοκρατορίας. Κατέρχεται τέσσερις φορές στις έκλογές ως υποψήφιος βουλευτής, αλλά δεν εκλέγεται. Οι φυλακισείς του είναι άλλεπελάγητες, καθώς οι συνεργάτες του με την πολιτική έξουσία όζύνονται συνεχώς.

Προβάβλινει ώς ποσο να συγγράψει έπιτηεία όδοκλήρης της Καινής Διαθήκης, με ιδιαίτερη έμφαση στην έπιτηεία της Άποκάλυψης, καθώς και έπιτηεία των Ψαλμών, αλλά και πολλά άκόμα πολυετικά κηρύματα και άπολογητικά κείμενα. Όπως από το 1879 άρχίζει να έπιφανίζει κάποια συμπτάματα παράνοιας, που με το

λιωμένες σέ χρησμούς τοῦ « Ἀγαθαγγέλου» καί σέ δικές του ἐρμηνείες τῆς Ἀποκάλυψης. Ἐβλεπε τόν Ἑλληνισμό ὡς νέον Ἰσραήλ καί τόν ἑαυτό του ὡς ἐκλεκτόν τοῦ Θεοῦ προφήτη προορισμένον νά ὀδηγήσει τό ἔθνος του στήν κοσμοκρατορική του ἀποστολή καί τελικά στήν ἀποκατάσταση τῆς θείας ἐπί γῆς Βασιλείας. Πρόβλεπε σεισμούς καί ἔκτακτα σημεῖα πού θά δικαίωναν τά πολιτικά του παραληρήματα καί τόν δικό του ἡγετικό ρόλο.

Ἔτσι, ὁ ἐξαιρετικά προικισμένος αὐτός ἄνθρωπος ἔσβησε μέσα στήν τραγική του παράκρουση. Ἡ Σύνοδος τόν εἶχε κάποια στιγμή ἀφορίσει, προφανῶς μέ τή σκοπιμότητα τῆς φημισμένης του, ἐπικαλούμενης κωμικά θεολογικά ἐπιχειρήματα (τίς ἀπόψεις του γιά τό «τρισύνθετον» τοῦ ἀνθρώπου). Δέχθηκε ὁμως νά τόν κηδεύσει σύμφωνα μέ τήν ἐκκλησιαστική τάξη. Οἱ θρησκευτικοί του σύλλογοι ἐπιβίωσαν καί ἐπιβιώνουν ὡς σήμερα, συντηρούμενοι ἀπό ἐλάχιστους φανατισμένους μέ τή διδασκαλία του ἀφελεῖς.

*

Ἡ ἐξωεκκλησιαστική ὀργάνωση πού γνώρισε τήν πιό ἐντυπωσιακή ἀνάπτυξη στήν Ἑλλάδα, ἦταν ἡ «Ἀδελφότης Θεολόγων ἡ ΖΩΗ». Ξεκίνησε τό 1907 μέ τή συσπειρωση σέ σωματεῖο μιᾶς μικρῆς ομάδας κληρικῶν καί λαϊκῶν θεολόγων, καί μέσα σέ σαράντα περίπου χρόνια ἐξελιχθηκε σέ εὐρύτατο θρησκευτικό «κίνημα» μέ ἀπρόσμενες κοινωνικές διαστάσεις, ἄρτια δικτυωμένο σέ ἐπιμέρους σωματεῖα μέ αὐστηρή μεθόδευση κεντρικοῦ ἐλέγχου, ἐκπληκτικούς ἀριθμούς στρατευμένων μελῶν καί ὀλοκληρωτικές δομές πειθαρχησῆς τους. Ἀνέπτυξε πρωτοφανείς στήν Ἑλλάδα μηχανισμούς «ἐραποστολικῆς» προπαγάνδας, ἐπηρεάσε ἀποφασιστικά τόν ἐκκλησιαστικό, ἀλλά καί τόν πολιτικό καί κοινωνικό βίον, ἀποτέλεσε τελικά τό ὑπόδειγμα κάθε μεταγενέστερης ἐξωεκκλησιαστικῆς ὀργάνωσης.

Ἡ «Ζωή» ἔβγαλε ἀπό τήν ἀπόστολή της...

Ἰδρυτής τῆς ἦταν ὁ συνεργάτης τοῦ Μακράκη στά χρόνια ἀκμῆς τῆς Σχολῆς, ἀρχιμανδρίτης Εὐσέβιος Ματθόπουλος (1849-1929). Μέ τήν ἐμπειρία τῆς σωματειακῆς δραστηριότητος τῶν Μακρακιστῶν, ἐξορισμένος γιά τά «σιμωνιακά», τελικά αὐτονομήθηκε στήν ἐξωεκκλησιαστική δραστηριότητα ἀποφεύγοντας μέ σύνεση τά λάθη καί τίς ὑπερβολές τοῦ Μακράκη.

Οἱ πνευματικές καταβολές τοῦ Εὐσέβιου Ματθόπουλου μᾶλλον τόν προσανατόλιζαν πρὸς τή ζηλωτική σταδιοδρομία. Γεννήθηκε στό χωριό Τρεσταινὰ τῆς Γορτυνίας καί σέ ἡλικία μόλις δεκατεσσάρων ἐτῶν ἔγινε ὑποτακτικός τοῦ ἱερομόναχου Ἰγνατίου Λαμπρόπουλου στή μονή τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου. Ἡ μορφή τοῦ Ἰγνατίου Λαμπρόπουλου (1814-1869) εἶναι συνδεδεμένη μέ τίς πρῶτες ἀπόπειρες ζηλωτικῶν συσπειρώσεων στήν Ἑλλάδα τοῦ 19ου αἰώνα. Στενός συνεργάτης τοῦ Κοσμᾶ Φλαμιάτου, εἶχε φυλακιστεῖ μαζί του ὅταν ξέσπασαν τά ὑπαπουλακικά, καί σέ ὅλη τή διάρκεια τῆς ὀθωνικῆς περιόδου βρισκόταν ὑπὸ περιορισμό στό Μέγα Σπήλαιο. Ἀργότερα ἀνέπτυξε δράση ὡς περιοδεύων ἱεροκήρυκας καί ἀπέκτησε φήμη στόν λαό ὡς ἐξομολόγος. Εἶχε ἐνθουσιαστεῖ μέ τήν κηρυκτική δραστηριότητα καί τά συγγράμματα τοῦ Μακράκη, ἐπιδίωξε νά σχετισθεῖ μαζί του, τόν φιλοξένησε στό Μέγα Σπήλαιο.

Ὁ Εὐσέβιος Ματθόπουλος ἔμεινε στή μονή ὡς τήν ἐκδημία τοῦ Ἰγνατίου, δηλαδή συνολικά ὀχτώ χρόνια. Δεκαεπτὰ ἐτῶν ἔγινε μοναχός καί εἰκοσιενός ἐτῶν χειροτονήθηκε διάκονος. Δυό χρόνια μετά τή χειροτονία του ἐγκαταστάθηκε στήν Ἀθήνα, τέλειωσε τό Βαρβάκειο γυμνάσιο καί γράφτηκε στή Φιλοσοφική Σχολή, τήν ὅποια ὁμως δέν τέλειωσε.

Στήν Ἀθήνα συνδέθηκε ἀμέσως μέ τόν Μακράκη καί ἀφοσιώθηκε στίς δραστηριότητες τῆς «Σχολῆς τοῦ Λόγου». Τό 1876 χειροτονήθηκε πρεσβύτερος καί παράλληλα μέ τή διδασκαλία του στή Σχολή ὁρίστηκε καί ἐξομολόγος στό μικρό μονάσιον τοῦ καί

μὲν τὰ διδάγματα τῆς Χριστιανικῆς ζωῆς, ἃ παρέχουν δὲ αὐτὰ

παράδειγμα τῆς τοιαύτης ζωῆς¹¹.

Τὸ 1911 ἡ ἀδεύφωτη ἀρχίζει νὰ ἐκδίδει, σὲ μορφὴ μικρῆς

ἐφημερίδας, τὸ περιοδικὸ τῆς μετὸν τὸν Ζωή. Ἀπὸ τὸ περιεχό-

μενο τοῦ ἐντυπου συνάγεται ὁ χαρακτήρας τοῦ κηρυκτικοῦ ἔργου

τῆς ἀδεύφωτης: Ἀφῆρη καὶ βία τοῦ κηρύττουτος εἶναι ἡ

Ἁγία Γραφή, ὅπως ἡ Χρῆσις τῆς Γραφῆς γίνεται κατὰ τὰ πρότυπα

ποῦ εἶχαν εἰσαγάγει καὶ στὴν Ἑλλάδα οἱ προτεστάντες μισοὶνδ-

φιοι, πρότυπα τοῦ προτεστάντικου κινήματος: ἡ Γραφή χρησιμο-

ποιεῖται γιὰ τὴν ἐξαγωγή διδαγμάτων βεβαίως τοῦ χαρακτήρα

καὶ τῆς συμπιεφωφῆς, τὸ κήρυγμα ἀποβλέπει ἀποκαλειστικά στὴν

ἠθικοποίησιν τῶν ἀτόμων. Ἡ ἠθικὴ εἶναι ἀυτοσκοπὸς — τὰ

δύγματα, ἡ ἄκρη, τὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας ἐνδιαφερόντων

μὲν σὲ ποσοστὸ ποῦ ὑπηρετοῦν τὴν πρακτικὴν ἀπομικτῶν ἀφῆτων.

Ὁ προσδιορισμὸς τῶν ἀφῆτων, ὅπως καὶ τῶν ἀφῆτων, γίνεται

μετὸ νομικῆς κωδικοποιήσεως καὶ μετρητῆς ἀντικειμενικότητάς.

Τὸ 1915 ὁ Εὐσέβιος Μαρθόπουλος ἐκδίδει τὸ περιοδικὸ βιβλίον

ποῦ συνῆλθε καὶ ποῦ εἶναι τὸν τίτλον: Ὁ προσορισμὸς τοῦ ἀνθρώ-

που. Τὸ βιβλίον ἀναδειχθῆκε σὲ Βίβλον τοῦ θρησκευτικοῦ κινήματος

τῆς «Ζωῆς» πραγματοποιώντας ἐπανειλημμένους ἐκδόσεις μετ

ἐκπληκτικῶν γιὰ τὴν Ἑλλάδα ἀριθμῶν ἀντιτύπων¹². Πρόκειται

γιὰ ἐκλαϊκευμένον ἔργον ἐπιβλῆσι κατὰ τὴν ἠθικὴν, ποῦ θέλει νὰ

εἶναι ὁδηγὸς πρακτικῆς εὐσεβείας, ἀλλὰ ποῦ εἶναι ἐλάχιον ἡ καθό-

λου σχέση μετὸν ὁδοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιπέρας καὶ παραδόσῃ.

Μάταια θὰ ἀναζητήσῃ ὁ ἀναγνώστης σὲ τις ἀλίδες τοῦ ἔργου καὶ

κἀποιοὺν μακρὸν ἀπόχον ἐκκλησιαστικοῦ φωτισμοῦ τῶν ἀτόμων

τῆς εὐσεβείας, κἀποια λαμβάνουσα ἔργα ἐπιγνώσῃ τοῦ εὐαγγελι-

κοῦ λεγόμενου τῆς σωτηρίας. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μαρτυρία καὶ

11. Δραφεῖν Πανακκῆτα, Εὐσέβιος Μαρθόπουλος, σελ. 67.

σαν τὰ «σημειωτικὰ», ἡ ἔφοια τοῦ σὲ τὴν ἰσχυρὰ τῆς Παλαιοκαστρί-

τας σὲ τὴν Κέρκυρα καὶ ἡ πῆξῃ τοῦ μετὸν Μαρτῆ, Μετὰ τὴν πῆξῃ

ἀποσιώθηκε σὲ κήρυγμα καὶ σὲ τὴν ἐξομολόγησιν, καὶ γιὰ εἰκοσι-

δύο χρόνια (1884-1906) περιερχόταν ἐπαρχιακῆς κυρίως πύλας,

Δὲν δέχθηκε ἐκκλησιαστικὸν διορισμὸν ἐφημέριον ἡ ἱεροκήρυκα καὶ

τὴ συντήρησιν τοῦ εἶχαν ἀναλάβει συγγενεῖς τοῦ. Ἔτσι διατηροῦσε

ἀτομικὴν ἀυτονομίαν ὡς πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν, εἶχε

ὅπως τὴν τυπικὴν ἔγκρισιν τῆς Συνόδου γιὰ τὴς κηρυκτικῆς περιο-

δέσεως τοῦ.

Τὸ 1907 ὁ Εὐσέβιος Μαρθόπουλος ἀυκένησε γύρω τοῦ μα-

ταικρῆ ὁμάδα νεαρῶν θεολόγων καὶ φοιτητῶν τῆς Θεολογίας, ἀλλὰ

καὶ νεῶν ἀπὸ ἀλλὰ ἐπαγγελλήματα, ποῦ τοὺς εἶχε ἐπιστημάσει σὲ

περιοδεύει τοῦ γιὰ τὴν ἠθικὴν τοὺς εὐσεβείας. Ἰδρῶσε μετὸν αὐτοὺς

μία κοινοβιακὴ «Ἀδεύφωτη», τὴ «Ζωή», ποῦ κατοχυρώθηκε ὡς

ἀστικὸν σωματεῖον ἀπὸ καθὲ ἐνδεχόμενον ποιητικῆς παρέμβασῆς

τῶν Ἐπισκόπων σὲ ἐσωτερικὰ τῆς. Τὸ πρὸ διακεκμημένον ἀεὶ-

χος τῆς ὁμάδας ἦταν ὁ Παναγιώτης Τριμιπέλας. Συντομία ἐξωρι-

σε γιὰ τὴν ἱεροκήρυκτικὴν τοῦ δραστηριότητα ὁ νεαρὸς ἀρχιμανδρι-

της Διονύσιος Φαραζουλάς καὶ λίγο ἀργότερα ἡ προικισμένη προ-

σωμικότητα τοῦ ἐπιτοῦς κληρικῶν Δραφεῖν Πανακκῆτα.

Ὁ κοινοβιακὸς χαρακτήρας τῆς ἀδεύφωτης ἀπαιτοῦσε ἀπὸ τὰ

μέλη τῆς τὴς τρεῖς ἰσονομικῆς ἀρετῆς (παρβένια, ἀκρητισμὸν καὶ

ὑπακοή), ἀλλὰ ὄχι στὴν προοπτικὴ τῶν ἐπιδιωκῶν τοῦ μοναχικοῦ

βίου. Ἀποκαλειστικὸς ἔδω ἀτόχος ἦταν ἡ ἀπερίσπαστη ἀφοσίωσιν

σὲ «ἱεραποστολικά» ἔργα τῆς ἀδεύφωτης (κατὰ τὸ πρότυπον

τῶν δούλων «Ταγματῶν»). Τὸ κοινοβίον φιλοδοξοῦσε νὰ λει-

τουρεῖ κατὰρχῶν ὡς ἀρχὴ ἱεροκήρυκτων (κατὰ τὸ ἐγγύτατον πρό-

τυπον τῆς «Ζωῆς»): «διὰ ζωῆς κοινοβιακῆς καὶ εἰδι-

κῆς ἀκμήσεως... τὰ μέλη θὰ ἔπρεπε νὰ ἱερωθῶν Χριστιανικῶς,

διὰ νὰ φροντιστοῦν καὶ διὰ τὴν ἱερωσῶν τοῦ λαοῦ, νὰ μεταδίδων

έλπιδα μετασκευάζεται από τον Ματθόπουλο σε έναν στεγανά έγκοσμιοκρατικό ήθικισμό, απόλυτα άτομοκεντρικό, αντικειμενικά δικαιωμένον στην προοπτική του συμφέροντος.

Με όση θετική προδιάθεση κι αν προσεγγίσει κανείς αυτό το βιβλίο, είναι αδύνατο να έπισημάνει ίχνη της ορθόδοξης μοναστικής καταγωγής του συγγραφέα. Οι θεολογικές του προϋποθέσεις αναπαράγουν έναν στυγνό πιετισμό των χειρότερων στιγμών του προτεσταντισμού, μιá άκρατα καλβινική έκδοχή του εκκλησιαστικού εὐαγγελίου. Το εὐαγγέλιο μεταποιείται σε ολοκληρωτική ιδεολογία πειθάρχησης της άτομικης συμπεριφορᾶς.

Οι έννοιες της «πειθαρχίας», της «υπόχρέωσης», της «όφειλής», θεμελιώνουν μιá καθαρά νομικιστική κωδική καθηκοντολογία. Η εὐσέβεια συγκροτείται από καθήκοντα — «Τὰ πρὸς τὸν Θεὸν καθήκοντα» — «Τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα» — «Οἰκογενειακά καθήκοντα» — «Εἰδικά καθήκοντα» — «Τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καθήκοντα». Στόχος και δικαίωση αὐτῆς τῆς καθηκοντολογίας είναι, ὡμὰ και ἀπερίφραστα, τὸ άτομικὸ ἐγωκεντρικὸ συμφέρον. «Συμφέρον μέγα ἔχομεν ἵνα ἀποκτήσωμεν τὴν ἀρετὴν τῆς πίστεως»¹⁶ — «Ὁφελῶνται ἐξάπαντος ὅσοι πράττωσι συμφώνως πρὸς τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου»¹⁷ — «Ἀγαπῶν ὁ Χριστιανὸς τὸν Θεόν, ἑαυτὸν ἀγαπᾷ» — «Ὁ Χριστιανὸς ἀγαπῶν τοὺς ἄλλους, ἑαυτὸν ἀγαπᾷ περισσότερον»¹⁸ — «Πόσον βλέπτει ἑαυτὸν ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν Θεὸν και τὸν πλησίον»¹⁹.

Παράλληλα ὡστόσο με τὴν ὠφελιμοθηρική καθηκοντολογία, τὸ βιβλίο ἐπιμένει και στὴ δικαίωση «διὰ μόνης τῆς πίστεως» διασώζοντας ἀκέρατη τὴν προτεσταντικὴ λογικὴ (sola fide): «Ἡ πίστις ὀνομάζεται δικαιοῦσα, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἀπαλλάσσει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ πασῶν τῶν ἁμαρτιῶν του και παρίσταται δίκαιος ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ δυνάμει τῆς πίστεως ταύτης και οὐχὶ ἕνεκα

ιδίῶν αὐτοῦ ἔργων»²⁰. Μόνη ἡ πίστη ἀρκεῖ, πουθενὰ δὲν ἐμφανίζεται ἡ ἀνάγκη μετοχῆς στὸ σῶμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας, ὅλα κρίνονται στὰ στεγανά ὄρια τῆς ἀτομικότητας. Οὔτε τὰ «καλὰ ἔργα» προσθέτουν τίποτε στὴν «ἐκ μόνης τῆς πίστεως» δικαίωση, χρειάζονται ὅμως γιὰ νὰ μὴν «ἐκπέσει» ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴ δικαίωση, ἀφοῦ «ἐάν μετὰ τὴν δικαίωσίν του δὲν τηρῆ τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ και τὰς ἐντολάς του, ἐκπίπτει τῆς δικαιοῦσεως»²¹.

Αὐτὸς ὁ φόβος τῆς ἀτομικῆς ἐκπτώσης, ἡ καλβινικὴ ἀπειλὴ τῆς ἐνοχῆς, διατρέχει τὸ βιβλίο σε κάθε σελίδα του. Ἡ ἐνοχὴ εἶναι ἀπειλή, εἶναι ὅμως και «καθῆκον» τοῦ ἀνθρώπου: «πρέπει οὗτος νὰ ἔχη συναίσθησιν τῆς βαρείας ἐνοχῆς του ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ διὰ τὰς ἁμαρτίας του»²². Ἡ ἴδια ἡ ἁμαρτία εἶναι νομικὸ γεγονός: «ἀσέβεια και ἀπειθεια και περιφρόνησις πρὸς τὸν ὕψιστον και ἀπειρον Θεὸν οὗτινος τὸν νόμον ἀθετεῖ και παραβαίνει ὁ ἁμαρτάνων»²³. Και ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ ἁμαρτία συνιστᾷ παράβαση νόμου, γι' αὐτὸ και «ὁ Χριστὸς ἀπέθανεν ἐπάνω εἰς τὸ σταυρὸν ἐν μέσῳ ὀδυνῶν και φρικτῶν βασάνων, ἵνα ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ τιμωρηθῆ ἡ ἁμαρτία τοῦ κόσμου και ἱκανοποιηθῆ ἡ προσβληθεῖσα θεία δικαιοσύνη τουτέστιν ἵνα ἱκανοποιηθῆ ὁ θεῖος νόμος, τὸν ὁποῖον ἠθέτησεν ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς παραβάσεώς του»²⁴.

Ἡ θεότητα τοῦ Χριστοῦ ἐνδιαφέρει τὸν Εὐσέβιο Ματθόπουλο μόνο ὡς ὑπερφυσικὸ μέγεθος ἀξίας τοῦ «ἀλύτρου» ποῦ προσφέρθηκε γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῆς θείας δικαιοσύνης. Τὸν ἐνδιαφέρει ὅμως και ἐπειδὴ προσδίδει κύρος στὸ ἀνθρώπινο ἠθικὸ ὑπόδειγμα τοῦ Χριστοῦ «και ἐπομένως πάντα ὅσα λέγει ὁ Χριστὸς εἶναι λόγοι οὐχὶ ἀπλοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' εἶναι λόγοι Θεοανθρώπου»²⁵. Γι' αὐτὸ και ὀφείλει «νὰ ἔχη ὁ ἄνθρωπος τελείαν πειθαρχίαν και ὑπακοὴν εἰς πάντας ἀνεξαιρέτως τοὺς λόγους τοῦ Χριστοῦ»²⁶.

Αὐτὴ ἡ πειθαρχία και ὑπακοή, μαζί με τὴ μίμηση τοῦ ἠθικοῦ

υποδείγματα του ανθρώπου Χριστού, όρλιον και έξαντλόν τον προορισμόν του ανθρώπου: «Ό επί γης προορισμός του ανθρώπου είναι να όμοιωθή κατά τόν δυνατόν προς τόν τέλειον ήθικόν χαρακτήρα του Χριστού, προς την άρετήν του Χριστού»²⁷... Πρόκειται περί όμοιώσεως του ανθρώπου προς τόν Χριστόν ως άνθρωπον ζήσαντα και πολιτευθέντα εν τώ κόσμω τουττω²⁸.

Διερωτάται κανείς, ποιός είναι οί πύξες, ή άρχή και οί πηγές αυτής της καταφωρης διαστροφής του ευαγγελίου της Εκκλησίας από τόν Ευαγγέλιο Μαρθόπουλου. Από ποια κανάλια πέρασε ό πρόσταυτικός πιστισμός για να φτάσει στον μεγαλοσημάλωτην Ιερομόναχο και να τόν μεταμορφώσει σε τυπικό καθολικό της Ιουδαίας — ετόιον που άποκαλύπτεται στις σελίδες του «Προορισμού του ανθρώπου». Από ποιον διαχρήσε και από ποιός μελέτες άναγασε ό Μαρθόπουλος τη «θεολογία» του.

Η πιο εύλογαφήν ύπόθεση θα ήταν να συνδέσει κανείς τις άρετρες αυτής της «θεολογίας» με τη «Ζωλή του Αγίου» του Μακάκη. Πρέπει ώστόσο να άναγασε παραλλαγή ό Μαρθόπουλος και άνευθείας από προεστραυτικές πηγές. Τό γεγονός ότι ή άδελφοτέρα της «Ζωής», από τα πρώτα της κιόλας βήματα, χρησιμοποίησε και έξέδωσε σε βιβλία άφθονο «λεπασοσταυτικό» ύλικό από αυτό που πρωτόπεσαν οί προεστραυτες μισοσυνάριοι στην 'Ελλάδα, μάς οδηγεί να διαβάσουμε μια στενή σχέση και έξάρτηση του Ευαγγέλιου Μαρθόπουλου από αυτόν τόν έξυγώνη παράγοντα. Πάντως τό θέμα μένει άνοιχτό στην έρευνα.

Τόν Δεκέμβριο του 1927, δύο δηλαδή χρόνια πριν από την έκδηλεια του, ό Ευαγγέλιος Μαρθόπουλος όρισε διάδοχό του, «προσταυμένο» της άδελφοτέρας «Ζωής», τόν άρχιεπισκόπον Ζεραφείμ Παπακώστα. Με τόν νέο αυτόν «προσταυμένο» ή «Ζωή» θα γλώριζε τέτοια έκρηκτική άνάπτυξη, που όλοινα ξεπερνούσε κάθε προσδοκία

Ο Ζεραφείμ Παπακώστας (1892-1954) είχε γεννηθεί στο

Χωριό Φουρνά της Εβρυτανίας, ζπούδασε στη Θεολογική Ζωλή της Αθήνας και ή γοργία της σκέψης του Άνδρόβιτσου τόν έκανε ένθερμο μελέτητή τών έργων του. Τό 1920 έργάσθηκε στα γραφεία του περιόδικου Ζωή, έκτιμήθηκε άμέσως από τόν Ευαγγέλιο Μαρθόπουλο και τόν ζήτηθηκε να ένταχθεί στην άδελφοτέρα. Την ίδια χρονία είχε άποβίσει ό άρχιεπισκόπος Διονύσιος Φαραζούδης, καιύχρητα και έλπίδα της άδελφοτέρας, και από πρόσωμο του Ζεραφείμ ή μικρή τότε ζήλωτική όμάδα είδε τη δυνατότητα άναπαύσεως του κενού. Άλιους μήνες άργότερα ό Παπακώστας χείρονοειτο διάκονος. Τό 1923 ό τότε άρχιεπισκόπος Άθηνών Χρυσοστόμος Παπαδόπουλος τόν διορίξε Ιεροκήρυκα του μητροπολιτικού ναού της πρωτεύουσας, θέση στην όποια και παρέμεινε είκοσι άνεπτε δόκλωνα χρόνια.

Παραλλαγή με τις εύθύνες του «προσταυμένου» και τόν Ιεροκήρυκα της μητροπόλεως, ό Ζεραφείμ Παπακώστας έιφάνισε και πολυσέλιδο συγγραμικό έργο: Τρεις τόμους έπιτηνευτικούς κεχίτες των της Κωνίης Διαθήκης ('Η επί τού όρουσ όμιαία του Κυρίου, Αί παραβολάι του Κυρίου, Τα θαύματα του Κυρίου), μια βιογραφία τού Ευαγγέλιου Μαρθόπουλου, μια μελέτη για Τό ζήτημα της τεκνογονίας και ένα μικρό βιβλίο, τη Μετάνοια, που είχε τη μεγαλύτερη μάλλον κυκλοφορία από κάθε άλλη έκδοση της «Ζωής» (ώς τό 1959 είχε πωλήσει 200.000 άντιτύπων²⁹).

Τά βιβλία τού Ζεραφείμ Παπακώστα άναπαράγουν πιστά τις θεολογικές προυποθέσεις του Προορισμού του ανθρώπου: τόν υλικό ήθικισμό, τόν άστοχοκεντρισμό τού «πνευματικού» σμηφέροτος, την έπιμονή στο πάλημα ένοχη-έξαγορά-δικαίωση. Θα μπορούσαν και αυτά να έχουν γραφεί από έναν μισοσυνάριο τού προεστραυτικού πιστισμού, όπως και τό πόνημα τού Μαρθόπουλου. Είδικά στο βιβλίο του Τό ζήτημα της τεκνογονίας, ό Παπα-

κώστας προχώρησε σε πιστή σχεδόν αντιγραφή αγγλικανικών και ρωμαιοκαθολικών πρωτοτύπων, εμφανίζοντας την πρόσληψη σαν τὸ ἀπόσταγμα τῆς γνήσιας ὀρθόδοξης θεώρησης τοῦ προβλήματος³⁰.

Στὰ πρῶτα εἴκοσι χρόνια ζωῆς τῆς ἀδελφότητας, ὅσο παρέμενε «προϊστάμενος» ὁ Εὐσέβιος Ματθόπουλος, τὸ «ιεραποστολικό» της ἔργο περιοριζόταν στὴν κηρυκτικὴ δραστηριότητα τῶν «ἀδελφῶν»: Κήρυγμα στὴ λατρεία καὶ ἀπογευματινὲς ὁμιλίες, ἐξομολόγηση, ἔκδοση καὶ διάδοση τοῦ περιοδικοῦ *Ζωῆ*, ἔκδοση καὶ διάδοση βιβλίων, κυρίως μεταφράσεων ἀπὸ προτεσταντικὰ πρωτότυπα.

Ἡ πρώτη διεύρυνση τῆς ἱεραποστολικῆς δραστηριότητας γίνεται τὸν χειμῶνα τοῦ 1926-27 μὲ τὴν ἰδρυση τῶν ἑπτὰ πρώτων «Κατηχητικῶν Σχολείων» γιὰ παιδιὰ. Γιὰ τὴν ὀργάνωσή τους ἡ «Ζωῆ» ἀντέγραψε ἀκριβῶς τὴν ἀρθρωση καὶ τὰ προγράμματα τῶν προτεσταντικῶν «Κυριακῶν σχολείων» (Sunday Schools) τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας³¹. Καθιερώθηκε ἑνεατῆς κύκλος κατηχητικῆς παιδείας σὲ τρεῖς βαθμίδες (κατώτερο, μέσο, ἀνώτερο κατηχητικό), χωριστὰ σχολεῖα ἀγοριῶν, χωριστὰ κοριτσιῶν, καὶ χωριστὰ τῶν ἀεργαζόμενων παιδιῶν. Στὶς δυὸ πρώτες βαθμίδες τὸ μάθημα βασιζόταν σὲ μιὰν ἀφήγηση ἀπὸ τὴ Βίβλο καὶ κάποιες ἐρωτήσεις πρὸς τοὺς μαθητὲς, ποὺ ὀδηγοῦσαν στὴν ἐξαγωγή ἐνὸς ἠθικοῦ «διδάγματος». Στὴν ἀνώτερη βαθμίδα προσφέρονταν κυρίως ἐπιχειρήματα ἀπολογητικῆς ὑπεράσπισης τῆς πίστης. Ἀπου-

30. Ἡ μελέτη τοῦ Ἀλέξανδρου ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Τὸ πρόβλημα τῆς τεκνογονίας καὶ ἡ ἐγκύκλιος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (1937)*, Ἀθῆναι 1977, ἀποκάλυψε τὴν ἐξαπάτηση τῶν ὀρθόδοξων συνειδήσεων ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Σεραφεῖμ Παπακώστα, ἐξαπάτηση ποὺ κατόρθωσε νὰ περιβληθεῖ καὶ Θεσμικὸ κύρος μὲ τὴν ἐγκύκλιο τῆς Ἱεραρχίας τῶν ἑλλαδικῶν Ἐπισκόπων, τὸν Οκτώβριο τοῦ 1937, ἡ ὁποία ἀναπαράγει κατὰ γράμμα τίς δάνειες ἀπὸ τοὺς ἑτεροδόξους θέσεις τοῦ Παπακώστα.

σίαζε κάθε ἀναφορά στὸ δόγμα, στὴ λατρεία, στοὺς ἐκκλησιαστικούς θεσμούς. Τὸ μάθημα διανθιζόταν μὲ ἄσματα θρησκευτικά, τὰ περισσότερα ἀπὸ τὸ προτεσταντικὸ *Βιβλίο Προσευχῶν* (*Gebetsbuch*). Στὸ τέλος τοῦ μαθήματος μοιραζόταν στοὺς μαθητὲς μιὰ «εἰκονίτσα», ζωγραφικὴ ἀποτύπωση τῆς βιβλικῆς διήγησης ποὺ εἶχε προηγηθεῖ, τυπωμένη στὰ τυπογραφεῖα τοῦ Βατικανοῦ.

Ἰσπερ ἀπὸ δέκα χρόνια, τὸ 1936, ἡ «Ζωῆ» εἶχε ἀναπτύξει τριακόσια (300) Κατηχητικὰ Σχολεῖα, μὲ 35.000 μαθητὲς, καὶ ἔπαιρνε τὸ πρῶτο βραβεῖο τοῦ παγκόσμιου προτεσταντικοῦ συνεδρίου Κυριακῶν Σχολείων στὸ Ὄσλο. Τὸ 1959 τὰ Κατηχητικὰ Σχολεῖα τῆς «Ζωῆς» ἦταν 2.216, μὲ 147.740 μαθητὲς, καὶ 139 σχολεῖα μὲ 7.747 μαθητὲς ἐπιπλέον στὴν Κύπρο³².

Μὲ «προϊστάμενο» τῆς ἀδελφότητας τὸν Σεραφεῖμ Παπακώστα, τὰ Κατηχητικὰ Σχολεῖα ἀποτέλεσαν τὴ βάση γιὰ τὴ δικτυωτὴ ἐξάπλωση τοῦ «ιεραποστολικοῦ» ἔργου τῆς «Ζωῆς»: Σὲ κάθε σχολεῖο δημιουργήθηκε «ἐφορεία» γονέων «εὐσεβῶν», ποὺ παρακολουθοῦσε τίς ἀπουσίες τῶν παιδιῶν, τὰ ἐπισκεπτόταν στὸ σπίτι τους, προπαγάνδιζε ἀπὸ σπίτι σὲ σπίτι τὸ ἔργο τῶν κατηχητικῶν προσελκύοντας καινούργιους μαθητὲς, ἐπεδίωκε νὰ ἐγγράφει τοὺς γονεῖς συνδρομητὲς στὸ φύλλο τῆς *Ζωῆς* καὶ στρατολογοῦσε μέλη γιὰ τοὺς διάφορους τομεῖς τοῦ κινήματος³³.

Τὸ 1935 οἱ ἐφορεῖες τῶν Κατηχητικῶν συγκροτήθηκαν σὲ ἐνιαῖο σωματεῖο μὲ τὸ ὄνομα *Πανελληνίος Ἐνωσις Γονέων «Ἡ Χρι-*

32. MACZEWSKI, ὁ.π., σελ. 24.

33. «Ἡ ἐφορεία ἐγύριζεν ὅλην τὴν ἐνορίαν διὰ νὰ συστήσῃ εἰς τοὺς γονεῖς τὸ Κατηχητικὸν Σχολεῖον. Τὰ ἀποτελέσματα ἦσαν πολὺ καλὰ ... ἠξήθη πολὺ ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν. Τὸ δεύτερον ἔτος σκοπὸς ἐτέθη ἡ ἐπαφὴ μὲ τὰς οἰκογενεῖας τῶν παιδιῶν ... Προσπαθοῦν αἱ ἐφορεῖαι νὰ ἐπιδράσῃ εἰς τὸ οἰκογενειακὸν περιβάλλον, ὥστε νὰ γίνῃ χριστιανικὸν ... Σκοπὸς τῶν ἀκόμη εἶναι νὰ ἀνακαλύψουν γονεῖς εὐσεβεῖς καὶ ζηλωτὰς, οἱ ὁποῖοι θὰ ἐχρησιμεύουν διὰ τὸ ἔργον τῶν

στρατική 'Αγωγή' (Γ.Ε.Χ.Α.). Το σωματείο άρχισε προοδευτικά να ίδρύει, σε κάθε συνοικία των άστικών κέντρων και σε κάθε επαρχιακή πόλη, έντεσφυκτρία («άεσχεα») για τους μαθητές των Κατηχητικών και αθουσες διαλέξεων για τους γορευς. Με τον όβοδ και την αυταπόρνηση χιλιάδων γορών οικοδομήθηκαν σε όλη την 'Ελλάδα πάθος κτιριακά συγκροτήματα τέτοιων «άεσχω» και αθουσών, με έντιμύλον γραφεία για τις διάφορες δραστηριότητες της «κίνησης» και χώρους για την έξωεκκλησιαστική έξομολόγηση των μέλων. Το 1959 η Γ.Ε.Χ.Α. άριθμούσε 9.000 μέλη, περίπου 80.000 σνεργάτες, και διέθετε πια κόσμοσι- αία κτιριακή περιουσία.

Κυρίως όμως η Γ.Ε.Χ.Α. έγινε το κανάλι για τη δικτύωση και διάδοση των «Φιλικών Κυκλών», που ήταν η «όργανωση βάρης» του κινήματος, της «Ζωής». Διαβιβμίζονταν σε «Κυκλούς μελέ- της του φύλλου της Ζωής» και σε «Κυκλούς μελέτης της Άλιας Γραφής». Τους συγκροτούσαν κατά κανόνα γορευς, χωριστά οι άνδρες, χωριστά οι γυναίκες, που μαζεύονταν σε ίδιωτικά σπιτικά κάθε έβδομάδα, σε ένα είδος κατηχητικού για ένηλικούς. Στην πρώτη βαθμίδα διάβάζαν κάποιο άρθρο από το φύλλο της «Ζωής», στη δεύτερη κάποιο άποσπασμα από την Άλια Γραφή, συζητού- σαν το νόημα του και κατέληγαν σε ένα ήθικολογικό συμπέρα- σμα. Τραγουδούσαν και έκει κάποια προτεστάντικά άσματα και τέλειωναν με μακρά αυτοσχέδια προσευχή. Ο «κυκλάρχης» έπαιρ- νε γραπτές όδηγίες από την άδελάφωτηα για την ένταλογή του άναλωσματος και για την πορεία που έπρεπε να άκολουθήσει η συζήτηση. Στην μελέτες λειτούργουσε κάθε έβδομάδα και «προνοστήριον» για τη σωστή προετοιμασία των «κυκλάρχων».

Κατέλοχην οι «Φιλικοί Κυκλοι» έδωσαν χαρακτήρα μαζικού κινήματος στο «ιεραποστολικό» έργο της «Ζωής». Στα χρώνια της άκμης, όχι άπλάως σε κάθε ένορπια, άλλα σχεδόν σε κάθε οικοδομικό τεράλιω λειτούργουσε και Φιλικός Κυκλος. Οι άνοστοι που

δών. Και κάθε όρισμένα χρώνια όλοι άυτοί έξορπούσαν από πόρτα σε πόρτα, με έκπληκτική όργάνωση ώστε να «χτενίζου» συνοικίες και πόλεις, προκειμένου να έγγραφίσουν καινούργιους συνδρομητές στο φύλλο της Ζωής. Με άποτέλεσμα το έβδομάδαίο άυτό φύλλο να διαθέτει το 1959 πάνω από 170.000 συνδρομητές.

Το 1933 η άδελάφωτηα της «Ζωής» ίδρυσε το πρώτο σωμα- τέιο «Χριστιανών φοιτητών», τον «Ακαδημαϊκό Κοινωνικό Σύν- δεσμον», που το 1945 μετανομάστηκε σε «Χριστιανική Φοιτητική Ένωση». Το 1959 άριθμούσε 2.500 μέλη. Τα μέλη όργανώονταν σε πυρήνες «Φιλικών κυκλών», άλλα έντιμύλον παρακοιούδουσαν σε κάθε έβδομάδα και κοινά «προνοστήρια». Είχαν έντυπωσιακή δραστηριότητα μέσα στις Άνώτατες Σχολές, κυρίως με άπολογη- τικές παρεμβάσεις για την ύπεράσπιση της Χριστιανικής πίστης, και άποδελχίτηκαν η μόνη δύναμη άναμέτρησης με το καλά όργα- νωμένο στα Πανεπιστήμια κομμουνιστικό κίνημα³.

Το 1938 ίδρύεται, κατά το πρότυπο της άνδρικής άδελάφωτη- τας, η γυναίκεία «Άδελάφωτης Ένοσέβεια», που άναλαμβάνει τη διευθυντική στέλεχωση των γυναικείων τιμημάτων του κινήματος. Το 1946 της άνατίθεται η έκδοση του δεκαπενθήμερου περιοδικού 'Η Ζωή του Παίδου. Το περιοδικό φάλλει το 1959 τις 130.000 πωλούμενων άντιτύπων.

Το 1938 η «κίνηση» της «Ζωής» άποκτά ένα δυναμικό έντε- λείο νέων έντυπημένων, που ξεκινούν την έκδοση του περιοδικού 'Ακτινες. 'Η όλη του περιοδικού φιλάνδοζει να καθύψει εύρύτερος από την κρησυκτική διάλλα χώρους: «Έπιστήμη-Φιλσοφία-Κοι- νωνικά Σητήματα-Γράμματα-Έχνη». Ψυχή του περιοδικού είναι ο νερός τότε καθόλητης της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου 'Αθηνών. Άλλέξανδρος Τσριντάνης και ο θεολόγος της «Ζωής», άλλα και ποιητής Άλλέξανδρος Γκιλάς (Γ. Βερίτης). Το περιοδι-

κό έχει, σχεδόν αποκλειστικά, απολογητικό της πλίστης χαρακτήρα. Στη μεταπολεμική περίοδο φθάνει τους 40.000 συνδρομητές.

Τό 1946 οι *Ακτίνες* δημοσιεύουν *Δήλωσιν Ἑλλήνων Ἐπιστημόνων, Λογοτεχνῶν καί Καλλιτεχνῶν*, μέ τήν ὁποία καταγγέλλεται ὡς σκόπιμα μεθοδευμένη, ἀλλά πραγματικά ἀνύπαρκτη ἡ ἀντίθεση ἐπιστήμης καί θρησκείας, ἐνώ προβάλλεται «ὁ σεβασμός τῶν χριστιανικῶν ἀξιών» ὡς μόνη λύση ἀδιά τήν πνευματικήν καί ὕλικήν ἀναδημιουργίαν τοῦ ἔθνους». Στή συγκεκριμένη ἐκεῖνη χρονική στιγμή τοῦ ἀρχομένου ἐμφύλιου πολέμου, ἡ *Δήλωσις* λειτουργεῖ στήν κοινή γνώμη ὡς ἔκφραση συσπειρώσεως τῶν ἀντικομμουνιστῶν διανοουμένων. Τήν ὑπογράφουν 220 ἀπό τοὺς πιό γνωστοὺς ἐκπροσώπους τῆς ἑλληνικῆς διανόησης.

Στό μεταξύ, τήν ἴδια χρονιά, ἔχει ἰδρυθεῖ τὸ σωματεῖο «Χριστιανική Ἐνωσις Ἐπιστημόνων» καί ἡ *Δήλωσις* ἐπαναδημοσιεύεται σέ ἕναν τόμο ἀναλυτικῆς παρουσίας τῶν θέσεών της, πού κυκλοφορεῖ μέ τόν τίτλο *Διακήρυξις τῆς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων*. Ὁργανώνεται μιὰ πρωτοφανῆς ἐκστρατεία ὀλόκληρης τῆς «κίνησεως» γιά νά φτάσει τὸ βιβλίον αὐτὸ στὰ χέρια κάθε μορφωμένου Ἑλλήνα. Ἔτσι ἡ Διακήρυξη πετυχαίνει τὸν ἐκπληκτικὸ ἀριθμὸ τῶν 150.000 πωληθέντων ἀντιτύπων.

Τό 1946 ἐπίσης ἰδρύεται ἡ «Χριστιανική Ἐνωσις Ἐργαζομένης Νεολαίας», πού φιλοδοξεῖ νά συσπειρώσει ἐργάτες, τεχνίτες, ἐμποροὑπάλληλους. Ἡ ὀργάνωση ἀκολουθεῖ τὴ γενικότερη τακτική τοῦ ἔργου τῆς «Ζωῆς»: Κύκλοι μελέτης Ἁγίας Γραφῆς, φροντιστήρια στελεχῶν, εἰδικοὶ ἐκκλησιασμοὶ στοὺς ἰδιωτικοὺς ναοὺς τῆς ἀδελφότητος, ἐξομολόγησις στὰ κτίρια τῆς «κίνησεως», ἐκδρομές, θερινές κατασκηνώσεις. Τό 1959 (τελευταία χρονιά πρὶν ἀπὸ τὴ διάσπαση τῆς «Ζωῆς») ἡ Χ.Ε.Ε.Ν. ἀριθμοῦσε 2500 ἐνεργὰ μέλη καί 6000 ἐργαζόμενους πού μετεῖχαν στίς δραστηριότητες τοῦ σωματείου.

Τό 1947 ἡ κίνηση τῆς Ζωῆς ἐπενδύεται καί σὲν ἰδιωτικά

κῶν Λειτουργῶν». Ἐκδίδεται τὸ περιοδικὸ *Ἑλληνοχριστιανική Ἀγωγή*, μέ ὅλη πού ἀναφέρεται στίς ἀρχές τῆς χριστιανικῆς παιδαγωγικῆς, καί φθάνει τοὺς 9500 συνδρομητές. Τὰ ἐκπαιδευτικὰ μέλη τοῦ σωματείου εἶναι 1500. Τό 1957 προστίθεται τὸ σωματεῖο «Ἑλληνική Παιδεία» πού προχωρεῖ στήν ἴδρυση συγκροτήματος ἰδιωτικῶν σχολείων, καί τὸ 1959 συγκροτεῖται μιὰ δεύτερη γυναικεῖα ἀδελφότητα, «Ἡ Ἐλπίς», μέ μέλη γυναῖκες ἐκπαιδευτικούς ἀφιερωμένους στὸ «ιεραποστολικὸν ἔργο τῆς «Ζωῆς».

Τό 1949 μιὰ τρίτη γυναικεῖα ἀδελφότητα συγκεντρώνει σέ κοινοβιακὸ «τάγμα» 500 περίπου ἀδελφές νοσοκόμες τῶν μεγάλων νοσοκομείων τῆς Ἀθήνας. Εἶναι ἡ *Ἀδελφότης «Εὐνίκη»*, πού ἀναδείχεται σύντομα καύχημα τῆς «κίνησεως» καί ἐντυπωσιάζει τὸ ἑλληνικὸ κοινὸ μέ τὴν αὐταπάρνηση καί τὴ θυσιαστικὴ διακονία τῶν μελῶν της στὰ νοσοκομεία. Οἱ ἱεροκήρυκες τῆς «Ζωῆς» στίς ἐπαρχίες συναγωνίζονται, ποῖος θὰ στρατολογήσει περισσότερες νέες κοπέλες σέ αὐτὴ τὴν «ιεραποστολικήν» ἀγάμια τῶν νοσοκομειακῶν ἀδελφῶν, πού ἀποτελοῦν τὴν «κοινωνικὴ προθήκη» τοῦ ἔργου τῆς «Ζωῆς»³⁵.

Στὴ διάρκεια τοῦ ἐμφύλιου πολέμου, οἱ τότε πολιτικὲς ἀρχές, καί κυρίως τὰ ἀνάκτορα πού κατεύθυναν τὴν πολιτικὴ ζωὴ στήν Ἑλλάδα, ἀντιλαμβάνονται ὅτι τὸ τεράστιον ἀναπτυγμένον θρησκευτικὸ κίνημα τῆς «Ζωῆς» ἀποτελεῖ καί τὸ ἰσχυρότερον ἰδεολογικὸ ἀντίβαρον στήν κομμουνιστικὴ ἐπανάσταση. Οἱ κύκλοι τῶν ἀνακτόρων καί προσωπικὰ ὁ βασιλεὺς Παῦλος ἀρχίζουν συνεργασία μέ τὸν Ἀλέξανδρο Τσιριντάνη καί τὸν Σεραφεῖμ Παπακώστα καί ἀναθέτουν στήν «κίνηση» τῆς «Ζωῆς» «τὸ πνευματικὸν μέρος τοῦ ἀντικομμουνιστικοῦ ἀγῶνος»: Δημιουργεῖται ὁ *Σύλλογος «Τὸ Ἑλληνικὸν Φῶς»* πού ὀργανώνει μιὰ τεράστιον ἐκστρατεία ἐθνικοθρησκευτικῆς διαφώτισης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, μέ ὀμιλίες, σεμινάρια στελεχῶν, κύκλους στρατιωτικῶν, ἐπισκέψεις σέ στρατιωτικὰ

νοσοκομεία και «παιδοσυπόλαις», ενώ ταυτόχρονα εκδίδει πάληφρα εντύπων που κυκλοφορούν σε κάθε γωνιά της Ελλάδας³⁶.

Στην περίοδο αυτή το κίνημα της «Ζωής» φθάνει στο απόγειο της κοινωνικής επιβολής του. Διαβέβει άμεση κρατική υποστήριξη και έναν προπαγανδιστικό μηχανισμό με πρωτοφανή για την Ελλάδα επιβέβαια. Η άδεαφόδτητα έχει στην ιδιοκτησία της το τελείο-τερο στη χώρα τυπογραφικό συγκρότημα, τα βιβλία και τα έντυπα που εκδίδει κυκλοφορούν σε αντίστοιχους άποφείροντας τεράστια οικονομικά κέρδη. Μόνο η έκδοση της Καινής Διαθήκης από τη Ζωή πραγματοποιεί ως το 1959 πωλήσεις 550.000 αντι-τυπων, που είναι ένδεικτικό μέτρο των επιχειρηματικών καθάρων διατάσεων του «ισραποσταλικού» αυτού έργου.

Η αβιλιητική άσηιατη ηηωτική όμεία των Ιεροκηρυκων Ιαθρητων του Εβείβου Μαθόπουλου, είναι τώρα ένα αυστηρά οργανωμένο κοινόβιο, με προδιαγραφές «τάγματα» δικικού τύπου και 175 μέλη επιβελίμενα με κριτήρια άκρικών άπαιτησεων άφοσίωσης και πειθαρχίας. Το οικηια της άδεαφόδτητας, στην όδδ Ιπποκράτους 189 στην Αθήνα, λειτουργεί ως επιτελικό κέντρο, άρι όπου διευθύνεται ένας άψογα οργανωμένος τεράστιος μηχανισμός δραστηριοποίησης εκατονηθών χιλιάδων ανθρώπων, ενώ παράλληλα ό μηχανισμός αυτός έλέγχεται με αυστηρότατο συλ- κεντρικιστικό και με καθαρά δόκηληρωτικές μεθόδους παρακόλυ- θησης της αυτηπεριφοράς και του χαρακτήρα κάθε μέλους. Δέν είναι λειτοπείρεια τό όρι γι' αυτή την παρικογόληση Χρησίο- ποιείται άκόμα και η έξοπολόληση — όπολογημένα οι έξοπολόγοι της «Ζωής» λειτουργούν και ως πάροφοροδοτές για τον ήθικό έλεγχο των μέλων του κινήματος³⁷.

36. Βλ. περιόδους από Καταφυγιο ίδεών, σελ. 85-91.
37. «Πρέπει να γροφίσηεν καθά κάθε ποιετηή η παιδί της όμάδος η έργα-ό- μείων που άνήκει εις την κίνησιν μας. Πρέπει να ζυρημην καθά τό ύμικόν που

Η έκπαληκτική άνάπτυξη του έξωεκκολλησιαστικού κινήματος της «Ζωής» πρέπει να όφείλεται, σε μεγάλο ποσοστό, στην προωπι- κότητα και στις τογήμρες πρωτοβουλίες του Στραφίη Παπακώ- στα. Άλλά η κρισιμη καιτήρη μετασχηματισμού του κηρυκτικού και κατηχητικού έργου της άδεαφόδτητας σε πάλυοχίδες κίνημα με κοινωνικούς πιά στόχους θρησκευτικής και πολιτιστικής άναγέν- νησης της Ελλάδας, πρέπει να έντοπιστεί στη συνάντηση του Παπακώστα με τον Άλλέξανδρο Ταρπινάκη.

Η ενεργεια Παπακώστα - Ταρπινάκη ένωσε στους σκοπούς και στη δράση δυο ήγετικές ομάδες με πάλυ διαφορετική κοινωνι- κή ταυτότητα: Η άδεαφόδτητα της «Ζωής» ήταν ομάδα θεολόγων με έντονη και θαλήμενη τη σφραγίδα της έπαρχιωτικής καταγωγής τους, με όρξόντες περιορισμένους στην καθάιέρεια της ήθικιστι- κής ευείβειας και θηώμενη πιά τάση «γλωσσιομαχίας»³⁸. Το ήπο- φωτικό έπιπέδο των θεολόγων της «Ζωής» ήταν έξαιρετικά χαμηλό, αλλά και σκοπια υποβαθμισμένο³⁹, με έμφανή την άπου-

των άδεαφόδ που έρχονται εις έπικοινωνίαν»: Ηρακτικά..., 1946, σελ. 215. — Είναι κάμπαλα τα περιστατικά μέλων της «κωνήσεως» που όταν έξοπολόγηθη- καν όρισμένα παραπτώματα στον πνευματικό τους, καθήθησαν την άλλη μέρα από τον ύμύλλυνο του σωματίου όπου άνήκαν και τους άνακοινώθηκε η διαγραφή τους.

38. Βλ. Ηρακτικά..., Ζ' (1930), σελ. 239-240: «Τό ζήτημα της γλώσσας είναι δευτερεύον ... Άπό όλον τον πόρο των θεολόγων γλώσσων του Πατρι- στηίου πάλυ έπάχιστον μέρος μες εις χρήςιμον εις τό κήρυμα ... Θεολόγοι με ήόρρωτων θεολογική πάλυ άνώτερον από ήμάς ύμπαχουν άφοκτοι και ό ην την Ελλάδα. Άλλά όέν ελιπορύν ή όέν θέλουν να έργασθούν επί του λαού, άκριβώς όίότι δέν εις θρησκυτικά προωωπιδήτες».

39. Βλ. Ηρακτικά..., ΙΒ' (1935), σελ. 479: «Έχουμεν παραδείγματα άδεαφόδων οι όποιοι άπεχώρησαν διά ζήτηματα γλώσσας. Πρέπει, έίπον, να έπιδιώξωμεν άνωτέρας έπιστημονικήν ήόρρωσιν, να γίνωμεν καθήγητα σπουδασί, να δροάω- μεν, να άκούσθωμεν. Όταν τοιαύται σκέψεις γίνονν δεκται έν τή ψυχή, κυριαρχεί πάλυ η ιδιοπροβία και παρασκευάζεται ό άπολωσιονός από της Άδεαφόδτης».

σια ευρύτερων ενδιαφερόντων, άστικης προσαρμογής και γενικότερης καλλιέργειας.

Αντίθετα, ο καθηγητής Τσιριντάνης πλαισιωνόταν από συνεργάτες με έντυπωσιακούς επιστημονικούς τίτλους, μακρά εμπειρία σπουδών στην Ευρώπη, εκλεπτυσμένη καλλιέργεια και σίγουρη κοινωνική καταξίωση. Το άμεσο «έπιτελείο» του συγκροτούσαν: ο άρχιμανδρίτης, καθηγητής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και πρωθιερέυς των άνακτόρων Ίερόνυμος Κοτσώνης (πού ή δικτατορία των συνταγματαρχών το 1967 τον επέβαλε ως Αρχιεπίσκοπο Αθηνών), ο καθηγητής της Νομικής Γεώργιος Ράμμος, ο ψυχίατρος Άριστος Άσπιώτης, ο οικονομολόγος Θεόδωρος Μερτικόπουλος, επανειλημμένα ύπουργός σε υπηρεσιακές κυβερνήσεις, ο γιατρός και λογοτέχνης Σοφοκλής Χατζηδάκης και άλλα λιγότερο γνωστά, αλλά του ίδιου επιπέδου πρόσωπα.

Με τον συντονισμό και τη συνεργασία τους οι δυο ομάδες άναπλήρωναν άμοιβαία τις έλλειψεις τους: Η «Ζωή» την έλλειψη άστικης προσαρμογής και καταξίωσης, ή ομάδα Τσιριντάνη την έλλειψη λαϊκής βάσης. Άλλά συνέπεσαν καταρχήν άπόλυτα οι δυο ομάδες στο ένθουσιαστικό όραμα μιās θρησκευτικής «μεταρρύθμισης», πού θα λειτουργούσε και στην Έλλάδα με την κοινωνική δυναμική των θρησκευτικών μεταρρυθμίσεων της Ευρώπης: Σάν κίνημα «άναγέννησης» του λαού και του έθνους, σύνδεσης «χριστιανισμού» και «πολιτισμού» (Kulturchristentum)⁴⁰. Ο καθηγητής Τσιριντάνης μιλούσε συχνά για «αλάθη αιώνων του χριστιανισμού» πού «πρέπει να διορθώσουμε», και μόνιμος άξονας άναφοράς του κηρύγματος της «Ζωής» ήταν ή «πρωτοχριστιανική γνησιότητα». Η βασιική επίδιωξη των προτεσταντών μισσιοναρίων, άπό τον 17ο κιόλας αιώνα, για μεταρρύθμιση της όρθόδοξης ελληνικής Έκκλησίας, φάνηκε στις άρχές της δεκαετίας του '50 να έγγιζει στην πραγματοποίησή της μέσα άπό το κίνημα της «Ζωής».

40. Βλ. Α. TSIRINTANIS, *Towards a Christian Civilization*. Έκδόσεις ΑΔανα-

Για μιá δεκαετία περίπου ο Τσιριντάνης ήταν ο spiritus rector του κινήματος της «Ζωής»⁴¹, αυτός πού κατόρθωσε να προσανατολίσει άποφασιστικά τον μεταρρυθμιστικό πιετισμό της «Ζωής» σε κοινωνικούς και πολιτιστικούς στόχους. Το Ιδανικό του «χριστιανικού πολιτισμού» άντικατέστησε τους κατηχητικούς στόχους, ή «θρησκευτική άφύπνιση» εντάχθηκε στην προοπτική της «πολιτιστικής άναγέννησης». Τυπικός εκπρόσωπος της δυτικής «θεωρίας των άξιών» (Wertlehre), ο Τσιριντάνης έβλεπε τη θρησκευτικότητα σαν μιá άπό τις άντικειμενικές «άξίες» πού ύπηρετούν την πολιτιστική σκοπιμότητα — μαζί με τις άξίες του άληθούς, του δικαίου, του ώραλου. Η άξιοκρατική αυτή θεωρία μεταφέρθηκε άπό τον Τσιριντάνη ως ιδεολογική βάση μιās συγκεκριμένης ιστορικής προοπτικής των έξωεκκλησιαστικών όργανώσεων. Έτσι έφανίστηκε στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια το πρόγραμμα και σύνθημα «Για μιá καινούργια Έλλάδα»⁴², προσδοκία και επίδιωξη μιās καινούργιας ελληνικής πραγματικότητας όργανωμένης με τις προϋποθέσεις του «χριστιανικού πολιτισμού».

Ίσως δέν είναι τυχαίο πού το αίτημα της «Καινούργιας Έλλάδος» έμφανίζεται σε χρονική άντιστοιχία με την έξαρση της ιδέας του «χριστιανικού ευρωπαϊκού πολιτισμού» στη Δύση (ως ιδεολογικής συσπείρωσης άπέναντι στο «άθεο κομμουνιστικό μπλόκ») και την πρώτη εκεί εμφάνιση «χριστιανοδημοκρατικών» πολιτικών κομμάτων⁴³. Πάντως και στην Έλλάδα ή συνθηματολογία αυτή ξεκινάει στα χρόνια του έμφύλιου και μέσα άπό το κίνημα της «Ζωής» παίρνει τον χαρακτήρα άπαίτησης για μιá καινούργια κοι-

41. MACZEWSKI, σελ. 82.

42. Βλ. το τεύχος *Για μιá καινούργια Έλλάδα*, έκδοσις Συλλόγου «Το Έλληνικόν Φώς», Αθήναι 1950.

43. Βλ. Karl-Egon LONNE, *Les débuts des partis démocrates-chrétiens en Allemagne, en Italie et en France après 1943 et 1945*, περιοδικό «Concilium», τεύχος

νωμική και πολιτιστική πραγματικότητα, βασισμένη στην κατά-
 φραση των Χριστιανικών «αξιών» — «των πόνων αζών που μένουν
 όφθεις στον κατερείπωμένο πολίτισμό μας» — δηλαδή στο ιδανικό
 μιας μετριοτικής κοινωνίας.

Οι εκατοντάδες χιλιάδων όμαδων της «Ζωής» — ή πιο σημαν-
 τική) τσως δυνατόν ιδεολογικά στρατευμένων Νεοελλήνων στη νεώ-
 τηρη ιστορία — περιέλεσαν άμεσα και άπτη την πραγματικότητα
 του όράματος της «Καινούργιας Ελλάδος»: «Ενα Χριστιανικό
 κόμμα που θα μεταμόρφωσε το όραμα σε γεγονός, ήταν η κρυφή
 προσδοκία και έλπίδα των Ορθοευντικών άνθρώπων του τόπου.
 Διαβάζουμε στα Ηρακτικά της ΚΙ' Συνέλευσης της Αδελότη-
 τος «Ζωή» (1951): «Τά Συνεργαζόμενα Χριστιανικά Σωματεία
 θα είναι μία δύναμις πνευματική πών υπολογισμός. Μία δύναμις
 που θα συμβάλη και εις την έξυλιανση της πολιτικής ζωής της
 χώρας. Δέν πρόκειται να πολεμούν τά Σωματεία. Άλλά ό δια-
 φωτισμός και η πνευματική καλλίεργεία, η οποία γίνεται εις τά
 μέλη των Σωματείων, συντάξει ώστε να έξυλιανηται τό πολιτικόν
 φρόνημα του λαού». Δέν πρέπει να είναι συμπωματικό ότι την
 ίδια έκείνη εποχή ήγεία και μέλη του κινήματος της «Ζωής» τό
 αποκαλούν άποκαλαστικά και μόνο με τον όρο «Εργον Θεού» ή
 άπλως «Τό Εργον», ένω για τον ένημερο μέλητητή είναι πανο-
 μοιότητες και οι όργανωτικές και ιδεολογικές άντιστοιχίες με τη
 διαβόητη ρωμαϊκοκαθολική όργάνωση Opus Dei.⁴⁵
 Τά αρχον ενδελξείς ⁴⁶ ότι άμέσως μετά τον έπιπόλιο τό άνακτο-
 ρα θέλησαν να προωθήσουν τον Τσιριτάνη ένεργά στο πολιτικό
 προσκήνιο, άντέδρασε όμως κατηγορηματικά η «Ζωή». Τό 1951 ό
 Στραφήλι Παπακώτας άχρητέυθηκε από έγκραφάκιο έπείσοδίο

45. Για τη μέλητη των άντιστοιχιών βλ. τό άνοκαλόνητικό και έλαρπετικό
 έμπειροταμένο άρθρο του Peter Hahn, La vocation politique de l'Opus Dei.

και η ενεργασία του Τσιριτάνη με τη «Ζωή» πήνκε σε φάση
 σκληρής δοκιμασίας. Προοδευτικά ό spiritus rector του «Εργου»
 άποτακφυνθήκε από τό κίνημα, έδρασε δική του όργάνωση με
 όργανο τό περιοδικό Ζυήτης, από τις στήλες του όποιου δέν
 έπαψε να εκφράζει άδικονοπα ένα συμπλήμα μικρίας για την
 «ευκαρία που χάθηκε», για την «ήγερτική παρουσία του Χριστιανι-
 σμού που δέν έπείβληη», για τό «άεωφορείο που έφυγε
 άπειρισπερτη».

Η ενεργασία Παπακώτα-Τσιριτάνη και οι απαιτήσεις του
 διερχόμενου πια «Εργου» είχαν θέσει διακριτικά στο περιόριο
 την παλαιά φρουρά των πρώτων ενεργατών του Ευσέβιου Μάρθ-
 πουλου, έθισμένων στα στενά πλαίσια της κηρυκτικής και κατηχη-
 τικής αποκαλαστικά δραστηριότητας της «Ζωής». Η προσωμική-
 τικία αυτών των ανθρώπων, και ιδιαίτερα του Παναγιώτη Τρεμ-
 πέα, άρχισε έγκαιρα να εκφράζεται ως έσωτερική άντιπολίτευση
 προς τον Στραφήλι Παπακώτα μέσα στην άδελφότητα. Με την
 άχρηστευση του Στραφήλι από την άσθενεία, η άντιπολίτευση
 αυτή βρέθηκε άμέσως, για λόγους ήλικιακής ιεραρχίας, στην ήγε-
 σία της άδελφότητας και του «Εργου». Άρχισε ένα ανιστηματικό
 και έντεχνο παραγκωνισμό του Τσιριτάνη και των ενεργατών
 του, έντεινοντάς τον συγκεντρωτικό και άνοκαλήρωτικό χαρακτήρα
 των τηχανισμών έλέχου του κινήματος.

Μετά τον θάνατο του Παπακώτα (1954), οι «έξροντες» που
 βρισκόνταν στην ήγεία, άνέκρυσαν από την άδελφότητα την
 πνευματική του διαθήκη, με την όποια όριζε ως διάδοχο του,
 προτάμενο της «Ζωής», έναν πών νεώτερο, ιδιαίτερα μορφωμέ-
 νο και προικισμένο κληρικό, τον άρχιμανδρίτη Ηλία Μαστρογιαν-
 νόπουλο. Η άπόκρυψη της διαθήκης ήταν ένα πάλαιο ήθικό-
 σκανδαλό μέσα σε αυτό τό κοινόβιο των «άδελφών», όπου οι προ-

διαρρεύσει και ένας οξύτατος διχασμός άρχισε να σπαράζει έσωτερικά την αδελφότητα. Από τή μιιά μεριά ήταν οι «γέροντες» (Π. Τρεμπέλας, Δημ. Παναγιωτόπουλος και Ίωαν. Κολιόπουλος), που γαντζωμένοι πεισματικά στην έξουσία είχαν συσπειρώσει γύρω τους τὰ πιό συντηρητικά μέλη τής «Ζωής». Κι από τήν άλλη, μιιά σκληρή «τσιριντανική» αντιπολίτευση, που είχε έπίσης συσπειρώσει όλους τούς παραγκωνισμένους από τή νέα ήγεςία πιστούς τών «άνοιγμάτων» του Παπακώστα.

Οί προσωπικές φιλοδοξίες, πικρίες και μικρότητες περιβλήθηκαν άμέσως τόν ιδεολογικό μανδύα τής αντιπαράθεσης «συντηρητικῶν» και «προοδευτικῶν», κι έτσι ο διχασμός άρχισε να έρπει, σιωπηλά αλλά ταχύτατα, και στα σωματεία τής κίνησης. Κάθε παράταξη έπιδίωκε έρείσματα δύναμης όπαδῶν και ειδικά οι «τσιριντανικοί» τής αδελφότητας μεθόδευαν έξωθεν παρεμβάσεις στα έσωτερικά του κοινόβιου, άφου τὸ πρόβλημα του προϊσταμένου άφορούσε τὸ σύνολο «Έργου». Τελικά, κάτω από τήν πίεση τής διευρυνόμενης αντιπολίτευσης, οι «γέροντες» υποχώρησαν φαινομενικά και τόν Φεβρουάριο του 1958 πρόσφεραν ως λύση τήν έκλογή προσωρινού προϊσταμένου, του αρχιμανδρίτη Γεώργιου Δημόπουλου, που φανερά ήταν ενεργούμενο τής «συντηρητικῆς» μερίδας.

Φυσικά ο έλιγμός αντί να έκτονώσει, δξυνε τόν διχασμό και όλόκληρο τὸ κίνημα τής «Ζωής» άρχισε να σπαράσσεται από τή φανατισμένη αντιπαράθεση. Τὸ σωματείο τών έπιστημόνων και ή ομάδα Τσιριντάνη αποφάσισαν να επέμβουν δραστικά στα άδύτα του «λεροῦ» ως τότε κοινοβίου: με έπιστολές τους⁴⁷ άπαίτησαν να έμφανισθει και εφαρμοσθει ή άποκρυμμένη διαθήκη του Σεραφείμ Παπακώστα. Μπροστά στην άδιανόγη τὸλμη αυτής τής παρέμβασης, αλλά και στο φάσμα τής διάλυσης του «Έργου», οι «γέρον-

47. Βλ. τὰ κείμενα και τὸ χρονικό του διχασμού τής «Ζωής» στὸ Καταμίνιο

τες» αναγκάστηκαν να παραδώσουν τήν έξουσία και τόν Ίούλιο του 1959 προϊστάμενος τής «Ζωής» αναδείχθηκε ο αρχιμανδρίτης Ήλιος Μαστρογιαννόπουλος.

Παρά τις άπεγνωσμένες προσπάθειες και υποχωρήσεις του νέου προϊσταμένου, ή ρήξη τών δύο παρατάξεων στάθηκε άδύνατο να γεφυρωθει: οι «γέροντες» και όσοι τους άκολουθοῦσαν άρνήθηκαν από τήν πρώτη στιγμή κάθε συνεργασία μαζί του. Άρχισαν άμέσως να οργανώνουν μεθοδικά τήν όριστική τους άπόσχιση, και τόν Άπρίλιο του 1960 ένα σύνολο 60 μελῶν άποχώρησαν από τὸ κοινόβιο τής αδελφότητας. Άνάγγειλαν καινούργιο όργανωτικό σχήμα: τήν ίδρυση *Ήδελφότητος Θεολόγων από Σωτήρη* και *Ένώσεως Συνεργαζομένων Χριστιανικῶν Σωματείων από Μέγας Βασιλείος*. Παρά τήν κραυγαλέα άσυνέπεια, άντέγραφαν πιστά τὸ πρότυπο του τσιριντανικού «Έργου», που τόσο σθεναρά τὸ είχαν αντιπολιτευθει. Δέν διανοήθηκαν να έπιστρέψουν στο αρχικό σχήμα τής κηρυκτικῆς-κατηχητικῆς άποκλειστικά αδελφότητας του Εὐσέβιου Ματθόπουλου.

Έτσι ο αριθμός τών έξωεκκλησιαστικῶν χριστιανικῶν σωματείων (γονέων, έπιστημόνων, φοιτητῶν, εργατῶν, μαθητῶν, εκπαιδευτικῶν, νοσοκόμων και γυναικειῶν αδελφοτήτων) διπλασιάστηκε, και οι δυὸ παράλληλες πιὰ «κινήσεις» έπιδόθηκαν, για μακρὸ διάστημα, σε μανιώδη προσπάθεια προσεταιρισμοῦ όπαδῶν, αλλά και περιουσιῶν —κυρίως κτιριακῶν— του πρὶν ενιαίου «Έργου». Οι δυὸ αδελφότητες προχώρησαν σε μηνύσεις και δικαστικούς άγῶνες, σύρθηκαν ως και στα ποινικά δικαστήρια και διαπληκτίζονταν για τὸ χρήμα. Ή μυθοποιημένη στις συνειδήσεις τών όπαδῶν ήγεςία του πελώριου αυτού ήθικιστικού κινήματος που έπαγγελόταν τήν πουριτανική «αναγέννηση» τής Ελλάδας, έμφάνισε τήν πιό έξευτελιστική ήθική χρεωκοπία. Διασύρθηκε δημόσια, διαπομπεύτηκε από τόν τύπο — τὸ δράμα του «χριστιανικού πολιτισμοῦ» και τής «Καινογένεσης Έλλάδας» —

Όταν στη δεκαετία πιά του '70 ή στροφή προς τα πατερικά κείμενα και την ορθόδοξη Παράδοση άρχισε να έπιφανίζεται στην Ελλάδα ως έπιτακτικό αίτημα και αυτοπόδητη προϋπόθεση της θεολογίας και του κηρύγματος του «Ζωήρος» (μηνιαία-μηνιαία έφημερίδα του κληρικού Καντιώτη) έκανε έναν έτυπω-σιακό στρατηγικό έλιγμό: Έιθετρε πια συνθηματικόλογία φαντα-σικά στρατηγικά έλιγμοί: Έιθετρε της «ορθόδοξιας» και της υπερασπίσεως της «ορθόδοξιας», μαχητικού αντίδοτικισμού και αντί-οικουμηνισμού, σκληρής άπιστησης για τήρηση των «κανό-νων» της Εκκλησίας. Έτσι, οι άνθρωποι που ητέφεραν στην Ελλάδα απόφαση τή Δύση, γυμνά τον ρωμαιοκαθολικό πασιοναλι-σμό και τον καθολικό ηθικισμό, έπιφανίστηκαν ζαφνικά υποστηρι-κτές της «γνήσιας» εκκλησιαστικής Ορθόδοξιας και Παράδοσης. Άλλα ούτε αυτό τό τέχνασμα ητέφεσε να λειτούργησει απόδοτικά —πρά ά τή βαθέτερη σύλληψη που προκάλεσε— και ή «κλήση» του «Ζωήρος» έξκακολούθησε να συρρικνωθεί και να περιβρι-σποείται εκκλησιαστικά και κοινωικά. Άπέμεινε πια όα τά γνω-ρίσματα που συναντάει κανείς σε παλιές προτεσταντικές εκτεές, οι όποιες όσο περισσότερο φθίνουν, τόσο περισσότερο έγκυστώ-νονται φανατικά στην πασαματική αντίρρηση ενός δικού τους έπιμητικά στεγανού μικρόκοσμου.

*

Άν ή «κλήση» του «Ζωήρος» άποτέλεσε σχισματικό αντίγραφο του «Έργου» της «Ζωής», τή διασκευή του πρωτότυπου τή φιλιο-δότησε ή έξκακολυστική όργάνωση του κληρικού Άγλουσι-νου Καντιώτη (γεννήθηκε τό 1907).

Ο Καντιώτης έκλινσε ένταμ ένός στην άδεαφότητα της «Ζωής». Η παρτυρημένη ψυχολογική του ίδιορροπή έλ εν του έπείσεσε να παραμείνει στο κοινόβιο ¹⁸ άπονόμεσε και σταδιοδό-

Μέσα σε έλλάχιστα χρόνια, ή αυτημητική πλειοψηφία των μελών της άδεαφότητας «Ζωή» έγκατέλειψαν τό κοινόβιο άναξη-τώντας γνησιότερες μορφές χριστιανικής στρεψους. Σε αυτή τή μαζική έξοδο συνέβαλε άποφασιστικά και ή προσπαθεία του νέου πορίσταμένου Ήλια Μαστρογιαννόπουλου να καθάιεργήσει ένα κλίμα εκκλησιαστικής και θεολογικής πνευματικότητας πια στην πειραστική αυτή άδεαφότητα. Όπως ή άνακαλυψη της εκκλησια-στικής και θεολογικής γνησιότητας ήταν άδύνατο να συμβιβαστεί με τις παγιωμένες πια δομές της προτεσταντικής ευέβειας και ή συνειδητοποίηση της άντίκσης όδηγούσε στην άκατάπαυστη διαρροή των μελών.

Τό σκληροπυρηνικό «δieuθυνητήριο» της άδεαφότητας άντέδρα-σε βία στη διάλυση. Τό 1965 καθάιεραν τον Μαστρογιαννό-πουλο από πορίσταμένο και προσπαθήσαν να άποκαλείσουν στεγα-νά κάθε παραπέσο εκκλησιαστική-θεολογική «ιδίεβρωση» της άδεαφότητας. Όπως οι έξελίξεις είχαν πια άριστικά κριθεί. Σε τό κοινόβιο άπέμεινε ένας έλαχιστός άριθμός «άδεαφών», καινούργιο μέλος δέν προστέθηκε ποτέ και τά σωματεία της «κλήσης» καθη-λώθηκαν σε πια τυπική άπλάως έπιβίωση.

Άντιθέτα πια τή «Ζωή», ή άδεαφότητα του «Ζωήρος» δέν γλώρι-σε κριση θεολογικής-έκκλησιαστικής «ιδίεβρωσης». Παρέμεινε έπιμητικά άσυνεπής στον πειραστικό χάρμακτηρα της, πια άκαίριες τες δομές όακαληρωτικού έλέγχου, ηθικής άσυνόψευσης και πει-θαρχίας των μελών της. Έτσι ητέφεσε να έξκακολούθησει να λει-τούργει διατηρώντας σε ύποτυπώδη μορφή τις πολύπτυχες «τέρα-ποστολικάς» της όραστηριότητες. Βέβαια, ή κοινωική έπιβέβαια και άπιστη της «κλήσης» του «Ζωήρος» ήταν από την άρχή περιορισμένη σε ένα στενό κύκλο ηνότεροπα όρηκευτικών άνθρώπων και ή προσευτική συρρικνωσή των όρατών της έδιε

μησε ως ιεροκήρυκας έπαρχιακών πόλεων. Στο κήρυμά του ακολουθήσε τὸ ἠθικιστικὸ-πιετιστικὸ ὑπόδειγμα τῆς «Ζωῆς», ἀλλὰ μὲ τὴν προσθήκη ἑνὸς στοιχείου δξύτατης καὶ συχνὰ βίαιης κριτικῆς τῶν «κακῶς κειμένων». Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ «Ζωή» ποὺ ἀποσκοποῦσε στὴ θρησκευτικὴ «ἀναγέννηση» τῶν ἀτόμων προκειμένου νὰ κατορθωθεῖ ἡ ἠθικοποίηση τῆς κοινωνίας, ὁ Καντιώτης ἀπαιτοῦσε αὐτὴ τὴν ἠθικοποίηση μὲ «ἀντικειμενικά» μέτρα. Ἐγίνε πασίγνωστος στὴν Ἑλλάδα, ὅταν ὀργάνωσε διαδηλώσεις φανατισμένων ὀπαδῶν του, μὲ ρόπαλα καὶ σφεντόνες, γιὰ νὰ ἀποτρέψουν τὰ «καλλιστεῖα» (διαγωνισμοὺς γυναικείας ὀμορφιάς), σπάζοντας τζάμια καὶ βιτρίνες τῶν ξενοδοχείων ποὺ φιλοξenoῦσαν τέτοιες «ἠθικὲς παρεκτροπές».

Ἡ κηρυκτικὴ ἐπιθετικὴ τοῦ Καντιώτη δὲν λογάριαζε πρόσωπα, θεσμοὺς, τίτλους, ἀξιώματα. Στὶς προφορικὲς του ὁμιλίες ἢ στὴ δισέλιδη *Χριστιανικὴ Σπίθα* ποὺ ὁ ἴδιος ἔγραφε καὶ ἐξέδιδε, ἀσκοῦσε βιαιότατη κριτικὴ κυρίως τῶν ἐπισκόπων, ἀλλὰ καὶ τῆς κυβέρνησης, τῶν ἀνακτόρων καὶ ἀξιωματῶν τοῦ κράτους. Αὐτὴ τὴν ἐπιθετικὴ τὴν ἐρμήνευαν οἱ ὀπαδοὶ του σὰν ἀφοβὴ παρρησία καὶ ἀκατάβλητο θάρρος, γι' αὐτὸ καὶ τὸν παρομοίαζαν συχνὰ μὲ τὸν Ἰωάννη Χρυσόστομο. Ἀντίθετα, στὸν κοσμικὸ τύπο ὁ Καντιώτης ἀντιμετωπιζόταν πάντοτε σὰν πρόσωπο φαιδρὸ καὶ ἀφορμὴ διακωμῶδησης τῆς Ἐκκλησίας.

Τὸ 1959 ὁ Καντιώτης προχώρησε στὴν πρώτη σωματειακὴ συσπείρωση ὀπαδῶν του, ἰδρύοντας τὸν *Σύνδεσμον Θεολόγων καὶ Σταυρῶν* καὶ ἐκδίδοντας ὁμώνυμο περιοδικό. Τὸ 1966 ὁ «Σύνδεσμος» πῆρε τὴ μορφή ἀδελφότητας, ἐνῶ παράλληλα ἰδρύθηκε ἡ «ἀγροτοτεχνικὴ» ἀδελφότητα «Ἅγιος Σάββας» γιὰ μὴ-θεολόγους, ἡ γυναικεῖα ἀδελφότητα «Ἁγία Εἰρήνη» καὶ τοπικὲς ἀδελφότητες μὲ ποικίλα ὀνόματα σὲ διάφορες ἐπαρχιακὲς πόλεις. Ὁργανώθηκαν ἐπίσης οἰκοτροφεῖα φοιτητῶν καὶ μαθητῶν, κεντρικὸ βιβλιοπωλεῖο στὴν Ἀθήνα, «Μουσικὸν Ἰνστιτούτον» καὶ «Ἰνστιτούτον

ων, καὶ ἄρχισαν νὰ ἐκδίδονται δυὸ ἀκόμα ἔντυπα: ὁ *Ἐκκλησιαστικὸς Ἀγὼν καὶ Σάλλιπιξ Ὁρθοδοξίας*⁴⁹.

Τὸ 1967 ἡ δικτατορία τῶν συνταγματαρχῶν ἀπαίτησε ἀπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Ἱερώνυμο Κοτσῶνη τὴ χειροτονία τοῦ Καντιώτη σὲ ἐπίσκοπο. Ὁ Καντιώτης ἀναδείχθηκε μητροπολίτης Φλωρίνης καὶ τὸ κέντρο τῆς ἐξεκκλησιαστικῆς του «κίνησης» μεταφέρθηκε στὴν ἐπισκοπικὴ τοῦ ἔδρα. Ὁ συνδυασμὸς ἐπισκοπικῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐθύνης καὶ παράλληλης ἐξεκκλησιαστικῆς «ιεραποστολῆς» ἦταν ἓνα ἀκόμα περιεργὸ καινοφανὲς σύμπτωμα στὸν βίο τῆς ἐλλαδικῆς Ἐκκλησίας, ποὺ δὲν περιορίστηκε στὴν περίπτωση μόνο τοῦ Καντιώτη.

Πάντως, παρὰ τὴ διεύρυνση τῆς «ιεραποστολικῆς» του «κίνησης» κατὰ τὸ πρότυπο τῆς «Ζωῆς», τὸ ἔργο τοῦ Καντιώτη ταυτίστηκε μᾶλλον ἀποκλειστικὰ μὲ τὸν κριτικὸ ἔλεγχο ποὺ ἄσκησε. Τὸ «πνευματικὸ» μέρος τοῦ γραπτοῦ καὶ προφορικοῦ τοῦ κηρύγματος ἦταν μιὰ ἀφελέστατη ἐγκοσμιοκρατικὴ ἠθικολογία, ἀν ὄχι βάνουσσος μανιχαϊσμὸς, ποὺ δὲν μπορούσε νὰ ἔχει ἀπήχηση στὰ ἀστικά στρώματα, ἐνθουσίαζε μόνο ἄτομα πολωτικῆς ψυχροσύνης: Πρόβλεπε «παρατάξεις» καλοῦ καὶ κακοῦ — ἀπὸ τὴ μιὰ ὁ Χριστὸς, ἡ ἀρετὴ, ὁ νόμος, οἱ ἐντολές (ὅλα σχηματικὰ ἰδεολογήματα), κι ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ ἁμαρτία, κυρίως ἡ σαρκικὴ, ἡ διαφθορά, ἡ ἀσέβεια (ὅλα ἀντικειμενοποιημένα μέσα στὸν κοινωνικὸ βίο, ταυτισμένα μὲ θεσμοὺς, συγκεκριμένα ἄτομα, καθορισμένες πράξεις).

Ἐντυπωσιακὴ, ἀν καὶ ἀνομολόγητη ἐπίπτωση εἶχε στὰ ἐκκλησιαστικὰ περιβάλλοντα ὁ εἰσαγγελικὸς ἔλεγχος ποὺ ἀσκοῦσε ὁ Καντιώτης, κυρίως ἀπὸ τὶς στήλες τῶν ἐντύπων του, Δεκαετίες ὀλόκληρες, κριτήριον πολλῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐνεργειῶν ἢ θεολογικῶν ἀπόψεων ἦταν στὴν ἐλλαδικὴ Ἐκκλησία ἡ ἀποφυγὴ καὶ μόνο τῆς κριτικῆς τοῦ Καντιώτη. Ἐπίσκοποι, κληρικοὶ καὶ θεολό-

49. Πλ. Β. Ριζογιάννη, *Καντιώτης*, σ. 100.

λοι, αλλά και κοσμικοί άρχοντες περιηνούσαν εἰσφοβοὶ καὶ τὴν
περιπέσειον ἐπὶ τῆν ἰσχυροῦ του: φοβούταν τὸν ἀδίστακτο δικαστὴν, τὴν
κατασκευασμένην, τὴν ὑβρεῖς καὶ τὴν χυδαίολογία πού ἵπποδύσε ὁ
Καυτωῖτης καὶ ἐξαπολύσει ἀνεξέλεγκτα ἐναντίον του. Ποῦ ὁ
ἐγγληνικός χῶρος — οὔτε καὶ σὲ περιόδους τυραννικῆς δικτατορι-
ας — δὲν γλύφει τέτοια πνευματικὴ τρομοκρατία, ἀνὸν αὐτὴ πού
ἀκρησε ὁ Καυτωῖτης μέσα σὲ σῶμα τῆς ἐλλαδικῆς Ἐκκλησίας.

*

Τὸ ὑπόδειγμα «ιερακτοστολίκης» δραστηριοτήτας ἐξεκκλησια-
στικῆς (κατευθυνόμενης ἀπὸ κέντρα καὶ ἡγεσίες — κληρικῶν ἢ
λαϊκῶν — ἐξω ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς ὑπὸ τὸν τοπικὸ ἐπίσκοπο ὄρατης
ἐνδότηας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος) τὸ ἀκαλόγησαν καὶ πού-
ἀξ ἀκόμα σωματείακές πρωτοβουλίες σὲν ἐλλαδικὸ χῶρο. Ὁ
ἵπποδύσε ἐνδεικτικὰ καὶ ἀναφέρει τὴς περιόδους γλωσσῆς:
Οἱ «Ὀρθόδοξες Χριστιανικές Ἐνώσεις» (Ο.Χ.Ε.Ν.) ἰδρύθη-
καν ἀπὸ τὸν πρωτοπρεσβύτερο Ἄγγελο Νηαῶτη, εἶχαν ὡς κέν-
τρο τὴν ἐνορία τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Ἀθηνῶν, ἀλλὰ ἀνεπτυχῶν
καὶ πού ἰσχυρῆ ἐξωνοριακῆ δραστηριότητα, με ἐπιπέ-
ρους σωματεία φοιτητῶν, ἐπιστημόνων, κ.λ.π.

Ἡ «Χριστιανικὴ Ἰωνία», σωματείο πού περιόρισται σὲ
κύκλους κυρίων μέσα στὴν Ἀθήνα καὶ τὴν ἐπέδρη τῆς Ἀσίας
Πραφῆς.
Ἡ ἀδελφότητα «Ὁ Παράκλητος», πού ἀκαλόγησε τὸ ἀρχικό
σχῆμα με τὸ ὅμοιο ἐπιφανίστηκε ἢ «Ζωή»: κοινόβουλο ἱεροκηρύκων
καὶ κατηχητῶν, ἀλλὰ με ὑποχρωτικὴ καὶ τὰ μέλη του τὴν ἰσχυρι-
κὴ κοῦρα.
Ἡ ἀδελφότητα «Χρυσόπηγη», πού ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν κληρικό
Καλλίνικο Καραῦσο (ἀπὸ τὸ 1978 μεταπολιτὴν Περραιῶς). Λει-
τούργησε κυρίως ὡς ὁμάδα συσπειρώσεως κληρικῶν, ἀρχικὰ καὶ τὴν

Ἡ «Παναγήνιος Ὀρθόδοξος Ἐνωσις» (Π.Ο.Ε.) γλωσσῆ
κυρίως ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ τῆς ἐφημερίδας Ὀρθόδοξος Ἦμος. Τὸ
μόνο γλωσσὸ πρὸσωπο τῆς ὄρατῆρας εἶναι ὁ ἱεροδιδάκκος Μάρ-
κος Μανώλης, τὰ ὑπόλοιπα στελέχη καὶ οἱ ἐναλασσόμενοι κατὰ
περίόδους ἰδύοντες τῆς ἐφημερίδας μένουν σὲ προσεκτικὰ μέθο-
δευτὴν ἀνωμύλια. Ἡ ἐφημερίδα ἐκφράζει ἓνα σὺμπυρμα θέσεων
τῶν γλωσσῶν ἐξεκκλησιαστικῶν ὄρατῆρας: τὸν πιετιστικὸ
ἠθικισμὸ τῆς «Ζωῆς» καὶ τοῦ «Ζωτῆρος», τὴν εἰσαγγεληνικὴ βιασ-
τήτα τῆς κανονικῆς κριτικῆς, ἀλλὰ καὶ τὴν ἡγῶνικὴν ἐπιφασὴ
μίας ὁμολογιακῆς «ὀρθοδοξίας» (με τὰ τυπικὰ γλωσσώματα τῆς
ἐκδοτικῆς ἐνδότηας ἰδεολογίας), καὶ με μὲν ἀκροδεξιὰ πολιτικὴ
τοποθέτησιν. Ἐτὴν περίοδο τῆς παρρησίας τῶν ἐξεκκλησιαστι-
κῶν ὄρατῆρας, τὸ δημοσιογραφικὸ αὐτὸ ὄρανο τῆς Π.Ο.Ε.
λειτούργησε συσπειρωτικὰ καὶ ἓνα «συντηρητικὸ» ὄρατῆρας σὲ
ἰδεολογικὰ ὑποκατάστατα τῶν καμμένων ὄρατῆρας ὄρατῆρας.
Παραμένοντες ὡς ὅμοιο ἀνωμύλιαν παρακαμνωτικῶν ἰδύον-
των, τὸ πού ἄλλο αὐτὸ ἐξέπεσε συχρὰ σὲ δημοσιογραφικὸ «κλιτρίνι-
σμο» πρωτοφανῆ στὰ ἐλλαδικὰ ἐκκλησιαστικὰ χῶρα, προκα-
λύπτας ἐπιπέδων καὶ πελάσια συγχυστῆς σὲς συσπειρώσεις. Ἐπικαί-
σονται πού ἰσχυρὰ σὲ ἐκκλησιαστικὸ πρὸβλημα πού δημι-
οῦργησε στὴν Κῦπρο ἢ ἐντεταλμένη ἀπὸ τὴν ὄρατῆρας δικτατο-
ρία τῶν Ἀθηνῶν καὶ Ἀρχειπισκόπου Μαρκεσίου
(1973), ὡς ὑπερέτρησε με ἐξέσου σκατεῖν κίνητρα καὶ ἰσά
πολιτικὴ διαβρωτικὴ τοῦ Οἰκουμένηκοῦ Πατριάρχου καὶ τοῦ
ἡγεροεπισκοπικοῦ ἰσχυρισμοῦ.

Ἡ ὄρατῆρας «Χριστιανικὴ Ἀηολοκρατία» ἰδρύθη-
κε ἀπὸ τὸν δημοδιδάκκαλο καὶ νομικὸ Νικόλαο Καραῦδα καὶ
πῆρε τὴν ὄρατῆρας ἰσχυρῆ, ἀλλὰ σωματείου, ἀλλὰ πού ἰσχυρὰ
ἰσχύει τὸν ἡγεροεπισκοπικὸν ἡγῶν καὶ πρῶτα ἰσχυρῆ αὐτὸ πού

του είχε τόσο ανεπαρκείς προδιαγραφές, ώστε καθλώθηκε σε ένα επίπεδο αξιοσυμπάθητης αλλά και κωμικής αφέλειας. Οι αρχές της «Χ.Δ.» ήταν ίδιες με αυτές όλων των έξωεκκλησιαστικών οργανώσεων, μόνο που επενδύονταν στην πολιτική προοπτική: Η προτεσταντική ήθικολογία προβαλλόταν ως απαίτηση εφαρμογής των «αρχών» του Ευαγγελίου στην πολιτική, οι Χριστιανοί καλούνταν να πάρουν απόσταση τόσο από τον άθεο μαρξισμό όσο και από τον έμπρακτα άθεϊστικό καπιταλισμό ψηφίζοντας το «χριστιανικό» κόμμα του Ψαρουδάκη. Οι συνεχείς και παταγώδεις έκλογικές αποτυχίες έκτρέφανε τον εύσεβιστικό λαϊκισμό του κόμματος σε άμυντική φανατική μονομανία, που διέβλεπε παντού αντίπαλες «σκοτεινές δυνάμεις» και μυστικές συνωμοσίες υπονόμευσης της «ορθοδοξίας». Μόνο όταν η στρατιωτική δικτατορία συνέλαβε το 1973 τον Ψαρουδάκη και τον εκτόπισε, κέρδισε ο ίδιος κάποια κοινωνική προβολή μέσα στο φιλοαριστερό κλίμα της μεταδικτατορικής περιόδου, δίνοντας στην οργάνωσή του καινούργια κατεύθυνση «χριστιανοσοσιαλιστική». Τότε συνεργάστηκαν μαζί του ομάδες φοιτητών, που αποτέλεσαν για σύντομο διάστημα μέσα στα Πανεπιστήμια τη μόνη σοβαρή έκφραση της πολιτικής του προσπάθειας. Τελικά, με τη συμπερίληψή του σε τιμητικό ψηφοδέλτιο («έπικρατείας», που δεν απαιτούσε ψήφους για το πρόσωπό του) κατόρθωσε ο Ψαρουδάκης να εκλεγεί βουλευτής του σοσιαλιστικού κόμματος (Π.Α.Σ.Ο.Κ.), όμως ο παιδαριώδης ήθικισμός του ήταν μόνο παρουσία θυμηδίας στη Βουλή. Σε επόμενη προσπάθειά του να επανεκλεγεί με το ψηφοδέλτιο της Δεξιᾶς, καθαιρέθηκε από πρόεδρος του κόμματός του και οι συνεργάτες του επανέφεραν το «χριστιανοδημοκρατικό» έγχειρμα στην περιθωριακή αυτόνομία.

*

Δέν θά ήταν υπερβολή να ισχυρισθεί κανείς ότι το φαινόμενο των έξωεκκλησιαστικών οργανώσεων αποτελεί τον αποφασιστικότερο σταθμό στην ιστορική διεργασία αλλοτρίωσης του Νεώτερου Έλληνισμού. Αυτή η διεργασία ξεκινάει από τον 14ο κιόλας αιώνα, διατρέχει τη μακρά περίοδο της Τουρκοκρατίας και τις πρώτες δεκαετίες ζωής του ελεύθερου ελλαδικού κρατιδίου, όμως στη διάρκεια όλων αυτών των αιώνων περιορίζεται ή αλλοτρίωση κυρίως στον εκδυτικισμό της διανόησης. Αντίθετα, με τις έξωεκκλησιαστικές οργανώσεις υπονομεύεται για πρώτη φορά καιρια το ισχυρότερο έρεισμα εκκλησιαστικής Όρθοδοξίας στον ελληνικό χώρο: η λαϊκή εύσέβεια.

Σίγουρα, όπως σημειώθηκε στην αρχή αυτού εδώ του κεφαλαίου, το φαινόμενο των έξωεκκλησιαστικών οργανώσεων ήταν οργανικό γέννημα πολλών ιστορικών παραγόντων: Της ιστορικής άμηχανίας και θεολογικής άφασίας των ποιμένων του εκκλησιαστικού σώματος της επίδρασης των μισσιοναρίων και του έντυπωσιασμού των λαϊκών μαζών από τη νοσηριαρχική και ήθικιστική «στιλπνότητα» της ευρωπαϊκού τύπου θρησκευτικότητας των ραγδαίων μεταλλαγών αστικοποίησης και συνολικού εκδυτικισμού του κοινωνικού βίου στην Ελλάδα. Όμως, με δεδομένους αυτούς τους παράγοντες, οι έξωεκκλησιαστικές οργανώσεις λειτούργησαν ως αποφασιστικός καταλύτης για την αλλοτρίωση της πνευματικής και πολιτιστικής αυτοσυνειδησίας του λαϊκού σώματος. Για την ορθόδοξη εκκλησιαστική αυτοσυνειδησία των Ελλήνων, οι έξωεκκλησιαστικές οργανώσεις έπαιξαν ρόλο ανάλογο με το ιστορικό πλήγμα που επέφερε στον Έλληνισμό ή απώλεια της Ιωνίας, της Καππαδοκίας και του Πόντου.

Το μέγεθος της επίδρασης των οργανώσεων δεν περιορίζεται στον αριθμό των όπαδών τους ή στην προπαγανδιστική έμβέλεια των εντύπων τους. Αλλά καθορίζεται από το γεγονός ότι και οι αντίπαλοι των οργανώσεων, όπως και το σύνολο σώμα του κλήρου

στα, αλλά πάντως πιστά, τις «ιεραποστολικές» μεθόδους, τη νοο-
 τροπία και τα πνευματικά κριτήρια που εισήγαγαν στην 'Ελλάδα
 οι ορθάνομοι της εκκλησιαστικής ευσεβείας: επέβαλαν την ιδεολογική
 ατομοκεντρική εκδοχή της πίστης, την ηθικιστική νομική-δικαι-
 κη εκδοχή της σωτηρίας, τη μετοχή στην Ευχαρίστια και στα
 μυστήρια σαν πράξεις ατομικής αξιομιθίας.

Δέν είναι επομένως άβαστη η διαπίστωση, του ποσοστών
 μελέτητή Christoph Mazewski, ότι «ως ένα σημείο η κίνηση της
 Ζωής (τηντρα και πρότυπο των έξωεκκλησιαστικών όργα-
 νώσεων) μπορεί να χαρακτηριστεί ως Μεταρρύθμιση της 'Ορθο-
 δοξίας — η οποία όμως, σε σύγκριση με την ποσοσταντική
 Μεταρρύθμιση, δέν οδηγώσε σε εκκλησιαστικά όχληα⁵⁰... Από
 θεολογική άποψη η κίνηση της Ζωής θα μπορούσε να χαρακτηρη-
 σθεί ως Μεταρρύθμιση της έλληνηκής εκκλησίας. Η γένεση και ο
 προσανατολιτισμός της, ο άγώνας επικράτησης της και η γενικότερη
 ανάπτυξη της παρουσιάζει άρκετες άντιστοιχίες με τη Μεταρρύ-
 θμιση του 'Ιθου αϊώνων⁵¹.

Αυτές τις άντιστοιχίες, που διαπιστώνει ο Mazewski, θα μπορούσαμε να τις εντοπίσωμε σε τρία επίπεδα: Σε επίπεδο εκκλησια-
 ολογικών προσηυθέσεων, σε επίπεδο περιεχομένων διδαχής και σε
 επίπεδο διακρίψωσης ενός τύπου ανθρώπινης συμπεριφοράς;

α. Τόσο η ποσοσταντική Μεταρρύθμιση όσο και οι έξωεκκλησια-
 στικές όργανώσεις συμπίπτουν στην άρνηση των εκκλησιαολογικών
 προσηυθέσεων πραγμάτωνολήνης της ευαγγελικής σωτηρίας: Δέν

είναι ο εκκλησιοκεντρικός τρόπος υπέρθεως που συνιστά την
 «νέωτος ζώη», αλλά η έπιση στον θεσηκεντρικό ατομοκεντρικό
 (στην άτομική πίστη, στην άτομική ηθική, στην άτομική ιεραπο-
 στολική σφάτευση) που οδηγεί στη «δικαιώση»⁵².

Ποσοσταντική Μεταρρύθμιση και έξωεκκλησιαστικές όργα-
 νώσεις άντλούν τον ίδιο τον λόγο της υπαξής τους από την άπόρ-
 ριψη η την κριτική της εκκλησιαστικής ιεραρχίας. Διαβάσωμε στα
 «Πρακτικά των Συνελεύσεων» της «Ζωής»: «Οι ιερείς δέν είναι
 εις θέαν να διαφωτίσουν τον λαόν. Κυρίως άσχολούνται εις τό
 τελετουργικών τέρος, άγνοούντες παντελώς τό διδακτικών έργον⁵³»

... 'Ο λαός προς ημάς άποβάπτει και από ημάς ζήτει να του δώσω-
 μεν άνθρώπους που θα τον κατευθύνουν, θα τον διδάξουν την χρι-
 στιανικήν άληθειαν και θα τον οδηγώσουν εις την κατά Χριστόν
 ζώην⁵⁴... 'Ο Έπισκοπος (συνολικά ως βαθμός, όχι ως ποσωνική
 περιπτώση) περισιπάται και άπορροφάται από τά διοικητικά καθή-
 κονα, τό έργον του κατά τέγα τέρος έχει καταντήσει άληθινή
 γραφειοκρατία... Ευνόκως ο Έπισκοπος καταντά υπερόπτης,
 θυμώδης, μελίτων, αλλά και φιλάργυρος και πάρονέκτης και
 κοιλιδούλως⁵⁵.

Η περιφρόνηση του κλήρου και η καταγγελία της ηθικής του
 άπεπάρκειας είναι άπερίφραστη, προκειμένου να δηλωθεί και
 τονωθεί η συνείδηση ηθικής υπεροχής των έξωεκκλησιαστικών
 ζήτών: «Η διαγωγή του Κλήρου, η μη συνάδουσα προς την
 52. «Δέν είναι πιά η εκκλησιαστική ιερωσύνη που έχει την πνευματική
 αὐθεντία, αλλά η άτομική έπιτηδεύτρια, δέν είναι πιά ο εκκλησιαστικός όργα-
 σμός που όφείλει αυτό που πρέπει να γίνει, αλλά ο ιεραποστολικός ένθουσιασμός
 ... Το Έβανγγέλιο περιφράστηκε στην Ηθική και οι εκκλησιαστικοί Πατέρες Χρη-
 σιανοσύνηκαν με κολληή συνομήθεια ... Η κίνηση της Ζωής άνοολήσας, με
 πολλαπλούς τρόπους, ποσοσταντικά πρότυπα ... Από νομική άποψη η 'Αδέλφ-
 οτητα βρισκόταν έξω από την εκκλησιαστική δικαιοδοσία, αυτηγορητική άπο-
 κλειστική πάλιν στη βάση της κριτικής νοσηυθείας περί έλευθέρου ανεταρτι-

ιεράν αποστολήν του και σκανδαλίζουσα τὰς συνειδήσεις, είναι από τὰ αίτια τῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ παρατηρουμένης ἀπιστίας και ἀμαρτίας⁵⁶ ... Σήμερον παρατηροῦμεν ὅτι αἱ μεγαλύτεραι ἀσχημῖαι τῶν κληρικῶν προέρχονται ἀπό τὸ συμφέρον τὸ υλικόν, και αὐτὸ εἶναι τὸ συνηθισμένον αίτιον τῆς ἀποτυχίας των⁵⁷ ... Ὁ Ἐπίσκοπος δὲν εἴμπορεῖ νὰ περιμένη γενναῖόν τι ἀποτέλεσμα ἐκ τοῦ ἔργου του. Ἀρχιερεῖς μὲ ἰκανότητα οὐδὲν τὸ σπουδαῖον κατώρθωσαν... Πρέπει νὰ ἔχη τις πολὺν ἐγωισμόν διὰ νὰ νομίζῃ ὅτι ὡς Ἐπίσκοπος θὰ κατορθώσῃ τι τὸ σπουδαῖον⁵⁸ ... (Ἐνῶ) ἡ Ζωὴ εἶνε εἰς θέσιν νὰ δρᾷ πνευματικῶς πολὺ περισσότερον ἀπὸ πολλὰς ὁμοῦ Ἐπισκοπίας... Τὸ πνευματικὸν ἔργον τῆς Ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖον εἶνε τὸ ὑψηλότερον και ἀποτελεσματικότερον, εἴμποροῦμεν νὰ τὸ ἔχομεν εἰς τὰς χεῖρας μας⁵⁹.

Ἡ ἐκκλησιολογία τῶν ὀργανώσεων συμπύπτει μὲ αὐτὴν τῆς προτεσταντικῆς Μεταρρύθμισης: και στίς δυὸ περιπτώσεις ἡ Ἐκκλησία θεωρεῖται ὡς ἡ συλλογικὴ-ἀθροιστικὴ ἔκφραση τῆς εὐσεβείας τῶν ἐπιμέρους ἀτόμων — ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου κατανοεῖται ὡς ἀτομικὸ γεγονός ἠθικοποίησης και ὄχι ὡς ἐνταξὴ και μετοχὴ στὴ ζωτικὴ και ζωοποιὸ ἐνότητα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος. Ἀγνοεῖται ὀλοκληρωτικὰ ἡ συστατικὴ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος παρουσία τοῦ Ἐπισκόπου «εἰς τύπον και τόπον Χριστοῦ», ἡ μυστηριακὴ λειτουργία τῆς πνευματικῆς πατρότητας τοῦ Ἐπισκόπου ποὺ ἐγκεντρίζει τοὺς πιστοὺς στὴν «καινὴ κτίσις» τῆς Βασιλείας. Δὲν λειτουργοῦν κατηγορίες και ἐμπειρίες ζωῆς, ἀλλὰ κατηγορίες και ἐμπειρίες ἀτομικῆς ἠθικῆς. Τὸ ἀπνευματικὸν ἔργον τῆς Ἐκκλησίας εἶναι γιὰ τίς ὀργανώσεις ἡ ἠθικοποίηση τῶν χαρακτήρων, γι' αὐτὸ και οἱ ἴδιες, ὡς ἐξωεκκλησιαστικὰ σωματεία, καυχῶνται ὅτι τὸ ἐπιτελοῦν «ἀποτελεσματικότερα» ἀπὸ τοὺς ἐπισκόπους.

56. Ἔτος 1924, σελ. 15.

57. Ἔτος 1931, σελ. 306.

Ἡ Εὐχαριστία, ἡ λατρεία, τὰ μυστήρια, ὑπηρετοῦν τὸν καταρχὴν στόχο τῆς ἀτομικῆς ἠθικοποίησης, ἄσχετα μὲ τὴν ἐνταξὴ στὸ σῶμα τῆς ἐνορίας και ἐπισκοπῆς. Γι' αὐτὸ και οἱ ὀργανώσεις διαθέτουν ἰδιωτικοὺς ναοὺς ἢ τελοῦν τὴν Εὐχαριστία σὲ αἰθουσὰς σωματείων, ὅπου ἡ εἰσοδος ἐπιτρέπεται μόνο μὲ τὴν ἐπίδειξη εἰδικῆς κάρτας, ἐνῶ μεταφέρουν και τὴν ἐξομολόγησιν στὰ κτίρια τῶν σωματείων ἢ σὲ ἰδιωτικὰ γραφεῖα. Ἐπειδὴ ὑπὸ πνευματικὸν ἔργον τῆς Ἐκκλησίας δὲν εἶναι ἡ ζωοποιὸς συγκρότησιν τοῦ εὐχαριστιακοῦ ὑπὸ τὸν ἐπίσκοπο σώματος, ἀλλὰ ἡ ἠθικοποίηση τῶν ἀτομικῶν χαρακτήρων, γι' αὐτὸ και δὲν διστάζουν οἱ ἱεροκήρυκες τῶν ὀργανώσεων νὰ κηρύττουν τὸν «Χριστὸν» ἐκτὸς Ἐκκλησίας και ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας — κηρύττουν ὄχι μόνο χωρὶς τὴν ποιμαντικὴν ἐγκρίσιν τοῦ τοπικοῦ ἐπισκόπου, ἀλλὰ ἀκόμα και ὅταν ὁ ἐπίσκοπος τοὺς ἔχει ἀπαγορεύσει τὸ κήρυγμα⁶⁰.

β. Τὸ περιεχόμενον τῆς διδαχῆς τῶν ὀργανώσεων ἀντιστοιχεῖ ἐκδηλὰ, και σὲ μεγάλο βαθμὸ ταυτίζεται, μὲ τίς κλασικὰς θέσεις τῆς προτεσταντικῆς Μεταρρύθμισης — ἰδιαίτερα μὲ τίς θέσεις τῶν πιετιστικῶν κινήματων μέσα στὸν Προτεσταντισμὸ⁶¹.

60. Βλ. Πρακτικά..., 1952, σελ. 413-414: «Ἐπάρχουν ἀρχαὶ ἐκκλησιαστικαὶ, αἱ ὁποῖαι ἐκ παρεξηγήσεως ἢ και διότι δὲν γνωρίζουν κατὰ βάθος τὴν Ζωὴν, μᾶς βλέπουν μὲ δυσμένειαν ἢ και μὲ ἐχθρότητα. Εἰς τοιαύτας περιπτώσεις πρέπει ἐν πρώτοις νὰ μὴ χάνωμεν τὸ θάρρος μας ... Ἐπὶ πλέον θὰ προσαρμόζωμεν καταλλήλως τὴν ἐργασίαν μας. Ἐὰν οἱ λαϊκοὶ θεολόγοι δὲν ἠμποροῦν νὰ ἐργασθῶν μὲ τὸ κήρυγμα, θὰ κάμνουν ὀμιλίαν και διαλέξεις εἰς αἰθούσας, κυρίως τῶν χριστιανικῶν σωματείων. Δι' αὐτὸ προβάλλει ἐπιτακτικώτερα ἡ ἀνάγκη ἀνεγέρσεως τοιούτων αἰθουσῶν ... Ἐὰν δὲν ἠμποροῦμεν νὰ διδάξωμεν εἰς τὰ Κατηχητικὰ Σχολεῖα, θὰ συγκεντρῶνωμεν τὰ παιδιὰ εἰς ὀμάδας εἰς τὰς χριστιανικὰς αἰθούσας ἢ εἰς σπῆτια εὐσεβῶν χριστιανῶν. ἠμποροῦμεν ἀναλόγως νὰ ἐργασθῶμεν εἰς τὰ ἐργαστήρια και τὰ σχολεῖα, μὲ χριστιανικοὺς ὀμιλοῦς νέων και νεανίδων κλπ.

Γωφιλίατα της θρησκειακήδης του Πρωτεσταντισμού: Τη νοσηράχια, τόν θβικόν ευδαίμονισμόν, τή χρησιμιοθηρική εκδοχή της χρετής, την προτεράδτητα της άπολογητικής, την παλιτιστική άναγκαιότητα της θρησκείας. Αύτα τά γωφιλίατα είναι πασιδηά σε κάθε σάλδα έντυπου και σε κάθε πτυχή του έργου των οργανώσεων. Καί μαζί τους οι προυποθετικέθ θεολογικέθ θέσεθ που διαποροποιούν τή θυτική χριστιανισμύν άπό τήν Παράδοση της άδιδόξης. Εγκλήσιαι: Η δικανική άντιλήψη των σχέσεων άνθρώπου και Θεού, ή θεωρία γιά τήν Ικανοποίησθ της θείας δικαιοσύνης με τόν σταυρικό θάνατο του Χριστού, ή νομική εκδοχή «μεταβίβασης» του προπατορικού άμαρτηιάτος, ή άνυτονοιομηένη έπιηλεία της γενικής έρωσύνης των λαικών, ή άγνοια και άπροσιώπησθ της δικαιοσύνης Ουσίας και Ένεργειών του Θεού, ή άρνησθ του ήουχα-σμού και της νηπτικης παράδοσης⁵⁵.

Ολας αυτές οι θέσεθ — κεντρικολ κέσονεθ στη δίδαχθ των όργανώσεων — δέν συνιστούν τίθονο τίαιά καταφωρη παραβίασθ των «όρων» — όρων του εκκλησιαστικου εν-άγγελίου. Συγκλίνουον δάεθ στη βραική άπειτική άπόκλιση του Πρωτεσταντισμού, που είναι ή μετέβδση των κριτηρίων της ζωής (της δυνατάδτητάθ της σωτηρί-ας) άπό τήν εκκλησιαστική ήλισησθ του Τριαδικου Πρωτοτύπου, στην άστοική φύσθ και στη νομική της δικαιοσύνη, στην περιπτωσθ

65. « Η χεραφέτησθ της ζωής άπό τήν όρβόδοξη Παράδοση προώρησε ώθ τή κέντρο της δογματικής διάσκασκείας. Συγκρίνουτας κατέθ π.χ. τήν άντιλήψη της ζωής γιά τόν Χριστό, στα πρώτα χρονια, με τήν παραδοσιακή όρβόδοξη δογματική διάσκασκεία, θα μπορούσε να μιλήσει σχεδόν γιά ρήξθ. Στο βασικό βιβλίό του πατρός Εύεβριου (Ο προορισμός του άνθρώπου) έχει κιδάθ συντάξει όρε ή διαφοροποίησθ της Χριστολογίας. Εκεί ο Χριστός παρουσιάζεται όχι με άδ ήσασική ένδότητα θείας και άνθρώπινης φύσθ, όχι με άδ ώθ τή άπό τήν πρόσκασκεία της Άγίας Τριάδος, όχι με άδ τήν όρβωία δόξα του και τήν κοσμοτική του άποσταλή, άλλά άπό τήν άνθρώπινη φύσθ τήν άπό τήν όρβωία δόξα του ήθικό άνδελιγία, που όταν ο άνθρώπος τή μιμήθεται και έξοπιώθεται με αυτό φάει στόν

Κοινή βάση είναι ή άπολυτοποίησθ της Βίβλου ώθ άντικειμενική» άνθεντίας (sola scriptura). Η άνθεντία της Βίβλου θεωρείται υπέρτερη της Έκκλησίας που γέννησε τή Βίβλο κατάργη-φοντα σε αυτήν τήν έμπειρία της⁵². Γι' αυτό και οι οργανώσεθ κηρύττουσθ τή Βίβλο ύποσκελλόντα τήν έπισκοπική ένύβη οικοδομής του εκκλησιαστικου σώματος — τήν κηρύττουσθ άν ένυβη-τρου» της εκκλησιαστικής ιεραρυίας κώδικα ήθικών έπιτάγών. Ο ήθικισμός του κηρύγματος άποσιώπη τις «δογματικέθ» άλήθειεθ, δηλαδή τουθ «όρουθ» της εκκλησιαστικής έμπειρίας του εν-άγγελίου⁵¹. Όλα τή περιεχόμενα της άγιογραφικής ιεραρυίας άυρι-κλώνεται σε έναν «χριστοκεντρικό» τονισμό: κυριαρχεί στη δίδαχθ «πόνοθ ο Χριστός» (sola Christus) και τίθονο ώθ υπόδειγία ήθικής συμπεριφοράθ⁵⁰.

Ο «χριστοκεντρικός» ήθικισμός συνεπιφέρει στη δίδαχθ των οργανώσεων, ώθ άναπόφευκτη συνέπεια, και δάα τά άλλα τυπικά

62. «Με τήν άποφαιστική στροφή προς τήν Άγία Τραφή και τή Χρησιμο-πολή της ώθ θεμάτων της πιστέας και κριτηρίου της πράξέας, ή Ζωή διέρρηξε τήν παραδοσιακή όρβόδοξη κατανόσθ της Τραφής και άντεστρεψε τήν ώθ τήσ σέση Τραφής και Παράδοσης: ΜΑΖΕΨΚΙ, σελ. 118.

63. « Η άνόρρηξη της δογματικής θεολογίας άποδείχθηκε τή άποφαιστική κείδη γιά τή έπέλιγία της ζωής άπό τήν άρχαία όρβόδοξη Παράδοση και γιά τή ποσθ της καινοβόργεθ κοινωικήθ και έθνικιστικέθ ύποκίεσθ: ΜΑΖΕΨΚΙ, σελ. 99.

64. «Τή προτεσταντική πνεύμα της ζωής φανερωεται άκεία περιόδοτερο στη σράτευσθ γιά τίαι βιβλική άνατέσθ της πιστέθ... Ο συνέπειαθ που βγάκει ο Πρωτε-σταντισμός άπό τήν παύλεια έπιηλεία της πιστέας, ένεργιοποιηθηκασ άπό τή Ζωή, είναι κτήμα των πιστών και διαπομοισμύν άνα-...

τῶν ὀργανώσεων αὐτὴ ἢ μετάθεση εἶναι περισσότερο ἀπὸ ἐκδηλη: ὀργανώνεται μεθοδικὰ σὲ συγκεκριμένα σχήματα ἐξωεκκλησιαστικῆς εὐσέβειας καὶ καταλήγει συχνὰ σὲ μιὰ πραγματικὴ Ἐκκλησιομαχία: Καλλιεργεῖται συστηματικὰ ἢ κριτικὴ τῆς ἠθικῆς ἀναξιοτήτας τοῦ κλήρου καὶ ἰδιαίτερα τῶν ἐπισκόπων⁶⁶, ἐνῶ παράλληλα ἐνισχύεται τὸ αἶσθημα ὑπεροχῆς τῶν ὀργανώσεων ἐναντι τῆς Ἐκκλησίας — ἀφοῦ οἱ ὀργανώσεις ὑπερτεροῦν ἐμφατικὰ σὲ ἀντικειμενικὴ «ἠθικὴ καθαρότητα» καὶ «ιεραποστολική» δράση⁶⁷.

Ἡ ταύτιση τῆς διδασχῆς τῶν ὀργανώσεων μὲ τὶς ἀρχές καὶ τὴ θρησκευτικότητα τῆς προτεσταντικῆς Μεταρρύθμισης ἐκφράστηκε καὶ μὲ πολὺ συγκεκριμένες μορφές πρακτικῆς: Εἰδικὰ ἢ «κίνηση» τῆς «Ζωῆς» βάσισε ἐπὶ δεκαετίες τὸ ἐκδοτικὸ τῆς ἔργο στὴν ἐπανεκτύπωση καὶ διάδοση πλήθους προτεσταντικῶν βιβλίων, πού πρῶτοι τὰ εἶχαν εἰσαγάγει στὴν Ἑλλάδα οἱ ἄγγλοι καὶ ἀμερικανοὶ μισσιονάριοι στὸν 19ο αἰώνα⁶⁸. Μὲ τὴν ἴδια εὐκολία υἱοθετή-

66. Οἱ ἴδιοι οἱ βαθμοὶ τῆς ἱερωσύνης ἀντιπροσωπεύουν γιὰ τὶς ὀργανώσεις ἠθικὰς κυρίως διαβαθμίσεις, γι' αὐτὸ καὶ «έναν ἐνάρετος ἱερεὺς εἰμπορεῖ νὰ γίνῃ σεβασμιώτερος καὶ τοῦ Ἐπισκόπου ... περισσότερον ἐπίσκοπος εἰμπορεῖ νὰ εἶναι ὁ ἐνάρετος ἱερεὺς»: Πρακτικά..., 1933, σελ. 373. Μὲ τὴν ἴδια αὐτὴ λογικὴ καὶ ἢ ἀναξιοτήτα τοῦ κλήρου προβάλλεται ὡς στοιχεῖο εὐνοϊκὸ γιὰ τὴν ἐξωεκκλησιαστικὴ δραστηριότητα τῶν ὀργανώσεων: «Ἡ κατάστασις τοῦ κλήρου μας, κατὰ κοινὴν ἀμολογίαν, δὲν εἶναι καλὴ ... Δημιουργεῖ λοιπὸν συνθήκην εὐνοϊκὴν δι' ἐκείνους πού θέλουν νὰ ἐργασθοῦν καλύτερον μεταξὺ τοῦ λαοῦ»: Ἐτος 1928, σελ. 167.

67. «Ὁ λαὸς ... πρὸς ἡμᾶς ἀποβλέπει καὶ ἀπὸ ἡμᾶς ζητεῖ νὰ τοῦ δώσωμεν ἀνθρώπους πού θὰ τὸν κατευθύνουν, θὰ τὸν διδάξουν τὴν χριστιανικὴν ἀλήθειαν καὶ θὰ τὸν ἐδηγήσουν εἰς τὴν κατὰ Χριστὸν ζωὴν ... Ἡ Ἀδελφότης ἐκπροσωπεῖ μιαν ὑψηλὴν ἰδεολογίαν, ἢ ὅποια θὰ ἐπιβληθῇ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ... Ἄν εἶχεν ἢ Ἀδελφότης 70 κληρικούς, τὸ ζήτημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀνορθώσεως θὰ ἔλυε το ... Τὰ πρόσωπα τῆς Ζωῆς, καὶ μάλιστα οἱ κληρικοὶ, ἔχουν κύρος ἀνώτερον... Σήμερον ἢ Ἀδελφότης εὐρίσκειται εἰς περιόπτον θέσιν καὶ ἀπολαμβάνει τιμῆς ἐκ μέρους ἀρχιερέων, κληρικῶν καὶ μεγάλης μερίδος λαοῦ ... Σήμερον ἢ Ζωὴ θεωρεῖται παράγων...»: Πρακτικά..., ἔτος 1950, σελ. 280, ἔτος 1932, σελ. 383, ἔτος 1935, σελ. 496, ἔτος 1931, σελ. 313 καὶ 298 καὶ 271.

θησαν καὶ οἱ «αὐτοσχέδιες προσευχές» —τυπικὸ γνῶρισμα τῆς προτεσταντικῆς πρακτικῆς—⁶⁹, ὅπως καὶ ἡ διαμόρφωση ἀπομιμήσεων τῆς προτεσταντικῆς «λειτουργίας τοῦ λόγου» (Wortgottesdienst), μὲ ἀνάγνωση τῆς Βίβλου, ἄσματα ἀπὸ τὸ προτεσταντικὸ Βιβλίον προσευχῶν καὶ συναισθηματικούς αὐτοσχεδιασμούς προσευχῆς⁷⁰. Αὐτὴ ἢ ἐξωεκκλησιαστικὴ λατρεία θεωρήθηκε ἀπὸ τὶς ὀργανώσεις μᾶλλον ἰσόκυρη μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν, ἀφοῦ ἢ ἴδια ἢ Εὐχαριστία καὶ ἢ μετοχὴ στὰ μυστήρια ἐρμηνεύθηκε μόνον σὰν μέσο ἀτομικῆς ἠθικῆς «καλλιέργειας»⁷¹.

Ἐτέλος, ὀργανώσεις καὶ Μεταρρύθμιση συμπέπτουν στὴν περι-

τα χρυσοῦ, Ἡ κόρη τοῦ γαλακτοπώλου, Ἡ ἱστορία τῆς Ρούθ, Ἡ ἀφύπνισθεῖσα συνειδησις, Τὸ δνειρον τοῦ βίου, Τὶ κατορθώνει ἢ προσευχὴ, Ἡ νεαρά Σιβηριανή, Ἡ αἱματοπότιστος φυτεία, κλπ. Βλ. καὶ Γ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΤ, Τὸ ζήτημα τῆς μεταφράσεως..., σελ. 192.

69. «Πόσον πρωτότυπον πνεῦμα ὑπῆρξε καὶ πόσον ἡλευθέρωνεν ἑαυτὸν ἀπὸ τὰ δεσμά τοῦ ἀμέσου παρελθόντος [ὁ Εὐσέβιος Ματθόπουλος] ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὰς αὐτοσχεδίουσ προσευχάς, τὰς ὅποιας ἐγνώριζε μὲν ἢ ἀρχαία Ἐκκλησία, ἀλλ' ἠγγύει ἢ ἐποχὴ τοῦ π. Εὐσεβίου, ὁ ὅποιος καὶ τὰς ἐπανεφέρε καὶ τὰς εἶχεν εἰς χρῆσιν. Καὶ αἱ συναθροίσεις θρησκευτικῶν προσώπων ... καὶ αὐταὶ ἀποτελοῦν πρωτοτυπίαν τοῦ πατρὸς Εὐσεβίου». Πρακτικά..., ἔτος 1929, σελ. 184.

70. «Μιὰ συνειδηση μὴ-ἐκκλησιαστικὴ διαμορφώθηκε ὡς ἐσωτερικὴ στάση τῶν πιστῶν. Σύμφωνα δηλαδὴ μὲ τὴν ἀντίληψη τῆς Ζωῆς γιὰ τὴν πίστη, ἢ ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ πραγματοποιεῖται μὲ τὴ μίμηση τοῦ Χριστοῦ καὶ τὰ καλὰ ἔργα. Ἀλλὰ ἐπειδὴ καὶ τὰ δύο αὐτὰ μποροῦν νὰ πραγματοποιοῦνται ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας, ἐπαφε νὰ εἶναι αὐτονόητη ἢ ταυτότητα ἐπίσημης καὶ ἀληθινῆς Ἐκκλησίας»: MACZEWSKI, σελ. 96.

71. «Νὰ χρησιμοποιεῖται ἢ λατρεία ὡς μέσον ἱεραποστολῆς, ὅπου αἱ συνθήκαι τὸ ἐπιτρέπουν ... Οἱ πνευματικοὶ πρέπει ἰδιαίτερος νὰ προσέχουν τὴν διὰ τῆς ἐξομολογήσεως καλλιέργειαν τῶν στελεχῶν». Πρακτικά..., ἔτος 1955, σελ. 571 καὶ 1949, σελ. 276. — «Ἡ Ζωὴ ἐνέταξε τὴ λειτουργικὴ μεταρρύθμιση καὶ τὴ μυστηριακὴ ζωὴ στὴν ὑπηρεσία τῆς προσωπικῆς οἰκοδομῆς καὶ τῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς. Τὸ κήρυγμα ἔπρεπε νὰ ἀνταποκρίνεται στὸ λογικὸ καὶ προπάντων στὴ θέληση, ἢ θελα Κοινωνία νὰ ἰσχυροποιεῖ τὴν ἠθικὴ προσωπικότητα τοῦ πιστοῦ

σει κανείς ως χαρακτηριστικά γνωρίσματα και των όσων των

Ελληνικών μετριστικών κινήσεων.

Καλλιεργείται καταρχήν μία πανομοιότυπη έξωτερική συμπε-

ριφορά, κοινός τύπος—«ηθικός» και «σεμνός»—αμφίσημη, χεριο-

νοπιών, βαδισίματος, όμιλίας, χαμόγελου. Αυτή την όμοιοτητα

οι αδελφότεροι την άπαιτούνσαν με συγκεκριμένες υποδείξεις:

«Δεν χρειάζεται χωρίστρα των μαγαλιών. Ο λαμιόδετης πρέπει να

είνε άπλός και σοβρός, τα δε πανταόνια όχι γυριστά και μωρό-

τοι και απροίκεπτοι και τρώος και σύνολον και έμπάνσις ούχι

κοσμία, είναι έμπόδια σοβαρά εις τόν έργάτην του Ευαγγέλιου ...

Πρέπει εις όλα να μορφώνεται ένιατος τύπος ... Εκδηλώσις και

άπυλάσις της έσωτερικής όμοιοτητος θα είναι η έξωτερική έν

τη συμπεριφορά όμοιοτητα ... Πάσα παρέκκλισις εκ της τερπι-

μένης όδου και καινοτομία αβάσιμος παρρησι όλισιν η

«απαθρότητα». Ακριβώς γιά τόν σκοπό αυτό οι υποδείξεις πρós

φυλή έστω και του πατριωτικού ένδεχόμενου υποψιάς γιά έλαψι-

πρός τα έξω φάνερση της έσωτερικής «ηθικότητος» και η άπο-

ρειακή μεριμνασολογία: «Οι περιόδεύοντες δέν πρέπει να έπιβα-

λουν εις ούλοποντα, ούτε να δέχωνται προσφορές ποτα. Έπι-

σης πρέπει να άποφυγουν τα τραταφίσματα εις τας οικίας ... Είς

δωμάτιον άθροούσης δέν εινε κóσμιον, ούδε άσφαλές να εισέρχω-

μεθα. Πρέπει να άσφαλλώμεν έαυτούς άπó πάσης πάλυρας, και

δια τόν κίνδυνον της άιματίας και δια τόν κίνδυνον της παρεξήγη-

σεως ... Πρέπει να τηώμεν άβστηρώς την άρχήν της άποφυγής

των έπισηφών εις οικίας. Εν άνάγκη άς έχώμεν πρόσωπον τι

(Duncker und Humblot) 1913. — Martin Sombart, Werner Weber, Martin Schmidl?) γιά να τις έπαληθεύ-

202, έτος 1931, σελ. 300, έτος 1931, σελ. 282, έτος 1946, σελ. 176-177.

φρόνηση και άπόρρητη του όρθόδοξου μοναχισμού, όπως συμπί-

πτουν και στη δημιουργία λεραποστολήτων. Στην

έκθεση των συμπεριφορών «αδελφότητες» φιλοδοξούν την άπομι-

μηση των συμπεριφορών μοναχικών «ταγμάτων», άλλα στην

πραγματικότητα δέν άποτέλουν παρά άντιγραφή των ζήτωνικών

κοινωβίων που έπιφαλλίζονται σε πολλάς κάδους του μετρισμού.

γ. Οι έξωεκκλησιαστικές όργανώσεις στην Ελλάδα δημιουργήσαν

έναν τύπο όργανωτικού άθροψου, που έπιφανίζει εκπαθητικές

άντιστοιχιές με τόν χαρακτηρισμό των μέσων κάθε προτεσταντικής

ψυχολογίας και κοινωνικής παρουσίας ή πορείας ή βεβαιώσεως ή ήθους

αυτή την αντίστοιχία. Θα άρκοΰσαν όμως και οι κοινωνιολογικές

έπισημάνσεις των κάποιων μελέτητων του μετρισμού (Max

72. «Ο έθους της Αδελφότητος, ζήσας μέσα εις ένα καθολικόν περι-

βάλλον, το όντιον ειπε παραμύθιοι θάοτελάς την Άγλιαν Γραφήν και την ζώνη

του Χριστού και την άντικατέστησε με την μοναστηριακήν παραδόσιν που έβιδε

έξωτερικήν σημάσιαν εις την Άμαρτωλάν σωτηρίαν, τόν Εβεργέτιν, το Λαυ-

σακίδιον κλπ., έν τούτοις ήμάρτεσας να άποεστη τόν μετρισμόν αυτόν άγλον της

τοιαύτης παραδόσεως και να μορφώση τόν έαυτόν του εις τήν ηθικήν της Άγίας

Γραφής. Έτσι έιδήσασε και τούς πρώτους άυεργάτας του και τιάς άψηκε το

μέσα αυτό κεφάλαιον ... Όταν τρέψωμεν ίδιότης ή έκατήρια και έπιδοκώμεν

αζήματα, θα σωτηρή ή και εις ήμάς ό,τι και με τας Μονάς, όπου ηγαλιώσαν πολλοί

όχι δια σκοπούς νευματικούς, άλλα δια να άσφαλισουν τα μέσα άυτην ήσους ή

να έρουν τα μέσα δια να σπουδασουν και έπιδοξών έντερε θέσεις και άζήματα.

τα. Τοιαύται τάσεις κατέστρεψαν τας Μονάς ... Μη κατανατήσωμεν όπως εις τας

Μονάς όητέρον ... Η Αδελφότης μας δέν είναι μοναστική τάς και έχι εις

ήθερσιαν διάταξιν όσας τας άκοιούδας που άυτετέθησαν άπó άυθόπουσ όι

όποιοι έζων εις μοναστήρια και έπηρεσε να έχουν την τερπην άδολαχίαν. Άν

πρόκειται να τηρήσωμεν αυτόν τόν κανόνα, Ηρακλικός, έτος 1946, σελ. 201.

202, έτος 1931, σελ. 300, έτος 1931, σελ. 282, έτος 1946, σελ. 176-177.

σοβαρόν μαζή μας. 'Εάν τις νομίση ὅτι ὑπάρχει περίπτωσις ἐξαιρέσεως τινός, ἄς ἐρωτᾷ δι' ἐπιστολῆς τὸ Κέντρον ... Ἐναντι τῶν μαθητῶν δὲν πρέπει νὰ εἴμεθα διαχυτικοὶ καὶ αἰσθηματικοί ... Ὁ Σατανᾶς παραμονεύει ... Ἡ ἐνιαία συμπεριφορὰ ἐμφανίζει τὰς ἀρχὰς τῆς Ἀδελφότητος»⁷⁵.

Ἀναλογικὰ ὁ τύπος τῆς ὁμοιόμορφης συμπεριφορᾶς προεκτείνεται καὶ σὲ ὅλα τὰ μέλη τῶν κατευθυνόμενων ἀπὸ τὴν ἀδελφότητες σωματείων, πάντοτε γιὰ τὴν κατοχύρωση τῆς ἀτομικῆς καὶ συλλογικῆς ἠθικότητας καὶ καθαρότητας. Καταρχήν, ὅπως καὶ στὶς πιετιστικὲς σέκτες, κάθε συγχρωτισμὸς τῶν δύο φύλων εἶναι ἀδιανόητος, ὁ διαχωρισμὸς καὶ ἡ ἀπόσταση μεταξὺ τους κανόνας αὐτονόητος. Τὸ ἴδιο καὶ ἡ ἀπαγόρευση τοῦ καπνίσματος, τοῦ οἴνοπνεύματος, τοῦ χοροῦ, τῶν κοσμικῶν διασκεδάσεων, τοῦ θεάτρου καὶ τοῦ κινηματογράφου. Καμιά παραχώρηση δὲν εἶναι νοητῆ, οὔτε καὶ γιὰ τὴν παιδικὴ ἡλικία: «Θὰ δώσωμεν στὸ παιδί καὶ τὸ παιγνίδι, ἀρκεῖ νὰ εἶναι καλὰ παιγνίδια, νὰ ἔχουν τὸ ἄρωμα τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας καὶ νὰ προσφέρουν εἰδικὰ διδάγματα. Τὰ θεατρικὰ ὅμως ἔργα πρέπει νὰ ἀπαγορευθοῦν ... ὑπάρχει φόβος νὰ ὠθηθοῦν τὰ παιδιά πρὸς τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἠθοποιοῦ ... νὰ συνηθίσουν νὰ πηγαίνουν εἰς τὰ θεάτρα, ὅπου αἱ παραστάσεις δὲν εἶναι ὠφέλιμοι ... Πρέπει ἐπίσης ἰδιαιτέρως προσοχὴ νὰ δοθῇ εἰς τὸ ζήτημα τοῦ κινηματογράφου ... Εἶνε ἀλήθεια ἀποδεδειγμένη ὅτι τὸ θέατρον καὶ ὁ κινηματογράφος κατέστρεψαν εἰς τὸν αἰῶνα μας ὅ,τι ἠθικὸν ὑπῆρχεν»⁷⁶.

Ἡ λεπτομερέστατη αὐτὴ καθοδήγηση τῆς συμπεριφορᾶς προϋποθέτει, ἀλλὰ καὶ καλλιεργεῖ ἓναν ἀπλοϊκὸ μανιχαϊσμὸ ἀντικειμενικῆς καὶ τεκμαρτῆς διαστολῆς «καλοῦ» καὶ «κακοῦ» μέσα στὸν κοινωνικὸ βίον, ἐνῶ παράλληλα συντηρεῖ ἓνα ὑπερτροφικὸ «ὑπερεγῶ» ἀτομικὸ καὶ συλλογικὸ. Ἡ πρώτη καὶ ἀγγώδης μέρι-

75. Ἔτος 1938, σελ. 44, 45, 55. Ἔτος 1931, σελ. 287.

μνα κάθε πιετιστῆ —τόσο στὴν προτεσταντικὴ παράδοση ὅσο καὶ στὶς ἐλληνικὲς ἐξωεκκλησιαστικὲς ὀργανώσεις— εἶναι ἡ ἀποφυγὴ τοῦ «κακοῦ» καὶ ἡ διαφύλαξη τοῦ ἀτομικοῦ ἠθικοῦ του «κύρους»⁷⁷, ἡ συντήρηση ἑνὸς ἄψογου καὶ ἀνεπίληπτου προσώπου. Μὲ καθημερινὴ «αὐτοεξέταση», μὲ καταγραφή τῶν ἐπιδόσεων στὴν ἀποφυγὴ ἀμαρτιῶν καὶ στὴν ἐπιτέλεση καλῶν ἔργων, τὸ προσώπειο ὑποκαθιστᾷ κάθε ἄλλη αὐτεπίγνωση καὶ ἀποκλείει τὴν ἰκανότητα θεᾶς τοῦ πραγματικοῦ.

Ἐπερτροφικὸ «ὑπερεγῶ» καὶ μανιχαϊστικὸς δυαλισμὸς ὁδηγοῦν ἀναπόφευκτα σὲ μιὰ συλλογικὴ συνείδηση σέκτας «καθαρῶν»: Ἐὰν μέλη τῶν ἐξωεκκλησιαστικῶν ὀργανώσεων στὴν Ἑλλάδα καλλιεργοῦσαν πάντοτε τὴ βεβαία καύχηση τοῦ λήμματος τῶν «ἐκλεκτῶν», τῆς μόνης γνήσιας χριστιανικῆς παρουσίας⁷⁸, γι' αὐτὸ καὶ

77. «Τὸν ἐπίσκοπον δυνάμεθα νὰ ἐπισκεπτώμεθα. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ τὸν συνοδεύωμεν εἰς ἐπισκέψεις οἰκογενειῶν. Εἰς τὰς ἐπισκέψεις ὁ θεολόγος κατατρίβει τὸ κύρος του ... Μὲ κληρικοὺς τῶν ὁποίων ὁ βίος εἶναι ἐπιλήψιμος, θὰ ἀποφεύγωμεν ὅσον τὸ δυνατόν νὰ ἔχωμεν σχέσιν καὶ ἐπαφήν. Διότι τοῦτο θὰ μειώσῃ τὸ κύρος μας ... Ἐπικηδεύουσας λόγους δὲν πρέπει νὰ κάμνωμεν ... φθειροῦν τὸ κύρος τοῦ ἱεροκήρυκος ... Δὲν συμφέρει εἰς τὴν Ἀδελφότητα νὰ ἐπιδιώξῃ ἐπισκοπικὰ ἀξιώματα, θὰ διαφευθῇ ἡ σήμερον ἐπικρατοῦσα ἀγαθὴ ἰδέα περὶ αὐτῆς ... Θὰ εἴμεθα ἀσφαλεῖς, ἐὰν ἔχωμεν ὡς ἀρχὴν τὸ: μακρὰν ἀπὸ τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα ... θὰ κρατήσωμεν ὑψηλὰ τὸ κύρος καὶ τὸ γόητρον τῆς Ἀδελφότητος ... Οἱ κληρικοὶ, ὅταν προσφέρονται εἰς αὐτοὺς χρήματα διὰ νὰ τὰ διαθέσουν αὐτοὶ εἰς πτωχοῦς, δὲν πρέπει νὰ τὰ δέχωνται· διότι ἐπόμενον εἶναι νὰ παρεξηγηθοῦν καὶ νὰ χάσουν τὸ κύρος των» *Πρακτικά...*, ἔτος 1938, σελ. 47, ἔτος 1946, σελ. 149, ἔτος 1938, σελ. 51, ἔτος 1933, σελ. 371, 377-378, ἔτος 1931, σελ. 312-313.

78. «Ἐὰν κατὰ καιροὺς ἀκούωνται σοβαρὰ ὀλισθήματα ὄχι μόνον λαϊκῶν θεολόγων, ἀλλὰ καὶ κληρικῶν, εἶναι εὐκόλον νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι καὶ ἡμεῖς θὰ περιεπιπτόμεν εἰς ὅμοια ἢ καὶ βαρύτερα παραπτώματα, ἐὰν δὲν εἴχαμεν τὴν ἐνίσχυσιν ἐκ τῆς ἐν τῇ Ἀδελφότητι συμβιώσεως καὶ ἀνατροφῆς». *Πρακτικά...*, ἔτος 1930, σελ. 234-235. —«Τὰ πρόσωπα τῆς Ζωῆς, καὶ μάλιστα οἱ κληρικοὶ, ἔχουν κύρος ἀνώτερον ... Τὸ ἀνώτερον ὅμως κύρος τῶν προσώπων τῆς Ζωῆς δέον

έργο των περισοτέρων η ητροπόδεων οργανώνεται πια με πιστή
 προοπτική των «εραπεισογάλικων» μεθόδων του μετριοτικού
 ζήλωτισμού, κάθε η ητροπόνη είναι και πια αυτόνομη μετριοτική
 «ίνηση» με αβύσσους «ευσέβων συνδέσεων», συλλόγους έπιστηδό-
 των, ηθητικές «νεολαίες», κυκλούς μελέτης, Αγίας Γραφής, ποι-
 κία έντυπα λογογικής προπαγάνδας. Ο εξεκεκλήσιαστικός
 χριστιανισμός (η διαστολή της πίστης από την εκκλησιαστική
 έπιείφια και της ηθικής από τη μετοχή στην εκκλησιαστική άκαη-
 ση) υψύθηκε την έπιείφια της εκκλησιαστικής «καλονοηόκτητας».
 Οι ίδιες οι εξεκεκλήσιαστικές οργανώσεις έβησαν ιστορικά
 έπεισα στην παρκαμητή και την περιθωριοποίηση, όπως η μετριο-
 θύση της εξαδικικής εκκλησίας στην όμοια σκόπευαν, είναι μάλλον
 πια συντελέση η ητροπόκτητα.

80. Στα εκδόμενα κάθε χρόνο Δίπτυχα της Εκκλησίας της Ελλάδος (Εκ-

διαχώριζαν πάντοτε τους ανθρώπους, άκόμα και τους ένεργά μετέ-
 χοντες στη ζωή της Εκκλησίας, με μοναδικό αξιολογικό μέτρο
 την ένταξη η τη ηη-ένταξη στο μετριοτικό κίνημα (: «είναι δικός
 μας» — «δέν είναι δικός μας»). Ο διαχωρισμός αυτός, έφρασηόδο-
 μενος και στον χώρο του κλήρου, η ηηούργησε, κυρίως στα χρόνια
 της μελέτης άκτης των οργανώσεων, πιαν ύποβόσκουσα, άλλα
 σαφώς αντίληψη η ητροπόκτητα σχισματός στους κόλπους της
 εξαδικικής εκκλησίας. Το σχίσμα άπείγησε και το ίδιο το σώμα
 των έπισκόπων, όταν, με τη στρατιωτική δικτατορία του 1967,
 «όργανωσαν ηθικά «διαβλήτους» συνεπεισοκόπους τους, για να εκδρο-
 νισθούν άργότερα και οι ίδιοι από τους φανατισμένους αντίπαλους
 τους».

«Αν τελικά άποφεύχθηκε η ηηιούργια φανερού σχισματος «καθα-
 ρών» στην εξαδικική εκκλησία, αυτό δέν όφείλεται μόνο στην
 παρκαμητή και περιθωριοποίηση των μετριοτικών οργανώσεων.
 Οφείλεται κυρίως στην άπουσία σοβαρής και συνεδητής βρολογι-
 κής αντίδρασης στον εξεκεκλήσιαστικό ζήλωτισμό. Άκόμα και οι
 δηλωμένοι αντίπαλοι των οργανώσεων, άρχιεπίσκοποι, έπισκοποι
 και πανεπιστημιακοί βροόλογοι, τις άντιρολητέθηκαν μάλλον
 «διαδητητικά», δίχως σαφή εκκλησιαστικό λογικό και βροολογικό κριτή-
 ρια. Δέν υπήρχε αντίπαλο όδος να άντιταχθεί στο ηθικιστικό
 «κύρος» και στον «εραπεισογάλικό» άκτιβισμό των οργανώσεων.
 Η εκδυσκοιότη η εύσεβεια άποδελχθηκε τελικά μονόδρομος,
 καθόλα εκούθηκε ως βροκευτική πρακτική στον εξαδικό χώρο,
 υλοβηθήκε από φίλους και ηη των οργανώσεων. Το ποιμαυντικό

Βαθμή εις την Εκκλησίαν ... Άνατον η ζωή η διατηρηθή επί αιώνας. Η πρακτι-
 κά... έτος 1933, σελ. 383 έτος 1931, σελ. 307.
 79. Βλ. Χο. Γιαννάρα, «Το εκκλησιαστικό και η καλονοηία της έτραςίας».